

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Filologie – český jazyk

Mgr. Barbora Štěpánková

**K funkci výrazů částicové povahy ve výstavbě textu,
zejména k jejich roli v aktuálním členění**

**Particle Character Units and Their Function in Text
Structure, especially in Topic-Focus Articulation**

Dizertační práce

Vedoucí práce: Prof. PhDr. Eva Hajičová, DrSc.

2013

Prohlašuji, že jsem dizertační práci vypracovala samostatně s využitím uvedených pramenů a odborné literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

Děkuji prof. PhDr. Evě Hajičové, DrSc. za vstřícnost a cenné rady při vedení mé dizertační práce. Poděkování patří též Mgr. Janu Štěpánkovi, Ph.D. za odbornou pomoc, PhDr. Vojtěchu Veselému za odborné konzultace, prof. Macieji Grochowskému a Mgr. Zuzanně Bedřichové za poskytnutí svých publikací. Dále pak Mgr. H. Goláňové, Mgr. E. Hrachové, Mgr. T. Sherman, Ph.D, prof. O. Uličnému, kolegům z OSLL ÚJČ AV ČR a všem respondentům ankety.

Speciální dík patří mé rodině za pomoc, toleranci a trpělivost.

ABSTRAKT

Výrazy částicové povahy, v této práci označované jako aktualizátory, jsou jedním ze specifických typů částic. Od ostatních částic se odlišují především kombinací následujících vlastností: schopností implikovat presupozici, schopností mít v dosahu nějaký výraz a ten aktualizovat/zdůrazňovat. Hrají důležitou úlohu v aktuálním členění věty tím, že upozorňují na prvky s vyšší mírou výpovědní dynamičnosti, a to nejen v ohnisku či v kontrastivním základu, ale též na jiných místech věty.

Na rozdíl od dřívějších prací, které se zaměřovaly především na prototypické reprezentanty těchto výrazů, snaží se tato práce o zachycení co největšího množství aktualizátorů. Zároveň si klade za cíl popsat jejich sémantickou charakteristiku a na jejím základě uspořádává aktualizátory do tří sémantických skupin. Aktualizátory se z tohoto pohledu dělí na omezovací, zahrnovací a časově zdůrazňovací. Tyto skupiny se ještě mohou dále členit podle specifických rysů. Práce dále analyzuje možné umístění aktualizátorů na různých pozicích ve větě a zjišťuje, které výrazy mohou být v dosahu jednotlivých typů aktualizátorů, a podle výsledků těchto zkoumání pak ověřuje fungování aktualizátorů ve větě a též vyčleňuje v jejich rámci výrazy centrální a periferní.

Doplňkovou součástí práce je vyhodnocení dotazníku, který slouží k ověření vnímání aktualizátorů u uživatelů jazyka, zejména s ohledem na význam aktualizátorů a jejich fungování v textu.

Co se týče zpracování tématu, prolíná se v práci lexikografický přístup s prvky textové syntaxe a aktuálního členění. Takovéto propojení několika jazykovědných disciplin považujeme za nezbytné při studiu všech typů synsémantik a částic zejména.

Základní materiálovou oporou této dizertační práce byly jednak korpusy ÚČNK, konkrétně psaný korpus SYN2010 a mluvený korpus ORAL2008, a jednak anotovaná data PDT 2.0.

Klíčová slova:

rematizátor – aktuální členění – částice – aktualizací částice – zdůrazňovací částice – dosah – synsémantika – ohnisko – základ – kontrastivní základ – kontrastivní téma – intonační centrum – lexikografie

ABSTRACT

This dissertation is devoted to a specific type of particle unit which we refer to as the *actualizer*. Actualizers are differentiated from other particles primarily due to a combination of the following properties: the ability to imply a presupposition and the ability to actualize or emphasize a nearby expression. They play an important role in the topic-focus articulation of a sentence by drawing attention to elements with a greater degree of communicative dynamism, not only in focus or contrastive topic, but also in other parts of the sentence.

Unlike previous studies which have concentrated mainly on prototypical representatives of these units, this dissertation tries to capture the greatest possible number of actualizers. At the same time, it aims to describe their semantic characteristics, and based on this, it attempts to categorize actualizers into three semantic groups. From this perspective, we can distinguish between restrictive, inclusive, and temporally emphasizing actualizers. These groups can be further divided according to their specific features. The dissertation also analyzes the possible positioning of the actualizers in various places in a sentence and investigates which expressions can occur in the surroundings of particular types of actualizers. Based on the results of this investigation, the study verifies the functioning of the actualizers in sentences and classifies them as central or peripheral expressions.

The evaluation of data generated on the basis of a questionnaire constitutes a supplementary part of the dissertation. The questionnaire was intended to verify language users' perceptions, especially with respect to the meaning of actualizers and their functioning in a text.

The dissertation's theoretical-methodological framework consists of a lexicographical approach together with elements of text syntax and topic-focus articulation. We consider this combination of linguistic disciplines necessary for research on all types of synsemantic words, particles in particular.

The basic sources of data for the dissertation were the corpora from the Institute of the Czech National Corpus, in particular SYN2010 (a corpus of written Czech) and ORAL2008 (a corpus of spoken Czech), and the annotated data from the Prague Dependency Treebank 2.0.

Key words: rhematizer – topic-focus articulation – particle – rhematizing particle – emphasizing particle – scope – synsemantic – focus – topic – contrastive topic – contrastive theme – intonation center – lexicography

Obsah

ABSTRAKT.....	3
ABSTRACT.....	4
Obsah.....	5
SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK.....	8
1. ÚVOD.....	9
2. AKTUALIZÁTOR V ČESKÉ JAZYKOVĚDĚ.....	11
2.1 Částice v české jazykovědě.....	11
2.1.1 Zpracování částic v gramatických příručkách.....	11
2.1.2 Částice a ostatní slovní druhy.....	14
2.1.2.1 Na přechodu částic a příslovcí.....	14
2.1.2.2 Na přechodu částic a spojek.....	15
2.1.2.3 Na přechodu částic a citoslovcí.....	17
2.2 Zpracování aktualizátorů v české jazykovědě.....	17
2.2.1 Zpracování aktualizátorů ve vybraných mluvnících, morfologiích a syntaxích.....	18
2.2.2 Zpracování aktualizátorů v českých výkladových slovnících.....	21
3. VYMEZENÍ AKTUALIZÁTORŮ.....	23
3.1 Aktualizátory a aktuální členění.....	23
3.1.1 Aktualizátory z pohledu teorií aktuálního členění.....	25
3.1.2 Dosah aktualizátoru.....	26
3.1.3 Zasažené výrazy.....	28
3.2 Sémantické vlastnosti aktualizátorů.....	29
Tabulka 1 - Přehled částicových výrazů.....	31
Vysvětlivky k tabulce 1.....	35
4. KRITÉRIA PRO ŘAZENÍ VÝRAZŮ MEZI AKTUALIZÁTOR V.....	36
4.1 Rozřazení výrazů podle kritérií.....	36
4.2 Výrazy neřazené mezi aktualizátory.....	37
4.2.1 Restriktory – exceptory (Daneš 1985).....	37
4.2.2 Konektory (Daneš 1985).....	37
4.2.3 Modifikační částice (PMČ, ESČ).....	38
4.2.4 Rekurzivně odkazovací částice (Bedřichová 2008), některé modifikační částice (PMČ) (ale, ovšem, totiž, však, vždyť).....	40
4.2.5 Větná adverbia (MČ3, s. 563).....	42
4.2.6 Nesamostatné částice (Šmilauer 1969, s. 34).....	42
4.2.7 Další typy výrazů.....	43
4.2.8 Výrazy pro negaci a afirmaci (PDT, Koktova 1986).....	48
Tabulka 2 - Částicové výrazy a kritéria pro aktualizátory.....	51
Vysvětlivky k Tabulce 2.....	54
5. SÉMANTIKA AKTUALIZÁTORŮ.....	55
5.1 Typy aktualizátorů podle sémantických rysů.....	55
5.2 Aktualizátory omezující platnost určitého tvrzení na zasažený výraz.....	57
5.2.1 Aktualizátory prostě omezovací.....	57
5.2.2 Aktualizátory omezovací s příznakem významnosti.....	63
5.2.3 Omezovací aktualizátory s příznakem kontrastu.....	64
5.2.4 Aktualizátory omezovací s příznakem hranice.....	65
5.2.4.1 Aktualizátory omezovací s příznakem dolní hranice.....	66
5.2.4.2 Aktualizátory omezovací s příznakem horní hranice.....	68
5.3 Aktualizátory zahrnující zasažený výraz do skupiny, pro niž platí určité tvrzení, a	

vymezuující jeho místo v ní	70
5.3.1 Aktualizátory prostě zahrnovací.....	70
5.3.2 Zahrnovací aktualizátory s příznakem překvapivosti.....	73
5.3.3 Zahrnovací aktualizátory s příznakem významnosti.....	75
5.3.4 Zahrnovací aktualizátory s příznakem exemplárnosti.....	80
5.4 Aktualizátory časově zdůrazňující zasažený výraz	81
Tabulka 3 - Sémantika aktualizátorů.....	87
5.5 Sémantické vztahy.....	88
5.5.1 Příklady antonymních vztahů.....	88
5.5.2 Přehled řad významově blízkých aktualizátorů.....	89
5.5.3 Grafické znázornění některých sémantických vztahů mezi aktualizátory.....	91
6. UMÍSTĚNÍ AKTUALIZÁTORŮ VE VĚTĚ.....	93
6.1 Aktualizátory a vybrané typy zasažených výrazů.....	94
6.1.1 Sloveso jako zasažený výraz.....	95
6.1.2 Vlastní jméno (či výraz označující jedinečnou entitu) jako zasažený výraz.....	98
6.1.3 Substantivum jako zasažený výraz.....	99
6.1.4 Kvantita jako zasažený výraz	100
6.1.5 Komparativ adjektiva a adverbia jako zasažený výraz.....	102
6.2 Pozice aktualizátorů v povrchové struktuře věty.....	104
6.2.1 Aktualizátor na začátku věty	105
6.2.2 Aktualizátor uvnitř základové části	106
6.2.3 Aktualizátor v ohniskové části.....	111
6.2.4 Aktualizátor na konci věty.....	113
6.3 Více aktualizátorů za sebou.....	115
6.4 Výsledky analýzy umístění aktualizátorů.....	118
6.4.1 Podle typu zasaženého výrazu.....	118
6.4.2 Podle pozice ve větě.....	120
Tabulka 4 - Umístění aktualizátorů.....	122
6.5 Centrum a periferie aktualizátorů.....	123
7. AKTUALIZÁTORY V SYSTÉMU SLOVNÍCH DRUHŮ.....	124
7.1 Aktualizátory a spojovací funkce.....	124
7.1.1 Aktualizátor jako součást souřadného spojkového výrazu.....	124
7.1.2 Jednoslovná spojka vs. aktualizátor.....	125
7.1.3 Podřadící spojky.....	126
7.1.4 Aktualizátor uvozující apozici.....	126
7.1.5 Aktualizátor uvozující vedlejší větu.....	126
8. ANALÝZA VÝSLEDKŮ ANKETY.....	128
8.1 Význam aktualizátoru.....	128
8.1.1 Význam konkrétního aktualizátoru.....	129
8.1.2 Víceznačnost vět s aktualizátory.....	130
8.1.3 Vnímání presupozice recipienty.....	131
8.2 Dosah aktualizátoru.....	132
8.2.1 Příznakovost umístění aktualizátoru.....	132
8.2.2 Vnímání dosahu.....	133
8.2.3 Vnímání kontextové zapojenosti	133
8.3 Zhodnocení ankety.....	134
8.4 Anketa - zadání a přehled výsledků.....	135
Tabulka 5 - Frekvence aktualizátorů.....	150
Vysvětlivky k Tabulce 5.....	152
Poznámky k Tabulce 5.....	152
9. ZÁVĚR.....	153

9.1 Sémantika aktualizátorů.....	154
9.2 Funkce aktualizátorů v aktuálním členění a ve výstavbě textu.....	154
9.3 Možnosti do budoucna.....	155
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	158
Zdroje.....	163
Příloha 1: Výsledky ankety.....	164
Příloha 2: Dotazy použité při vyhledávání v „PML Tree Query“	170

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK

APZK - Anotace na tektogramatické rovině Pražského závislostního korpusu

ESČ - Encyklopedický slovník češtiny

MČ2 - Mluvnice češtiny, díl 2.

MČ3 - Mluvnice češtiny, díl 3.

PDT – Prague Dependency Treebank 2.0

PMČ - Příruční mluvnice češtiny

SSČ - Slovník spisovné češtiny

SSJČ - Slovník spisovného jazyka českého

SSSJ – Slovník současného slovenského jazyka

ÚČNK – Ústav českého národního korpusu

ÚJČ - Ústav pro jazyk český

Vysvětlivky k úpravě příkladů uváděných v textu¹

kurziva - příklad, doklad

tučná kurziva - aktualizátor v příkladové části, příp. homonymní výraz k aktualizátoru

VELKÁ PÍSMENA - výraz, na kterém je intonační centrum či intonační zdůraznění

podtržení - výraz/výrazy, na něž se vztahuje dosah aktualizátoru, zasažené výrazy

* - negramatický příklad

? - příznakový, neuzuální příklad

! - příklad, v němž vyznačený výraz není použit ve funkci aktualizátoru

¹ Vysvětlivky k jednotlivým tabulkám jsou uvedeny u každé z tabulek.

1. ÚVOD

Dizertační práce **K funkci výrazů částicové povahy ve výstavbě textu, zejména k jejich roli v aktuálním členění** je zaměřena na zkoumání částicových výrazů s aktualizací funkcí (aktualizátorů), a to z pohledu sémantického i funkčního. Zabývá se jak významy jednotlivých výrazů, tak i sémantickými rysy společnými určité skupině těchto výrazů. Cílem je také charakterizovat vlastnosti a slovnědruhovému zařazení těchto výrazů, a především pak specifikovat jejich roli v rámci věty, zejména z pohledu aktuálního členění. Zdá se proto, že sama práce stojí na pomezí několika lingvistických disciplin, zvláště lexikografie a syntaxe.

Výše naznačenému zaměření práce odpovídá i výběr obecných jazykovědných příruček, které byly zvoleny k základnímu zmapování daného tématu. Z mluvnic byly použity především Mluvnice češtiny 2 a 3 a Příruční mluvnice češtiny, ze syntaxí Kopečného Základy české skladby, Šmilauerova Novočeská skladba, Skladba spisovné češtiny a Skladba češtiny M. Grepla a P. Karlíka. Ze slovníků především dva nejnovější výkladové slovníky, tedy Slovník spisovné češtiny a Slovník spisovného jazyka českého. Z monografií a knih, které se vztahují k tématu výše zmíněných výrazů, pak za nejdůležitější považujeme Čeština a obecný jazykozpyt V. Mathesia, Danešovy knihy Věta a text a Intonace ve spisovné češtině, Komárkovy Příspěvky k české morfologii, Aktuální členění P. Sgalla, E. Hajičové a E. Buráňové, Kniha o slovosledu L. Uhlířové, Sentence Adverbials E. Koktové a Polskie partykuły a Wyrażenia funkcyjne M. Grochowského.

Příklady používané v práci pocházejí především z korpusů ÚČNK, a to ze synchronních psaných i mluvených, zejména jsme využili korpusy SYN2010 a ORAL2008, doplnkově pak SYN, PMK, ORAL2006 a BMK. Pracovali jsme při tom jak s nástrojem Bonito, tak s nástrojem Sketch Engine. Využili jsme i anotovaná data v PDT 2.0 Ústavu formální a aplikované lingvistiky MFF UK (prostřednictvím nástroje PML-TQ) a data zpracovaná v lexikální databázi Pralex OSLL ÚJČ (prostřednictvím nástroje Praled). Dále jsme pracovali s příklady z citovaných slovníků, mluvnic a dalších publikací. Konečně jsme také využili příklady excerpované z tisku a reklam či odposlechnuté v médiích i v běžné veřejné i soukromé komunikaci. Příklady jsou v některých případech zkráceny či zjednodušeny vzhledem k potřebám vykládaného problému.

Aktualizační výrazy bývají v odborné literatuře zpravidla řazeny mezi částice, v **kapitole 2** přibližujeme různé přístupy k tomuto slovnímu druhu a konkrétně se pak zaměřujeme na postavení aktualizátorů v použitých příručkách. Charakterizujeme vlastnosti, které jim autoři

příkládají, např. prostřednictvím definic či slovnědruhového zařazení.

V **kapitole 3** popisujeme vlastnosti aktualizátorů. Nejprve se věnujeme jejich funkcí v aktuálním členění věty, v druhé části se pak zabýváme jejich sémantickými vlastnostmi. Na základě charakteristických rysů vymezujeme kritéria pro zařazení výrazů mezi aktualizátory. Součástí této kapitoly je též **Tabulka 1** s přehledem všech výrazů, které jsou za daný typ částic považovány v použité literatuře. Z tohoto přehledu pak vycházíme v **kapitole 4**, kde za použití definovaných kritérií zdůvodňujeme odlišení některých typů výrazů od aktualizátorů. Výsledky jsou pak přehledně uvedeny v **Tabulce 2**.

V **kapitole 5** naznačujeme sémantické členění aktualizátorů. Vydělujeme základní skupiny aktualizátorů omezovacích, zahrnovacích a časových a v jejich rámci pak charakterizujeme jednotlivé sémantické podskupiny (viz Tabulka 3). V **kapitole 6** analyzujeme možné umístění jednotlivých typů aktualizátorů, a to z hlediska typu zasaženého výrazu a z hlediska pozice aktualizátoru ve struktuře věty. Na základě této analýzy vyvozujeme centrálnost a perifernost aktualizátorů. V **kapitole 7** se zabýváme místem aktualizátorů v systému slovních druhů a zejména se zaměřujeme na spojovací funkci aktualizátorů.

Pro ověření významu, funkce a uzuálnosti zkoumaných výrazů slouží i výsledky ankety, které jsou analyzovány v **kapitole 8**. Celkové výsledky ankety jsou v uvedeny v příloze této práce.

Práce je též doplněna frekvenční tabulkou, která naznačuje počty výskytů jednotlivých aktualizátorů v korpusech SYN2010 a ORAL2008, PDT 2.0 atd. a příklady vyhledávacích dotazů v PML Tree Query.

2. AKTUALIZÁTORY V ČESKÉ JAZYKOVĚDĚ

Předmětem této práce jsou výrazy, které mají specifickou zdůrazňovací, aktualizací úlohu ve výstavbě věty², potažmo i textu; v práci je budeme označovat jako **aktualizátory**. V mluvnících, monografiích a slovnících bývají zpravidla řazeny ke slovnímu druhu částic³. Pokusíme se proto nejprve stručně popsat různé přístupy k tomuto slovnímu druhu v jednotlivých příručkách, neboť i my vycházíme z předpokladu, že v rámci slovnědruhového členění by aktualizátory mezi částice patřily. Následně se pak zaměříme na typové zařazení aktualizátorů v rámci zpracování částic v jednotlivých příručkách. Zvláštní pozornost při tom budeme věnovat i **homonymiím**⁴, která je u těchto výrazů velmi častá.

2.1 Částice v české jazykovědě⁵

2.1.1 Zpracování částic v gramatických příručkách

Částice, někdy označované jako partikule⁶, jsou nejnovější, desátý slovní druh⁷. Jejich zkoumání v české jazykovědě spadá až do 20. století, ve větší míře pak do jeho poslední čtvrtiny. Ve starších příručkách jsou výrazy dnes přiřazované k částicím zpravidla součástí slovního druhu příslovcí, který měl povahu jakéhosi „odpadkového koše“, do něhož byly řazeny výrazy, které neodpovídaly charakteristikám jiných slovních druhů, častým kritériem

2 V odborných pracích se pro zkoumané jednotky aktuálního členění používá jak termín „věta“, tak termín „výpověď“. Aktuální členění se studuje jak z pohledu systémového, tak komunikačního. My se držíme přístupu Sgalla, Hajičové, Buráňové (1980) a pracujeme s pojmem „věta“ (který významově odpovídá Danešovu a Dokulilovu (1958, 1997) spojení „větná výpověď“). Srov. např. i heslo T. Hoskovce Věta a výpověď v ESČ.

3 Ve starších příručkách bývají tyto výrazy řazeny mezi příslovce, řidčeji jsou pak některé výrazy začleněny mezi jiné slovní druhy (např. *i* v SSSJČ zařazeno mezi spojky). Tento a další příklady viz dále.

4 **Homonymiím** chápeme jako případ víceznačnosti lexikální formy, kdy některé významy přísluší k různým slovním druhům. (Jako jeden z typů homonymie uvádí tento typ např. Filipec-Čermák (1985, s. 142), Z. Hladká v ESČ uvádí tento typ jako příklad přechodu mezi homonymiím a polysémií.)

Naopak **polysémií** považujeme za případ víceznačnosti lexikální formy, kdy spolu jednotlivé významy geneticky i sémanticky souvisejí a přísluší k jednomu slovnímu druhu. (Viz ESČ)

(Vybíráme v tomto případě pouze jeden z mnoha typů polysémie, který jsou relevantní pro tuto práci.)

5 Přístupy k částicím v české (a slovenské) lingvistice se zabývá řada článků a dalších prací, srov. např. Šimková 2001, 2003, Klímová 2004, Rangelova 1993.

6 Termín partikule bývá někdy používán k označení slovního druhu namísto termínu částice (jak vidíme např. u Komárka 2006), někdy jsou oba termíny chápány jako synonyma (obecně školská praxe, MČ2), někdy je tímto termínem označena pouze specifická skupina částic (Grochowski 1986 a 1997). Vlivem zahraničních lingvistických tradic se pak někdy jako partikule označují částice, spojky a předložky (častěji souhrnně nazývané jako synsémantika), srov. např. PMČ s. 358; v zahraničních publikacích pak např. také všechna neohebná slova či všechna nesamostatná slova (např. určité členy v angličtině, tázací morfémy ve finštině).

7 V uzuálním školském řazení slovních druhů bývají částice na 9. místě.

pro zařazení byla „nesklonnost“⁸. V Kopečného Základech české skladby z roku 1962 (Kopečný 1962, s. 86-91 a 148) vidíme snahu odlišit od příslovcí skupinu modálních slov⁹. Cituje na tomto místě Mistríkovu definici částic: „částice sú neohybné slová, ktoré vyjadrujú vzťah hovoriaceho k výberu [...] výrazov alebo k celej výpovedi“. (Tamtéž, s. 148)

Šmilauer v Novočeské skladbě výraz „částice“ používá pro škálu výrazů odpovídající dnešnímu běžnému chápání částic, avšak často jeho použití kombinuje s homonymními či zdrojovými slovními druhy, srov. „Částice vzniklé ze spojek souřadicích, a to slučovacích. Libovolný člen větný se v dané situaci může zdůraznit spojkami *i, ani, také, též*. V podstatě zde jde o stupňovací přiřazení k představě nevyslovené, ale dané situací.“ (Šmilauer 1969, s. 35)¹⁰

V České mluvnici Havránka a Jedličky jsou částice součástí oddílu Spojky a částice a jsou definovány jako „slova neohebná, která uvozují samostatné věty a naznačují i jejich druh (rozkaz, otázku, zvolání) anebo různé jejich modální odstíny nebo citové zabarvení, např. *ať, necht', kéž, což, copak*. Také ve spojení s větnými členy vyjadřují částice různé jejich významové odstíny. Samy ovšem nejsou členy větnými.“ (Havránek - Jedlička, 1981, s. 317n.)¹¹ Právě tuto vlastnost, tj. nevstupování do syntaktických větných vztahů jako větný člen, považujeme za hlavní kritérium pro odlišení částic od příslovcí.

Co se týče vymezení a definice částic v novějších mluvnicích, je nám bližší definice tohoto slovního druhu v Mluvnici češtiny 2 vzhledem k tomu, že poukazuje na pragmatický charakter částic. Částice jsou zde charakterizovány jako „nezákladní slovní druh, vyjadřují vztah mluvčího ke sdělované skutečnosti, k adresátovi, k obsahu či členění textu; nejsou komponenty ZVS a jejich derivátů a neúčastní se na jejich stavbě ani jako pomocné prvky.“ (MČ2, s. 228).

Definice v Příruční mluvnici češtiny (PMČ, s. 358) je také založena na negativním vymezení: „Částicemi se v české lingvistické tradici rozumí velmi různorodá skupina neohebných výrazů se synsémantickým významem, která nezahrnuje výrazy spojkové a předložkové.“ (PMČ, s. 358) Tato definice se zdá být poněkud vágnější; její obdobou je definice částic v Encyklopedickém slovníku češtiny, kde jsou částice charakterizovány také

8 Srov. např. Kopečný 1962, s. 86.

9 Kopečný navrhuje označení slovního druhu „modální slova“, termín částice radí „ponechat jen pro opravdové partikuly, tj. pro zlomky slov, které poklesly na formanty: - *pak, -že, -li...*; *bych, by... jsem, jsi, jsme, jste* jakožto morfémy na označení osob kondicionálu nebo minulého času“. (Kopečný 1958, s. 143)

10 Šmilauer v Novočeské skladbě definici částic nepodává, např. v Nauce o českém jazyku (Šmilauer 1972, s. 29) ale v přehledu slovních druhů říká: „částice vyjadřuje vztah mluvčího k větě nebo k jednotlivým výrazům“.

11 V České mluvnici najdeme ještě jednu definici částic: „Částice jsou slova, která uvozují věty a označují jejich druh (věty práci apod.), anebo vyjadřují postoj mluvčího k obsahu věty nebo i slova. Např. *ať, necht', kéž, což, pak, asi, jen*.“ (Havránek - Jedlička 1981, s. 105)

jako „zbytkový“ slovní druh, „který zahrnuje nesklonná synsémantika bez citoslovcí, předložek a spojek. [...] nejsou sourodým slovním druhem, spíše jde o souhrn několika svěbytných skupin částic“. (ESČ, s. 62)

Nejvýstižnější (protože nejkonkrétnější a systémově zařazující) se nám pak jeví charakteristika M. Komárka v Příspěvcích k české morfologii: „Specifičnost partikulí je v tom, že nejen nejsou větnými členy, ale nejsou ani gramatickými komponenty větné struktury (v tom smyslu, jak jimi jsou předložky nebo spojky). Partikule jsou sémantické komponenty výpovědi a fungují jako lexikální výpovědní formativy s funkcí modalitní, emocionální, hierarchizační, kontaktovou, navazovací nebo aktualizací.“ (Komárek 2006, s. 231) z pohledu pragmatiky a vzhledem k našemu předmětu zkoumání je pak podnětná i Čermákova definice, v níž chápe částice jako „samostatné prostředky, které vyjadřují ne/subjektivní relaci mluvčího ke kontextu/ realitě/ partnerovi/ obsahu/ formě výpovědi, které jsou větně nezakotvené, avšak s tendencí k určité pozici“. (Čermák 2008, s. 64)

Kopečný, jak už bylo uvedeno výše, vyděluje z příslovcí skupinu modálních slov. Zahrnuje do ní: a) **větná odpověďová adverbia** (*ano, ne, nikoli, sotva, snad, asi*); b) **adverbia s členskou nebo větnou modalitou** (*prý, asi, snad, sotva, jistě, patrně, zřejmě, třeba; prý Karel to udělal, asi sem to položil, sedněte si třeba na lavice* = přimykají se k jinému větnému členu, nebo k přísudku: *prý leží*); c) **adverbia s člensky vytykávacím rázem** (*dokonce, zvláště, zejména, právě*), dále omezující *jen*, vytykávací adverbia s odstínem časovým (*teprve, až, už, ještě*); d) **parenthetická adverbia** (*bohužel, naneštěstí, bohudík, naštěstí, žel*); e) **modální slove** - pomocné morfémy na vyjádření modalitní přací nebo nutnostní (*kéž, nechť, ať, což, copak*). (Kopečný 1958, s. 84-89 a 143) Tyto skupiny slov jsou pak obecně považovány za jádro slovního druhu částic, tj. většina autorů je hodnotí jako částice.¹²

Z dalších typů slov bývají k částicím někdy řazeny **částice kvantifikační** (měrová adverbia) – srov. *velmi, hodně, pěkně* v PMČ (PMČ, s. 360) či *trochu, celkem* jako částice s kvantitativním významem u M. Šimkové v dělení pro SSSJ (Šimková 2001, s. 47); dále **částice strukturující text nebo komunikaci** – Šimková je dělí na výplňková slova: *tedy*; enumerativní: *například, dále*; vysvětlovací: *přesněji, tedy, řekněme* (Tamtéž, s. 47) a v MČ2 jsou označeny jako částice strukturující text a jeho části, např. *a, nuže, nadto, jednak-jednak, dejme tomu*. (MČ2, s. 237-238)

12 Např. M. Vondráček (1998) však odpověďová adverbia řadí mezi citoslovce.

2.1.2 Částice a ostatní slovní druhy

Jak je patrné, je vymezení oproti jiným slovním druhům zatím běžnou, či nutnou součástí při definování částic. Významnou roli v tom hraje homonymie částic s výrazy jiných slovních druhů.

V MČ2 se uvádí: „Asi čtvrtina všech částic je homonymní s dalšími slovními druhy, resp. slovními tvary, převážně se spojkami a příslovci a také s ohebnými slovními druhy a jejich tvary.“ (MČ2, s. 228)

Podle vyhledávání výrazů označených „část.“ V SSČ¹³ je pak (po odečtu nerelevantních výsledků hledání) takřka dvojnásobný počet výrazů, které jsou zpracovány jako homonyma. (Homonymních bylo 109, pouze jako částice bylo označeno 54 výrazů.)

Jako v zásadě bezproblémové se z tohoto pohledu jeví odlišení částic od ohebných slovních druhů a předložek. Pokud i zde někdy dochází k homonymii tvarů – např. *myslím (tu práci už myslím nedokončím - částice vs. myslím to vážně - sloveso)*, jde o výrazy, jejichž původní význam je vyprázdněný, vyskytují se v ustrnulém tvaru a pozbyly funkce větného členu¹⁴. Obtížnější je pak odlišení hraničních částic od ostatních typů neohebných slovních druhů.¹⁵

2.1.2.1 Na přechodu částic a příslovcí

Jak už jsme uvedli výše, celá řada částic byla v minulosti považována za příslovce. Proto například ještě v MČ2 (s. 193) najdeme odstavec „Přehodnocení adverbii v jiný slovní druh“: „Tzv. vytykávací příslovce typu: *dokonce, teprve, opravdu, zejména, zvláště, hlavně, vůbec* atd. se již zařadila k výrazovým prostředkům, které modifikují, zdůrazňují ap. Význam celé výpovědi i jejich částí, samy však nejsou větnými členy ani nejsou rozvíjeny: tyto výrazy patří dnes k částicím.“ atd.¹⁶ Charakteristickým rozdílem je tedy schopnost příslovcí být větným členem.

jistě

(1) *Věděl to jistě.* (příslovce)

(2) *To je jistě on.* (částice)

¹³ Při práci bylo použito elektronické verze SSČ.

¹⁴ Srov. např. Grepl 1989.

¹⁵ Už např. Kopečný v poznámce k adverbii říká: „Hranice mezi našim posledním druhem autosémantických slov, mezi adverbii, a mezi synsémantickými druhy slovními je opravdu plynulá: jsou styčné body mezi adverbii a předložkami (*mimo, okolo*), mezi adverbii a spojkami (částicemi), srov. *zase, sotva (ať, až)*...“ (Kopečný 1962, s. 90)

¹⁶ PMČ charakterizuje tento přechod poněkud stručněji a vágněji: „Ztrátou plného významu se z nich [adverbia, pozn. BŠ] dále stávají částice (*klidně seděl - klidně zůstaň sedět*) nebo spojky (*dokonce*)...“ (PMČ, s. 341)

(srov. např. SSČ heslo *jistý*)

Avšak v některých příkladech je toto rozlišení obtížné, ne-li nemožné (přinejmenším v psané podobě a bez širšího kontextu či doplňujících otázek¹⁷), srov.:

(3) *Pan Novák je vážně nemocný.*

1) *vážně* = částice s významem „opravdu“, s intonačním centrem na výrazu *vážně*

2) *vážně* = příslovce s významem „závažně, těžce“, s bezpříznakovým intonačním centrem na výrazu *nemocný*

3) *vážně* = příslovce s významem „závažně, těžce“, ale s intonačním centrem na výrazu *vážně* – výraz *nemocný* je kontextově zapojený¹⁸

Rozlišení v některých případech ztěžuje polysémie¹⁹ výrazů a také jejich polyfunkčnost, tj. jakési vrstvení významů, kterým se budeme zabývat v dalších částech práce. Na tento fakt poukazuje např. Vondráček, když říká: „Spíše než o ztrátě významu lze u deadverbiálních částic hovořit o jeho oslabení, jehož příčina tkví často v přeskupení hierarchie sémů. Částice pak vyjadřují obvykle směsici měrového a jistotního hodnocení (*Je to docela příjemné* = ‚dalo by se říct, do určité míry‘).“ (Vondráček 1999, s. 78)

S obdobným hodnocením stavu na přechodu mezi částicemi a spojkami se setkáváme i u Bauera (Bauer 1964), viz následující odstavec.

2.1.2.2 Na přechodu částic a spojek

Hranice mezi spojkami a částicemi spočívá v jejich syntaktické, resp. pragmatické funkci ve výstavbě věty či textu²⁰. Zatímco spojky zpravidla vyjadřují vztah mezi dvěma výrazy či částmi věty, částice se vztahují k jednomu či více výrazům, popř. k celé větě a modifikují jejich význam. V následující části naznačíme možné nahlížení na některé sporné případy.

Výraz se může pohybovat na škále spojka – částice:

1. na začátku věty:

a) Spojka vyjadřující odporovací vztah v rámci souvětí:

(4) *Nebyla to přítelkyně, ale nějaká kamarádka nebo příbuzná.*

17 Srov. k tomu i Vondráčkův rozbor příkladu *trochu hlupák*, v němž je výraz *trochu* možno interpretovat jako příslovce i jako částici. Autor zde zdůrazňuje, že „Význam výpovědního a situačního kontextu je tedy zásadní“. (Vondráček 1999, s. 74)

18 Vysvětlení termínů „intonační centrum“, „kontextová zapojenost“ viz kapitola 3.1 Aktualizátory a aktuální členění.

19 O polysémii a homonymii viz pozn. 4

20 Srov. např. Bauer 1964.

b) Částice/spojka uvozující větu v odporovacím vztahu k předchozímu textu:²¹

(5) *Přítelkyně to nebyla. Ale kamarádka ano.*

(6) *Z hokeje mám zlatou olympijskou medaili. Ale Stanley Cup je víc než olympiáda.*

c) Částice uvozovací²²:

(7) *Ale přijď brzy!*

(8) *Ale to přece není možné!*

(9) *A kolik že je teď vlastně hodin?*

Bauer o typu výrazů uvedených v příkladech 1b) a 1c) hovoří jako o souřadících spojkách s dvojí funkcí - spojek a částic, avšak říká, že: „zde není obojí užití od sebe tak vzdáleno, abychom měli právo mluvit o homonymech.“ (Bauer 1964, s. 134)

2. uprostřed věty:

a) přičleňovací výrazy typu *i, také, ani*:

- ve funkci částice

(10) *Našel **i** hříbky.*

- ve funkci spojky

(11) *!Našel **i** kuřátka **i** hříbky.* - slučovací poměr. I v tomto případě zůstává výrazům zdůrazňovací příznak, podobně jako v následujícím příkladu:

- na hranici částice a spojky²³

(12) *!Našel **i** kuřátka **i** hříbky.*

b) omezovací výrazy, výrazy typu *jen, pouze*

- ve funkci částice:

(13) *Zůstal **jen** Petr.*

- ve funkci odporovací spojky:

(14) *Všichni odešli, **jen** Petr zůstal.*

c) spojkové výrazy²⁴ typu *nejen, nýbrž/ale i/také*:

(15) *Koupil **nejen** chleba a rohlíky, **ale dokonce také** bagety.*

21 V těchto případech považujeme výraz *ale* za částici, domníváme se, že v případě částice je před *ale* delší pauza a výraz je tak více zdůrazněn a zároveň je zde oslabenější spojovací funkce, než když je věta s *ale* součástí souvětí. Pro ověření by však bylo nutné provést fonetický test.

22 M. Nekula označuje tento typ částic za částice navazovací, viz ESC, s. 64 či PMČ, s. 693.

23 Bauer o takovýchto výrazech říká: „Jde tu tedy o dvojí funkci slov *i, ani*, z nichž primární je funkce vytýkáci partikule; jen s takovým omezením můžeme mluvit o *i, ani* v češtině jako o spojkách.“ (Bauer 1964)

24 Spojkové výrazy chápeme podle MČ2 (s. 221n.) jako víceslovné výrazy s funkcí spojky.

U těchto výrazů je spíše teoretickou či koncepční otázkou, zda je chápat vždy jako samostatné jednotky, nebo zda je považovat za součást ustálených víceslovných jednotek. Je však patrné, že i zde se spojovací a zdůrazňovací významy překrývají.

2.1.2.3 Na přechodu částic a citoslovcí

Řada výrazů, které stojí na hranici částic a citoslovcí, je zároveň homonymní s dalším slovním druhem, např. *a, ale, houby*. V těchto případech se citoslovce mohou chovat jako samostatné výpovědi. Na rozdíl od částic, které bývají pouze součástí výpovědi, určitým modifikátorem v ní. Proto považujeme za poněkud sporné obvyklé začleňování tzv. odpověďových či přitakávacích a odporovacích výrazů mezi částice. Srov. např. texty M. Vondráčka (1998) či i Uličného poznámku v MČ2: „Výrazy *ano, ne* a jejich ekvivalenty s větotvornou funkcí (dříve označované jako tzv. větná příslovce) jsou okrajovými, zcela specifickými jevy kategorie částic. Patří sem výrazy *ano, ba, baže, ne, nikoli, dobře, správně, pravda, chraňbůh, kdepak* ap.“ (MČ2, s. 233-234)

Obecně se tedy můžeme držet Komárkova schematického vymezení (Komárek 2006, s. 18).

Částice není:

- **větný člen** (x příslovce)
- **gramatický komponent věty** (x spojky a předložky)
- **výpověď** (x citoslovce)

Naše **definice částic** pak zní: Částice jsou výrazy modifikující výpověď na základě postoje mluvčího, strukturující a hierarchizující text a specifikuji komunikaci funkci výpovědi. Nejsou větnými členy ani jejich součástí, ale v některých případech je mohou zdůrazňovat či specifikovat. Netvoří samostatnou výpověď.

2.2 Zpracování aktualizátorů v české jazykovědě

Dále se zaměříme na obecné zpracování výrazů, které jsou předmětem této práce. Bude nás zajímat, ke kterému slovnímu druhu jsou řazeny, jak jsou označovány a charakterizovány. Jako zdroj nám kromě výše zmíněných příruček poslouží také monografie zaměřené na částice či aktuální členění. Výsledek bude též zpracován jako tabulka zaznamenávající

seznam výrazů s přehledem příruček a označením, které daná příručka používá.

Podrobnějším dělením částic (než je naznačeno v odstavci Zpracování částic) se v této práci nebudeme zabývat. Na okraj zde jen poznamenejme, že z komunikačního pohledu se částicemi zabývá např. Grepl (viz Grepl - Karlík 1986, Grepl - Karlík 1998 či EŠČ 2002), zcela specifické členění používá Komárek (Komárek 1958, Komárek 1979) na základě přítomnosti určitého typu presupozice (viz dále, s. 29), formální členění na základě pozice ve větě pak můžeme vidět u Čermáka (2008).

2.2.1 Zpracování aktualizátorů ve vybraných mluvnicích, morfologiích a syntaxích

Poměrně značný prostor těmto výrazům věnuje **Kopečný** v **Základech české skladby**, zabývá se jimi hned na několika místech, a to nejdříve při vymezování tříd slovních druhů, kde (jak už jsme zmínili výše) vyděluje od příslovcí skupiny výrazů, které by spadaly do samostatného slovního druhu „modálních slov“, jednou z nich jsou právě tzv. adverbia s člensky vytykávkým rázem, která hodnotí jako částice: „Jen tento člensky vytykávký ráz mají [...] adverbia *dokonce, zvláště, zejména, právě*; [...] dále omezující *jen* [...] Vytykávká adverbia s odstínem časovým jsou *teprve, až, už* (*už jeho jméno mě rozčiluje* = i jeho jméno), *ještě*. [...] jsou normálně jen těmito omezujícími adverbii a blíží se [...] „částicím“; *až* (jež může být mimoto spojku) lze přímo za částici pokládat.“ (Kopečný 1962, s. 90)

Dále pak v kapitole o příslovečných určeních zmiňuje spolu s modalitními adverbii, omezujícími platnost přísudkového znaku nebo členu větného také typ „*jediný bratr se za ni nestyděl*“ (= *jen bratr...*) a typ kvantitativně zdůrazňující: *toliko pět jich přišlo, jen (lid. leda) pět jich nepřišlo, aspoň pět kdyby jich přišlo...*“ (Tamtéž, s. 236) Další typy aktualizátorů uvádí v kapitole o koordinačních vztazích, zmiňuje zde modalitní povahu spojky *i*: „*I Petr zapřel Krista*“ (Tamtéž, s. 256) a hovoří o modalitním hodnocení, které je součástí stupňovacího vztahu: „*otec, ba i (ano i, ba dokonce i) matka a děd byli proti; nemluvil, ba ani (a ke všemu ani, a nadto ani) na pozdrav neodpovídal... byli tam nejen rodiče, ale i učitelé*“ (Tamtéž, s. 273) atd.

Zvláštní pozornost aktualizátorům pak Kopečný věnuje v kapitole o větách podle modality sdělení. Rozděluje zde tzv. modální adverbia podle sémantického odstínu, ale také s ohledem na komunikační funkci, kterou mohou upřesňovat, z aktualizáčnických výrazů sem pak patří:

- Zdůrazňující a vytykácká modální slova: (*ba*) *právě, (ba) zrovna; především, zejména, hlavně, zvláště; dokonce už, dokonce až*; řidčeji *vůbec*: *zvlášť (právě, zrovna... vůbec) Karel by si měl*

dát pozor.; opravdu.

- Modalitní „adverbia“ s odstínem určení časového: *už* (nebo *hned*) *jeho jméno mě rozčiluje...*

- Výrazy „slabší modifikace (s odstínem dodání)“: *také, i, ani*, s časovým odstínem *ještě* (*ještě ty mě zlob!*), s přípustkovým *třeba i*

- Výrazy vyjadřující omezení platnosti: *jen* (respektive i adjektivum *jediný*) *leda, toliko, pouze*; s odstínem časovým *teprve, až* - s odstínem přípustky *aspoň: aspoň on kdyby dostal*“ (Tamtéž, s. 288)

Kopečný přitom ale výrazy s významem omezovacím neřadí do skupiny výrazů zdůrazňovacích – vytykáčích, ale vyděluje je do samostatné skupiny. O sémantice aktualizátorů viz 5. SÉMANTIKA AKTUALIZÁTORŮ.

Šmilauer v **Novočeské skladbě** charakterizuje částice zdůrazňovací (vytykáčí) jako „slova, která mají zdůraznit (vytknout, stupňovat, zesílit) jiné slovo, dát mu ve větě náležité místo“ (Šmilauer 1969, s. 34) a dělí je podle původu na výrazy částicové – nesamostatné *tot', dejž a* samostatné *kdopak i kdo pak, copak i co pak, kdepak i kde pak* atd.; částice vzniklé ze spojek souřadících, slučovacích *i, ani, také, též* a částice vzniklé z příslovčí *již, už, hned, ještě, teprve, právě, až, aspoň, alespoň, jen, jediné, jediň, jenom, pouze, toliko, dokonce, třeba, hlavně, zejména, zvláště*.

V **Havránkově–Jedličkově České mluvnici** najdeme několik stručných zmínek o zdůrazňovacích, zesilovacích výrazech: *už, hned, ještě, jen, právě, zejména, zvláště*. Jsou zde začleněny mezi příslovce, která se svou platností blíží částicím. (Havránek – Jedlička 1981, s. 330).

V **MČ 2** jsou částice zdůrazňovací řazeny do skupiny částic hodnotících: mluvčí [jimi, pozn. BŠ] hodnotí (zdůrazňuje) důležitost, významnost obsahu části textu. V rámci této skupiny jsou pak rozděleny na částice „**prostě zdůrazňovací**.[...] *ani, hned, jen, ještě, pak, právě, prostě, rovnou, taky, to, už, vůbec, zase, zrovna* aj. [...] a **částice vytykávě zdůrazňovací**, které „fungují jako prostředky zdůrazněného vytčení z celku“ a „plní zároveň funkci výrazů strukturujících text nebo jeho části [...] *ani, a(le)spohn, až, čistě, hlavně, i, jediň, jen(om), ještě, již/už, jmenovitě, leda, opět, ostatně, pouze, především, rovněž, také/taky, teprve, též, toliko, vůbec, výhradně, výlučně, zase, zato, zejména, zvláště* aj.“ (MČ2, s. 235-236).

Aktualizátory jsou zmiňovány také v kapitole o spojkách v odstavci týkajícím se komponentů spojkových výrazů. *I* (a *ani*) je zde chápáno jako spojka, „která má vedle spojovací funkce i odstín zdůrazňovací, vytykáčí, a tím se významově stýká s částicemi.“

(Tamtéž, s. 221) Částice, které se účastní na stavbě spojkových výrazů, jsou pak uváděny ve výčtu společně s příslovci v této funkci, a není zde většinou patrné, ke kterému slovnímu druhu jednotlivé výrazy patří. Zatímco příslovce jsou sémanticky charakterizována, o částicích se na tomto místě jen říká, že jde o ty „vzniklé přechodem od příslovcí - *dokonce, právě, teprve* ap.“ (Tamtéž, s. 222)

V **PMČ** jsou aktualizátory označeny jako **vytýkací částice**, zároveň se zde setkáváme i s označením „**fokusační**“ částice. Nekula je charakterizuje na základě jejich funkce ve výpovědi: „Ve spojení s výrazem, na který se vztahují, implikují vytýkací částice skutečnosti, které jsou předpokladem (presupozicí) jejich smysluplného užití ve výpovědi: *Z pozvaných k nám přišel jen Martin* (impl.: Ostatní pozvaní nepřišli.)“ (PMČ, s. 361)

Podle sémantiky některé z nich rozčleňuje na **restriktivní**: *jen, jenom, jen a jen, pouze, výhradně, jedině, toliko* aj.; a **aditivní**: *také, taky, i, (tak)těž, rovněž; (dokonce) i*, (ve spojení s negací) *ani* aj. A dále k nim vzhledem k funkční blízkosti přiřazuje tzv. **temporální částice**, tedy výrazy *už, teprv(e) a ještě*, a adjektivum *samotný* (hov.) a zájmeno *sám*.

Obdobné je i Nekulovo zpracování v **ESČ**, z našeho hlediska je zde důležitá zmínka, že vytýkací částice „stojí prototypicky na hranici mezi tematickou a rematickou částí (*Karel přispěl také na konto Bariéry; Karel také přispěl na konto Bariéry*), stejně jako jiné rematizátory [podtrženo BŠ].“ (ESČ, s. 66) Za další rematizátory jsou z tohoto pohledu považovány i **modifikační částice**, tj. „specificky užitá nesklonná synsémantická výrazy *ale, copak, holt, jen, klidně, pěkně, právě, prostě, přece, snad, tak, taky, teda, vlastně, však, zrovna*, příznačné pro mluvený jazyk, které primárně přísluší k jiným slovním druhům.“ (Tamtéž, s. 64) Nekulovým pojetím tzv. „rematizátorů“ (tedy v naší terminologii aktualizátorů) se společně s dalšími přístupy budeme více zabývat v kapitole 4.2 Výrazy neřazené mezi aktualizátory.

Z prací, které se zabývají aktualizátory v jiných jazycích, než je čeština, považujeme za podnětné především monografie M. Grochowského zabývající se neohebnými slovními druhy v polštině: *Polskie partykuły* (Grochowski 1986) a *Wyrażenia funkcyjne* (Grochowski 1997) a monografii E. Koktové *Sentence adverbials* (Koktova 1986) věnovanou tzv. „Complementation of Attitude“ (postojovým doplněním) v angličtině.

Grochowski v rámci svého rozčlenění neohebných slovních druhů zařazuje aktualizátory mezi tzv. „**partykuly**“; ty charakterizuje jako neohebné výrazy, které samostatně nejsou výpovědí, nemají spojovací funkci, mají pohyblivou lineární pozici ve výpovědi, jsou schopné tvořit syntaktický vztah se substantivem. (Grochowski 1997, s. 22) Např.: *nawet, tylko*,

zwłaszcza. Mimo aktualizátory do této skupiny řadí také výrazy s pravděpodobnostní modalitou *chyba, bodaj, pewnie*, i další typy výrazů např.: *widocznie, wszak, wreszcie*.

Koktová se ve své monografii zaměřuje na výrazy, které fungují jako postojová doplnění, zahrnuje do nich široké spektrum adverbálních výrazů, jejichž shodným rysem je, že v primární pozici stojí před ohniskovou částí věty²⁵, a hrají tak důležitou roli v aktuálním členění. Z funkčního hlediska je rozděluje na „sentence adverbials“ a „focussing adverbials“, podle lexikální sémantiky pak vytváří další členění, podle kterého by aktualizátorům odpovídala skupina označená „**Focussing CA expressions**“²⁶ (např. *only, at least*).

Současný postoj k částicím, a potažmo též aktualizátorům ve slovenštině reprezentují především práce **M. Šimkové**, která je autorkou koncepce zpracování částic v Slovníku současného spisovného jazyka²⁷. Aktualizátory v jejím přístupu spadají do skupiny „**zdôrazňovacích**“ částic (př. *akurát, len, iba, práve*) a tvoří jeden ze čtyř hlavních typů částic. Při zpracování konkrétních lexikálních jednotek pak klade důraz na lexikální význam částic, oproti funkční charakteristice, která doposud ve slovnících u těchto slov převažovala.

2.2.2 Zpracování aktualizátorů v českých výkladových slovnících

V následující části se zaměříme na zpracování aktualizátorů ve výkladových slovnících, využijeme oba novější slovníky spisovné češtiny, které vznikly v druhé polovině 20. století, tedy Slovník spisovného jazyka českého (1. vyd. 1960–1971, dále jen SSJČ) a Slovník spisovné češtiny (1. vyd. 1978, dále jen SSČ).

V **SSJČ** jsou aktualizátory z valné části řazeny mezi příslovce (obdobně jako v mluvnících vzniklých v téže době), případně též mezi spojky. Např. výraz **jen** ve významu omezovací částice je charakterizován jako příslovce: „vyjadřuje n. zdůrazňuje omezení, vymezení; *jedině, pouze, toliko, jenom*; [...] má j. jedny šaty; má j. matku; soudcové jsou vázáni j. právním řádem...“²⁸

Slovník se snaží konkrétně popsat každou jednotku a její významy, což se v některých

25 Koktová (Koktova 1986, s. 3) v tomto smyslu hovoří o hloubkovém uspořádání věty, vychází přitom z teoretických přístupů Sgalla a Hajičové. V povrchovém slovosledu mohou být tyto výrazy primárně i v jiných pozicích. Koktova 1986, s. 3: „In this sense we claim that in surface English sentences, sentence adverbials are often moved to scope-ambiguous positions, e. g. to the sentence-initial position [...] *Surprisingly, Terry will run from Manhattan to Brooklyn.* [...] On the other hand, focusing adverbs usually occupy sentence-medial position (out of which the preverbal position is supposed to be ambiguous) [...] *Terry will read only newspapers.*“

26 V anglicky psané odborné literatuře viz též jako „focus sensitive operators“ (Krifka 1991), „focusing adjuncts“ (Quirk 1974), či „focusing adverbs“ u Rootha (1992).

27 Srov. Jarošová - Buzássyová - Bosák 2006, s. 26 a 32.

28 Pro citace ze SSJČ byla použita elektronická verze slovníku, uveřejněná na webových stránkách ÚJČ <http://ssjc.ujc.cas.cz/> z tohoto důvodu nebudou u citací uváděny odkazy na stránky.

případech děje na úkor sourodosti zpracování obdobných výrazů.

Srov. např. zpracování výrazů *i* a *ani*: Výraz *i* je označen jako „spojka např. ve významu zdůrazňovacím: [...] přiřazuje v kladné, řidč. též v záporné větě větné členy stejné platnosti, ale se zdůrazněním n. stupňováním k představě přímo nevyslovené a rozšiřuje tak platnost příslušného tvrzení i na případ, o kterém bychom to nepředpokládali; *dokonce, ještě, také* [...]; *to ví i malé dítě; měli tam i jiné zboží; řekli to i jemu?; to se týká i tebe; to lze říci i o jiných případech; býval i hrubý; mnohdy se i opil; i mistr tesař se utne...*“ Avšak obdobný význam u výrazu **ani** je už chápán jako „částice vytýkácí [...] zdůrazňuje, že se zápor týká také případu, o kt. by se to nepředpokládalo, nečekalo: *ani jediný výrobek se nezkazil; neměla masa ani na jediný den; nemá ani kouska citu...*“

Aktualizátory jsou namísto explicitního vymezení typu např. částice/příslovce „vytýkácí“ charakterizovány pomocí pojmů: „*zdůrazňuje omezení, vymezení*“; „*zdůrazňuje, zesiluje význam slova*“; „*vyjadřuje stupňování*“; „*přiřazuje se zdůrazněním*“ apod. Výhodou tohoto slovníku je široká exemplifikace, díky níž je každý význam dostatečně charakterizován.

V novějším SSČ je (i přes menší rozsah) ve srovnání se SSJČ daleko více výrazů označeno jako částice. Při vzniku koncepce tohoto slovníku byly částice rozčleněny do několika sémantických skupin²⁹. Aktualizátory by v tomto členění spadaly do skupiny „částic vytýkáčích“, které podle autorky „*zdůrazňují některý větný člen*“. (Havlová, s. 12)

Např. *i*: „*zdůraz. vytýkácí: odřel si obě kolena, i nohu si vymkl; jel tam i s rodinou*“³⁰

Zdá se však, že pojem „vytýkácí“ byl při samotném zpracování hesel nahrazen pojmem „zdůrazňovací“ (označení „vytýkácí“ najdeme použité jen u dvou výrazů), avšak v poněkud širším pojetí. Označení „zdůraz.“ prochází napříč různými skupinami částic i příslovcí. (viz 4.2 Výrazy neřazené mezi aktualizátory)

Např.: „*dokonce* část. zdůraz. *ba i: napsal dokonce omluvný dopis.*“

U výrazů, které SSČ zahrnuje do skupiny výrazů s významem „připojování“, je v některých případech použito navíc označení „citové“,³¹ srov. částicové významy výrazu **také**: „část. cit.

1. vytýkácí: *také on se toho zúčastnil* i; 2. zdůraz.: *co má také dělat?; to je také nápad!*“

Některé výrazy, v současných mluvnicích považované za částice, zde však nalezneme zařazené mezi příslovce, je tak například chápána celá skupina omezovacích výrazů, srov.: „**jen, jenom** přísl. s význ. omez., vymez., zdůraz., nic víc (jiného) než to, ne jinak, *pouze, jedině* [...]: *má jen matku; myslí jen a jen na sebe; ten vlak jezdí jen v neděli...*“

29 Autorkou přípravné studie týkající se zpracování částic v SSČ byla Františka Havlová.

30 Pro citace ze SSČ byla použita elektronická verze slovníku, z tohoto důvodu nebudou u citací uváděny odkazy na stránky.

31 V přípravné studii ke zpracování částic v SSČ Havlová uvádí, že jako „citové“ označuje částice, „které vyjadřují náladu nebo citový stav mluvčího (překvapení, obavy ap.; nejčastěji ve větách zvolacích).“

3. VYMEZENÍ AKTUALIZÁTORŮ

V předchozí kapitole jsme ukázali, jak jsou v různých gramatických příručkách a slovnících zpracovány aktualizátory, na tomto základě se pokusíme vymezit charakteristické rysy aktualizátorů.

3.1 Aktualizátory a aktuální členění

Důležitou vlastností aktualizátorů je jejich schopnost zdůrazňovat, upozorňovat na výraz v kontextu věty, zvyšovat míru jeho výpovědní dynamičnosti, a to zejména v ohniskové části věty. Tedy jejich úloha v aktuálním členění věty. Považujeme proto za potřebné alespoň ve stručnosti naznačit náš přístup k aktuálnímu členění.

Aktuální členění chápeme jako prostředek, jímž mluvčí přiřazuje určitou míru informační závažnosti jednotlivým prvkům sdělení v rámci textového i mimotextového kontextu. Tato relativní míra důležitosti výrazu je označovaná jako míra **výpovědní dynamičnosti**.³² Výrazy, které mluvčí považuje za informačně závažnější, pak umísťuje na pozice, které jsou v daném jazyce vnímány jako důležité, zdůrazněné (v češtině je to především konec věty, dále pak její začátek), případně na ně upozorňuje dalšími prostředky, tj. aktualizuje je. K signalizaci aktualizace slouží v češtině především intonace, slovosled a lexikální prostředky - aktualizátory.

Z hlediska intonace je stěžejní hlavní větný důraz, tzv. **intonační centrum**,³³ které v bezpříznakových větách v češtině stojí na posledním přízvukovém taktu a signalizuje vlastní ohnisko věty (viz dále), a dále vedlejší větný důraz, tzv. **intonační zdůraznění**³⁴ (pokud zdůrazňuje kontrastivní základ (viz dále), hovoří se někdy o **kontrastivním přízvuku**³⁵). Co se týče slovosledu, jako aktualizované bývá chápáno řazení slov odlišné od uzuálního bezpříznakového pořadí, tzv. **systémového uspořádání**³⁶.

32 Při zkoumání výpovědní dynamičnosti se vychází z lineárního uspořádání slov ve větě; v češtině se v bezpříznakové větě míra výpovědní dynamičnosti zpravidla zvyšuje zleva doprava. Větší míru výpovědní dynamičnosti pak mají kontextově nezapojené složky.

Srov. Firbas 1982, s. 283; výpovědní dynamismus je právě Firbasův termín (viz Firbas 1957). U Daneše též jako „komunikativní dynamismus“. (Daneš 1985, s. 188)

33 Viz zejm. Daneš 1957.

34 Viz zejm. Daneš 1957, dále např. Veselá, Peterek, Hajičová 2003, z jejichž studie mluvených textů vyplývá, že ve větách se dvěma intonačními důrazy je vždy intonační centrum zdůrazněno silněji.

35 Srov. APZK, s. 1058.

36 Systémové uspořádání chápeme jako uzuální bezpříznakové pořadí aktantů slovesa v ohnisku,

Zkoumání aktuálního členění v češtině má značnou tradici a navazuje především na studie Viléma Mathesia³⁷. Věta se z pohledu aktuálního členění zpravidla dělí na dvě části. Mathesius ji rozděluje v souvislosti s kontextovou zapojeností výrazů (Mathesius 1947, s. 234) na východiště (též označované jako východisko, základ, topic), „to, co je v dané situaci známo nebo alespoň nasnadě a od čeho mluvčí vychází“ a jádro (též ohnisko, focus), „to, co mluvčí o východišti výpovědi nebo se zřetelem k němu vypovídá“. **Kontextovou zapojenost** přitom chápeme jako vyvoditelnosti složek věty z předcházejícího textu či situace nebo z obecného povědomí uživatelů daného jazyka.³⁸ V této práci budeme používat terminologii Sgalla a Hajičové, a to **základ** ve významu část věty obsahující výrazy s nižší mírou výpovědního dynamismu, tj. převážně kontextově zapojené, a **ohnisko** jako část věty obsahující výrazy s vyšší mírou výpovědního dynamismu, tj. převážně kontextově nezapojené. Jako bezpříznakové se přitom chápe pořadí, kdy je základ na začátku věty a ohnisko na konci, tzv. **objektivní pořad**. (Výpovědní dynamičnost přitom stoupá zleva doprava a intonační centrum je na konci věty.) Opačné pořadí, tzv. **subjektivní pořad**, je chápáno jako příznakové.³⁹

V pluriparitním členění se pak vydělují i další části věty, např.:

- **vlastní ohnisko**, tj. kontextově nezapojený výraz s nejvyšší mírou výpovědní dynamičnosti, který v mluveném projevu nese intonační centrum;
- **kulisa**, tj. místní či časový údaj mluvčím předkládaný jako obecně známý nebo vyplývající ze situace a chápáný tedy jako kontextově zapojený, (podle našeho názoru mohou v některých případech kulisy stát v povrchové struktuře také až za kontextově nezapojeným slovesem);
- **kontrastivní základ**,⁴⁰ tj. prvek základu s největší mírou výpovědní dynamičnosti,

charakterizované zpravidla pomocí syntakticko-sémantických funkcí výrazů. Srov. např. Hajičová, Sgall, Buráňová 1980, s. 70n., Hajičová, Sgall, Partee 1998, s. 68n.

37 Viz zejména Mathesius 1942, s. 58-72 a Mathesius 1947, s. 234-242. Zkoumání navazující na Mathesiovy teorie o aktuálním členění se v české lingvistice štěpí na dva hlavní proudy, a to na: a) **brněnskou školu**, v níž je aktuální členění označováno jako „funkční perspektiva větná“ a pracuje s pluriparitním členěním věty podle míry výpovědní dynamičnosti; je reprezentována zejména J. Firbasem, A. Svobodou, b) **pražskou školu**, která užívá pro aktuální členění mmj. termín TFA (Topic-focus articulation), pracuje s aktuálním členěním v souvislosti s teorií FGD (funkční generativní popis jazyka) a je reprezentována E. Hajičovou, P. Sgallem; dále se aktuálnímu členění věty věnují např. F. Daneš (zejména z hlediska dělení věty na téma a réma a výstavby textu) a L. Uhlířová.

38 Šíře pojetí kontextové zapojenosti se v různých přístupech liší; užší pojetí považuje za kontextově zapojené jen prvky v textu dříve zmíněné nebo implikované (viz. např. Štícha 2011, s. 740). Pozn.: Lze také říci, že výrazy jako kontextově zapojené či nezapojené prezentuje mluvčí, např. v publicistických textech se někdy zcela nové informace prezentují jako kontextově zapojené.

39 Takové pořadí je typické hlavně pro emocionální projevy. Uhlířová (MČ3, s. 559) však uvádí i příklady z publicistiky, kdy nejde o emocionální zabarvení věty, ale o snahu o upoutání pozornosti, k němuž je využita forma subjektivního pořadu. Jedná se zejména o nadpisy začínající kontextově nezapojeným podmětem, př.: *Další umělá družice Země Kosmos 897 byla vypuštěna v Sovětském svazu*.

40 Těž jako „kontrastivní téma“; detailně např. K. Veselá: Kontrastivní základ v češtině, diplomová práce

který stojí zpravidla na samém začátku věty, v mluveném projevu může být vyznačen intonačním zdůrazněním⁴¹. Často jde o výraz, který se kontrastivně vymezuje vůči jinému tématu či o výraz vybíraný z množství možných alternativ. (srov. APZK, s. 1101)⁴²

Pražská škola při studiu aktuálního členění vychází z **povrchové roviny**, tj. ze skutečné realizace věty v textu, a předpokládá existenci **hloubkové roviny**, tj. významové struktury, která povrchové realizaci nemusí odpovídat.⁴³

3.1.1 Aktualizátory z pohledu teorií aktuálního členění

V pracích zabývajících se aktuálním členěním jsou aktualizátory prezentovány zejména jako rematizátory, fokalizační či aktualizací částice. Termín „rhematizer“ zavedl Firbas⁴⁴ (Firbas 1974, s. 20). Ve významu „částice, která svým způsobem předurčuje aktuální členění věty“ (Hajičová 1995, s. 241) ho přebrala škola Sgalla a Hajičové, konkrétněji jsou pak rematizátory definovány jako „výrazy, jejichž funkcí je signalizovat ve větě kategorie aktuálního členění, a to kategorie sdělně nejzávažnější – ohnisko a kontrastivní základ.“ (APZK, s. 1101) Přičemž primárně jde o označení pro výrazy vyznačující ve větě ohnisko, resp. pro nejméně dynamický člen ohniska věty (srov. např. Sgall, Hajičová, Buráňová, 1980), v základu věty se pak rematizátor objevuje v sekundárních případech (viz Hajičová, 1995).

Obdobně vidí aktualizátor Nekula (v EŠČ pod názvem „rematizátor“), a to jako „výrazový prostředek, např. výtýkáci a modifikační částice, signalizující předěl tematické a rematické části a počátek rématu“ (EŠČ, s. 374), či Uhlířová: „[aktualizační částice] mohou ve větě aktualizovat, tj. postavit do popředí jakožto „centrální“ v daném momentu sdělování buď některou tematickou, nebo - častěji - některou rematickou složku věty a tím signalizovat, že daná složka má nejvyšší stupeň výpovědní dynamičnosti ze všech složek v tematické, resp.

ÚČJTK FFUK, Praha 2007.

41 V tom případě se jedná o tzv. kontrastivní přízvuk charakteristický stoupavou melodií. (viz APZK, s. 1058)

42 Co se týče kontextové zapojenosti, považuje škola Hajičové a Sgall základ za kontextově zapojený (Sgall, Hajičová, Buráňová 1980), držíme se tohoto pojetí.

Naopak Firbas (1982, s. 283) kontrast považuje za kontextově nezapojený. („Za kontextově nezapojenou považujeme každou informaci, která ani není vyjádřena v předcházejícím slovním kontextu... , ani nemá referenta v kontextu situačním, tedy informaci, která se ani v předcházejícím slovním kontextu, ani v situačním kontextu nenalézá a není z nich proto v tomto smyslu vyvoditelná. V souhlase s tímto pojetím považujeme za kontextově nezapojenou i sémantickou náplň, která už sice byla vyjádřena (třeba v jiné formě) v předcházejícím slovním kontextu a/nebo má referenta v situačním kontextu, ale v aktu vytváření a/nebo vnímání věty (tj. v aktu sdělení) se stává nositelkou nějakého nevyvoditelného aspektu, jakým je např. kontrast...“)

43 Viz např. Sgall 1967.

44 „Special mention should be made of elements that may be referred to as *rhematizers*. For instance, *Cz i*, Engl. *even*, G. *sogar*, R. *daže* would be come under this heading. They render the element they accompany rhematic.“

rematické části dané věty. Současně modifikují význam věty.“ (Uhlířová 1987, s. 78)

Ke vztahu aktuálního členění a částic je nutné ještě zdůraznit postřeh P. Adamce, podle něž se všechny typy částic svým způsobem v hloubkovém slovosledu vztahují k ohnisku, avšak zpravidla pouze aktualizátory stojí v povrchovém slovosledu těsně před zdůrazňovaným výrazem.⁴⁵ Na obecné rovině s tímto tvrzením souhlasíme (viz dále kapitola 4.2 Výrazy neřazené mezi aktualizátory); pro naše zkoumání je však především relevantní charakteristika převažujícího kontaktního postavení aktualizátorů, kterou považujeme za jeden z určujících rysů těchto výrazů. Stranou pak prozatím ponecháme další výrazné Adamcovo tvrzení, že totiž „Aktuální členění příslušné věty je primárně vyvoláno jinými faktory, především kontextem a sdělným záměrem, takže částice jen zvýrazňuje již vzniklé AČ.“ (K tomuto problému se pokusíme vrátit v závěru práce, viz 9.2 Funkce aktualizátorů v aktuálním členění a ve výstavbě textu.)

3.1.2 Dosah aktualizátoru

V pojetí MČ2 se jako „aktualizační funkce částic“ chápe „každé subjektivní, tj. z hlediska mluvčího motivované zvýraznění jazykových prostředků v textu pomocí částic.“ (MČ2, s. 228)⁴⁶ U aktualizátorů pak tato funkce poukazuje na jejich schopnost upozorňovat na výrazy, ke kterým se vztahují, tj. které mají v dosahu⁴⁷ – v této práci pro ně budeme používat arbitrární označení „zasažené výrazy“.

Dosah aktualizátoru, jak už bylo zmíněno výše, souvisí s postavením aktualizátoru, navíc ale také s kontextovou zapojeností ostatních výrazů. V primárním postavení stojí aktualizátor těsně před zasaženým výrazem/zasaženými výrazy. Dosah je však záležitostí hloubkové roviny, takže povrchová realizace může být v některých případech odlišná.⁴⁸

Dosah se zpravidla vztahuje i na rozvití zasažených výrazů. V odborné literatuře (srov. především Koptová 1986, Hajičová, Sgall, Panevová 2002, Veselá 2003) se uvádí několik

45 Adamec o částicích říká: „obecně lze říci, že se zpravidla vztahují k jádru, respektive přesněji řečeno, k faktu připojení daného J k danému Z, v čemž vlastně spočívá podstata aktuální informace“ (Adamec 1997, s. 69) a uvádí rozdělení částic do tří skupin na základě povrchového slovosledu:

1) takové, které i v povrchové struktuře stojí víceméně pravidelně v kontaktní prepozici k ohnisku (*Vlasta přinesla jen brambory.*)

2) takové, jejichž povrchová pozice je z hlediska hloubkové struktury irelevantní (*Petr asi pojedě do Brna zítra.*)

3) takové, jejichž pozice v povrchové struktuře je fixována na jedno místo ve větě, bez ohledu na AČ, tedy na to, který člen je ohniskem (*Vždyť tu knihu přinesl Milan!*) (Tamtéž, s. 70)

46 Částice tedy vyjadřují změnu, posun, upozornění na jazykový prostředek v textu, a to na pozadí obvyklosti, neutrálnosti textu bez částice.“ (MČ2, s. 228)

47 Dosah není výsadou aktualizátorů, podobně se mohou chovat i modální a postojové částice.

48 Při vyhledávání a zkoumání dat budeme vycházet z povrchové roviny, při interpretaci dosahu, sémantiky atp. je však nutné brát v ohled i rovinu hloubkovou.

základních schémat postavení aktualizátoru ve vztahu k aktuálnímu členění věty⁴⁹:

a) **aktualizátor stojí na hranici základu a ohniska:** aktualizátor má v dosahu všechny kontextově nezapojené výrazy stojící napravo od něj, tj. celé ohnisko; toto postavení se považuje za primární, bezpříznakové. Srov.:

(16) Karel **jen** šel domů.

(17) Karel šel **jen** domů.

b) **aktualizátor stojí v základové části věty:** aktualizátor nejčastěji stojí na první pozici ve větě před kontrastivním tématem, v dosahu aktualizátoru je první kontrastivní kontextově zapojený výraz stojící napravo od něj, srov.:

(18) **Jen** Karel šel domů.

c) **aktualizátor stojí před nekontrastivním kontextově zapojeným výrazem⁵⁰:** nejčastěji se jedná o substantivní skupinu, v dosahu aktualizátoru je první kontextově nezapojený výraz stojící vpravo od něj, aktualizátor může signalizovat ohnisko i kontrastivní téma, srov.:

(19) (To je Katčín nový přítel?) Ne, to je **jen** Katčín bratr.

d) **aktualizátor stojí na posledním místě věty:** takovéto užití aktualizátoru působí nejednoznačně, v jeho dosahu může stát jeden nebo více výrazů, význam lze v tomto případě v psané řeči vyvodit až z kontextu, v mluvené řeči z umístění intonačního centra ve větě (více o tom viz kapitola 6.2.4 Aktualizátor na konci věty), viz též Danešův příklad⁵¹, srov.:

(20) Pavel koupil drahý parfém pro svou ženu **také**.

(21) Pavel koupil drahý parfém pro svou ženu **také**.

(22) Pavel koupil drahý parfém pro svou ženu **také**.

e) **dva aktualizátory stojí v postavení těsně za sebou:** v dosahu prvního aktualizátoru je kromě zasaženého výrazu i druhý aktualizátor, srov.:

(23) Milena zná **také jen** Jirku.

49 Umístění aktualizátorů je věnována kapitola 6. UMÍSTĚNÍ AKTUALIZÁTORŮ VE VĚTĚ.

50 Veselá k tomuto typu řadí i tzv. **věty tzv. druhé instance**. „Celé spojení i s rematizátorem se většinou opakuje z předchozího kontextu a rematizátor si **ponechává dosah jako v předcházející větě, ve které byl užit**.“ (APZK, s. 1107) Jde o užití okrajové, kdy navíc aktualizátor ztrácí svoji zdůrazňovací funkci, v této práci se jím nebudeme zabývat.

51 Daneš 1985, s. 167.

3.1.3 Zasažené výrazy

Zasažené výrazy bývají mluvčím vybírány ze skupiny výrazů obdobného charakteru.⁵² Tato skupina, ani její prvky, nemusí být explicitně vyjádřeny, jejich existenci recipient odvozuje na základě kontextu.⁵³ Kontext je v tomto případě chápán poměrně široce, tedy nejen jako předchozí text, ale i komunikační situace a obecné vědomosti a znalosti, které mluvčí předpokládá u recipienta. V těchto souvislostech bývají často používány termíny implikace a presupozice. Pro účely této práce je budeme používat v „pragmalingvistickém“ významu: **implikaci** jako vyvození/dovození nevyjádřené součásti významu recipientem, konkrétně na základě presupozice naznačené aktualizátorem;⁵⁴ a **presupozici** jako implicitně naznačený předpoklad vyvoditelný z aktualizátoru užitého v kontextu.⁵⁵

Zasaženým výrazem může být:

- samotné jednotlivé slovo

(24) *Do kina přišel i tatínek.*

(25) ***Dokonce tatínek se přišel podívat na představení.***

- skupina slov představující jeden rozvitý větný člen

(26) *Do kina přišel i Janův tatínek.*

(27) *Důkazem prý je i oproti zahraničí mimořádný - zhruba šestiprocentní - podíl sledovanosti zpravodajské televize ČT 24.*

- více slov v koordinaci

(28) *Do kina přišli **také** Janův tatínek a jeho nová manželka.*

- celá ohnisková část věty včetně přísudku

(29) *Petr **jen** pozdravil Moniku.*

- celá vedlejší věta

52 Podle Z. Bedřichové (Bedřichová 2008, s. 30) jsou zasažené výrazy zpravidla stejným větným členem jako ostatní ze skupiny implikovaných výrazů, do níž zasažený výraz spadá.

53 Srov. např. Bauer 1964, s. 134 „Vytýkací částice vyzvedají slovo, u kterého stojí, různým způsobem; vždy se však vytýká na pozadí jevů stejného druhu, ať už v kontextu vyjádřených nebo jen myšlených, předpokládaných.“

54 Implikacemi se z hlediska pragmatického zabývají např. Levinson 1983, Hirschová 2008.

55 O presupozicích (někdy v českém překladu též jako „předpoklady“) obecně srov. např. Hajičová 1975, Hirschová 2006, Levinson 1983, v souvislosti s aktuálním členěním pak např. Heim 1983 a 1990, či Rooth 1992.

(30) *Lukašenko také řekl, že má pochybnosti o dosud deklarovaném neutrálním statusu Běloruska.*

3.2 Sémantické vlastnosti aktualizátorů

I když ponecháme stranou konkrétní slovnědruhově zařazení aktualizátorů, je poměrně nesporné, že nepatří k plnovýznamovým slovům. Jejich funkce v textu je především modifikační – aktualizací, k ní se přidává další sémantický rys rozlišující aktualizátory do několika skupin, např. na kontextualizátory, restriktory atd. u Daneše⁵⁶ či na restriktivní, aditivní, temporální částice u Nekuly⁵⁷. Viz kapitola 5. SÉMANTIKA AKTUALIZÁTORŮ.

Další sémantickou vlastností, která je pro aktualizátory charakteristická, je schopnost **implikovat presupozici**.⁵⁸ Na tuto vlastnost některých výrazů poukazuje už Komárek⁵⁹, když vymezuje tzv. **partikule endocentrické**. Charakterizuje výpovědi se specifickými presupozicemi, které jsou vytvářeny právě pomocí těchto výrazů. „Výrazy *ještě, již/už* ukazují za hranice výpovědi (k presupozici), zároveň však ukazují k výpovědi samé jako k materiálu, z něhož má být presupozice konstruována.“ (Komárek 2006, s. 233)

Bedřichová výrazy, které takto implikují presupozici, rozděluje do dvou typů, a to na částice „kvantifikační“ a částice „rekurzivně odkazovací“. (Bedřichová 2008, s. 28) Skupina **kvantifikačních** částic – zahrnující např. výrazy: *ani, aspoň, alespoň, až, dokonce, i, jen, jenom, ještě, již, už, například, opět, pouze, také, teprve, třeba, vyjma, zase* je u Bedřichové vymezena svou hlavní sémantickou funkcí, tj. schopností „implikovat kvantitu nějaké sémantické vlastnosti dané lexémem, se kterým vstupuje částice do sémantického vztahu (ať například vymezuje nebo omezuje množství daných objektů, násobí či zkracuje dobu trvání, zvětšuje či zmenšuje vzdálenost apod.).“ (Tamtéž, s. 29) Autorka navíc u některých částic implikujících presupozici nachází další typ presupozice, a to možnost implikovat „mluvčím předpokládaný vztah recipienta k nové informaci, vyjádřené v ohniskové části dané věty.“ (Tamtéž, s. 29)⁶⁰. Právě tento rys pak považuje za konstituční pro skupinu „**rekurzivně odkazovacích**“ částic. Do této skupiny řadí výrazy: *ale, dokonce, ovšem, přece, totiž, však,*

56 Viz Daneš 1985.

57 Viz PMČ, s. 361-362.

58 Srov. také i Bedřichová 2008.

59 Viz Komárek 1958 a Komárek 1979.

60 Bedřichová 2008, s. 32: „Věta, která obsahuje rekurzivně odkazovací částici, implikuje předpokládaný vztah recipienta k nové informaci vyjádřené danou větou. Ten se projevuje jako (mluvčím) předpokládané recipientovo očekávání, které je zároveň vyjádřeno v předchozím kontextu (na rozdíl od kvantifikačních částic je vyjádřeno vždy). Tímto způsobem dochází k mezivětnému rekurzivnímu navazování.“

vždyť. Zároveň však říká, že tento rys mohou mít i některé kvantifikační částice (např. na přechodu obou skupin stojící *dokonce*).

Jak už je patrné z výše uvedené definice rekurzivně odkazovacích částic, všímá si Bedřichová vztahu těchto výrazů k ohnisku, v dalším textu pak většinu z nich přiřazuje k rematizátorům. (Tamtéž, s. 73-76) Podle našeho přístupu by však mezi aktualizátory (tj. rematizátorům odpovídající výrazy) patřily pouze částice kvantifikační, a to vzhledem k specifickému druhu presupozice a převažujícímu kontaktnímu postavení. Přesnému odlišení těchto výrazů je věnována kapitola 4. KRITÉRIA PRO ŘAZENÍ VÝRAZŮ MEZI AKTUALIZÁTORY.

Za výchozí **kritéria pro zařazení výrazu mezi aktualizátory** tedy budeme považovat následující vlastnosti:

- **schopnost dosahu** (zejména schopnost mít v dosahu vlastní ohnisko či jiný v aktuálním členění relevantní výraz)
- **schopnost zdůrazňovat, aktualizovat zasažený výraz**
- **schopnost implikovat presupozici**

Přehled výrazů řazených v jednotlivých publikacích mezi aktualizací částicové výrazy uvádíme v Tabulce 1.

Tabulka 1 - Přehled částicových výrazů

aktualizátor / zdroj	MČ 2	Nekula	Uhlířová	Kopečný	Havr.-Jedlička	Koktova	Bedřichová	PDT	Daněš	SSČ	Grepel-Karlík	Šmilauer
-t'												X
-ž												X
a sice		X										
a to		X										
akorát								X		X		
ale		MF					RO					
alespoň	X	X					K	X	KON			R
ani	X	A	X				K	X	A	X	X	X
ano								X		ST		
aspoň	X						K	X	KON			R
ausgerechnet		X										
až	X		X	T			K	X		X, ST	X	MĚ
až na									R			
ba										ST		
copak		MF										X
částečně						X						
čistě	X									X		
docela										X		
dokonce			X	Č		X	K	X		X	X	ST
dokonce ani						X						
dokonce i		A										
doslova								X				
dvakrát										X		
hlavně	X		X			X		X		X	X	ST
hned					X	X		X		X	X	T
holt		MF										
i	X	X, A	X				K	X	A	X	X	X
jedině	X	R						X		X	X	R
jediný				X								R
jednou										X		
jen	X	R, MF	X	R	X	X	K	X	R	R	X	R
jen a jen		R										
jenom	X	R	X			X	K	X	R	R	X	R
ještě	X	T	X	T	X	X	K	X	A	X	X	T
jinak									KON			
jistě			VA									
již	X		X			X	K	X		X	X	T
jmenovitě	X			X						X	X	
jo										X		

aktualizátor / zdroj	MČ 2	Nekula	Uhlířová	Kopečný	Havr.-Jedlička	Koktova	Bedřichová	PDT	Daneš	SSČ	Grepl-Karlík	Šmilauer
jó										X		
kdepak												X
kdopak												X
klidně		MF										
kromě									R			
kupříkladu								X				
leda	X							X		R	X	R
málem						X						
maximálně								X				
mimo									R			
minimálně								X				
nanejmeně												R
nanejmní												R
nanejvyš						X						
naopak								X				
například							K	X			X	
ne						X		X				
ne-li										OPR		
nejen						X		X	R	X		
nejenom								X		X		
nejméně										X		R
nejspíš								X				
nejspíše								X				
než								X		X		
ni										X		
nikoli								X				
nikoliv								X				
obzvlášť		X				X		X		X		
obzvláště		X						X		X		
opět	X					X	K		A			
ostatně	X											
ovšem							RO					
pěkně		MF										
pouze	X	R	X			X	K	X		X	X	R
povětšinou						X						
právě		X, MF	X	Č	X	X		X		X	X	MĚ
prosím										X		
prostě		MF	VA									
přece		MF	X				RO		A			
především	X	X				X		X		X	X	

aktualizátor / zdroj	MČ 2	Nekula	Uhlířová	Kopečný	Havr.-Jedlička	Koktova	Bedřichová	PDT	Daneš	SSČ	Grepl-Karlík	Šmilauer
předně								X				
převážně			X			X		X		X		
přímo		X						X		X		
přínejmenším		X				X		X		X		R
přirozeně			VA									
rovněž	X	A	X			X		X	A	X		
rovnou								X				
s výjimkou									R			
sám		X		X								
samotný		X										
samý				X								
skoro						X				X		
slyšíš										X		
snad		MF										
sotva			X			X						
speciálně											X	
spíš								X				
spíše								X				
stále								X				
stejně			X						KON			
stěží						X						
tak		MF						X		CIT	X	
také	X	A	X			X	K	X	A	X		X
takhle										CIT		
takřka						X						
taktéž		A						X				
taky	X	A, MF	X					X		X		
teda		MF										
tedy		MF								CIT		
téměř						X						
teprv		T								X		
teprve	X	T	X	T			K	X		X	X	T
těž		A						X	A	CIT		X
toliko	X	R				X		X		X	X	R
totiž							RO					
třeba							K	X			X	ST
třeba i				X								
třebas								X				
určitě			VA									
už	X	T	X	T	X	X	K	X		X	X	T

aktualizátor / zdroj	MČ 2	Nekula	Uhlířová	Kopečný	Havr.-Jedlička	Koktova	Bedřichová	PDT	Daneš	SSČ	Grepl-Karlík	Šmilauer
v první řadě								X		X		
vážně			VA									
většinou						X		X				
vidíš										UP		
vlastně		MF										
však		MF					RO					
vůbec	X			X						X		
výhradně	X	R						X		X		
vyjma							K		R			
výlučně	X					X		X		X	X	
vždyť							RO					
zároveň								X				
zas										X		
zásadně								X				
zase	X					X	K	X	A	X		
zato	X											
zejména	X			Č	X			X		X	X	ST
zrovna		X, MF						X		X	X	MĚ
zvlášť		X				X		X		X		
zvláště	X	X		Č	X			X		X		ST

Vysvětlivky k tabulce 1

Zkratka	Publikace	Označení
A	PMČ, ESČ	vytýkací částice – aditivní
	Daneš 1985	aditivní výraz nebo kontextualizátor
CIT	SSČ	částice citová zdůraz.
Č	Kopečný 1962	člensky vytýkavé adverbium
K	Bedřichová 2008	kvantifikační
KON	Daneš 1985	konektory
MĚ	Šmilauer 1969	částice/příslovce měrová
MF	PMČ, ESČ	modifikační částice
MOD	SSČ	částice modální
OPR	SSČ	částice zdůrazňovací s odstínem opravným
R	PMČ, ESČ	vytýkací částice – restriktivní
	Daneš 1985	restriktory
	Kopečný 1962	omezující
	Šmilauer 1969	částice/příslovce omezovací
RO	Bedřichová 2008	rekurzivně odkazovací
ST	SSČ	zdůrazňovací částice s význ. stupňování
	Šmilauer 1969	částice/příslovce stupňovací
T	PMČ, ESČ	částice vytýkací temporální
	Kopečný 1962	vytýkavé s časovým odstínem
	Šmilauer 1969	částice/příslovce časová
UP	SSČ	částice upozorňovací zdůraz.
VA	MČ3	větná adverbia
X	MČ2	vytýkavě zdůrazňovací částice
	Grepl-Karlík 1998	vytýkací částice
	Havránek-Jedlička 1972	zdůrazňovací, zesilovací
	Koktova 1986	focussing CA expressions
	Kopečný 1962	zdůrazňující
	PDT	rematizátor
	PMČ, ESČ	vytýkací částice
	SSČ	zdůrazňovací (široce chápané zdůrazňování)
	Šmilauer 1969	zdůrazňovací částice
	Uhlířová 1987, MČ3	aktualizační částice

4. KRITÉRIA PRO ŘAZENÍ VÝRAZŮ MEZI AKTUALIZÁTORY

4.1 Rozřazení výrazů podle kritérií

V Tabulce 1 uvádíme přehled výrazů, které jsou ve vybraných publikacích považovány za aktualizací, nebo jsou jim přisuzovány vlastnosti, které je činí součástí společné skupiny s aktualizátory. Publikace, z nichž vycházíme v přehledové tabulce, považujeme buď za základní lingvistické příručky pro současnou českou gramatiku, anebo za významné z hlediska zaměření na aktualizátory.

Co se týče výběru potenciálních aktualizátorů, v mluvnicích a monografiích jsme se orientovali podle skupin (odstavců a nadpisů) a jejich charakteristik a následně z nich vybrali odpovídající reprezentanty. U Koktové jsme vyšli ze závěrečného rejstříku. (Koktova 1986, s. 81-82) Vyhledávání příslušných výrazů v SSČ pak vyžadovalo poněkud jinou metodu: vyšli jsme z elektronické verze a do vyhledavače zadali výraz „zdůraz.“, který nás navedl na zdůrazňovací částice a příslovce. Tyto výrazy jsme doplnili o výrazy synonymní, které nemají vlastní výklad: viz např.: *pouze* přísl. *jen(om)*, *toliko*, a to na základě seznamů z jiných příruček a vlastního jazykového povědomí. U PDT seznam představuje výrazy v anotaci na tektogramatické rovině označené jako RHEM (rematizátor). Řadu výrazů uvedených v této tabulce za aktualizátory nepovažujeme, avšak poslouží nám k vymezení hranic této skupiny.

Z tabulky je patrné, které výrazy tvoří jádro aktualizátorů, tj. výrazy, které za zdůrazňovací apod. považuje naprostá většina, resp. všechny vybrané publikace. Jsou to výrazy: *jen*, *ještě* a *už*. Většina publikací dále v této kategorii shodně uvádí výrazy: *alespoň*, *ani*, *až*, *dokonce*, *hlavně*, *i*, *jenom*, *již*, *pouze*, *právě*, *především*, *rovněž*, *také*, *teprve*, *zase*, *zvláště*. K tomuto faktu je třeba podotknout, že jde především o reprezentanty jednotlivých sémantických skupin aktualizátorů, tedy o výrazy, které v dané sémantické skupině patří pravděpodobně mezi **nejfrekventovanější**⁶¹ a zároveň **stylově neutrální**, tj. zařazované mezi spisovné (zpravidla i nehovorové), časově a místně nepříznakové.⁶² Takže např. skupinu restriktivních aktualizátorů častěji reprezentují výrazy *jen*, *jenom*, *pouze* než hovorové *akorát*, ve funkci aktualizátoru méně používané *jediný*, knižní *toliko* apod. (Vymezení sémantických

61 Orientační frekvence (tj. přehled podle PDT, Frekvenčního slovníku a korpusů) viz Tabulka 5 - Frekvence aktualizátorů.

62 Tento fakt souvisí i s dobou vzniku většiny použitých publikací, kdy byla jazykověda zaměřena především na spisovný a psaný jazyk. Studium mluveného a neoficiálního jazyka je koneckonců i dnes relativně omezeno vzhledem k poměrně malému množství (korpusově) zpracovaných dat.

skupin je náplní kapitoly 5. SÉMANTIKA AKTUALIZÁTORŮ. Samostatnou oblast pak představuje spojení více aktualizátorů za sebou, např.: *dokonce i, dokonce ani*, viz kapitola 6.3 Více aktualizátorů za sebou¹⁹³.

Na druhé straně stojí výrazy, které mezi aktualizátory řadí pouze některý z autorů či které s aktualizátory spojuje nějaký rys, který však nezakládá jejich příslušnost k nim. Takovéto výrazy se v této kapitole pokusíme charakterizovat a jejich řazení mezi aktualizátory přehodnotit. (Stručný přehled viz Tabulka 2 - Částicové výrazy a kritéria pro aktualizátory.) Výsledkem bude zároveň přehled výrazů, které jsou v této práci považovány za aktualizátory a jimž věnujeme další zkoumání.

4.2 Výrazy neřazené mezi aktualizátory

4.2.1 Restriktory – exceptory (Daneš 1985)

V kapitole o restriktorech vymezuje Daneš (Tamtéž, s. 146-161) skupinu nepřímých restriktorů, které také označuje jako exceptory. Jedná se o výrazy běžně řazené mezi sekundární předložky – *vyjma, s výjimkou, až na, kromě, mimo*. Význam těchto výrazů odpovídá v některých případech významu *jen* + negace. Srov. Danešův příklad:

(31) *!Tento vlak jezdí denně s **výjimkou** soboty.*

(32) *Tento vlak jezdí denně, **jen** v sobotu **ne**.*

Od aktualizátorů se tyto výrazy odlišují rekční schopností⁶³, a především tím, že nemají výše zmíněnou schopnost implikovat presupozici – skupina, do níž patří výraz, na který se exceptor vztahuje, musí být nutně vyjádřena. Srov.:

(33) *!Matematice rozumí celá třída s **výjimkou** několika žáků.*

vs.

(34) *Matematice rozumějí **jen** někteří žáci.*

4.2.2 Konektory (Daneš 1985)

Daneš jako reprezentanty konektorů (Tamtéž, s. 171-187) uvádí výrazy *stejně, jinak, alespoň/aspoň*, které spadají na pomezí částic a spojek. Mezi výrazy s aktualizační funkcí je přímo neřadí, avšak popisuje určité podobnosti mezi konektory a kontextualizátory. (Např. schopnost výrazu *stejně* nést intonační centrum: př. *nepojedu tam, stejně bych nevyhrál*, která

⁶³ Není pro nás relevantní, zda je schopnost rekce vlastností předložky nebo pádu.

je obdobná jako u výrazů *také, zase*.) Charakterizuje je jako výrazy se schopností implikovat presupozici. U výrazů *stejně a jinak* se však v tomto případě nejedná o presupozici implikující skupinu. Mezi aktualizátory je proto neřadíme.

Srov. příklady:

(35) *Olympiády se nezúčastním. Stejně bych medaili nedostal.*

(36) *Venku je určitě nějaký cizí člověk. Jinak by ten pes neštěkal.*

U výrazů *alespoň/aspoň* je situace poněkud jiná, Daneš se zde zaměřuje na poněkud okrajové užití (viz příklad 37), avšak i zde (stejně jako v jiných případech) tyto výrazy za aktualizátory považujeme.

(37) *Ten příslib do Jugoslávie jsme nedostali. No **aspoň** ušetříme.*

Výraz *stejně* mezi tzv. aktualizací částice řadí i Uhlířová (1987, s. 78), avšak nedokládá ho žádným příkladem, nelze tudíž usoudit, jaký význam tohoto výrazu měla autorka na mysli. Pro ověření, zda se tento výraz vyskytuje jako aktualizátor, jsme vyhledali v korpusu SYN (stav ke dni 23. 7. 2012) 250 náhodných výskytů výrazu *stejně*, a z našeho pohledu nelze žádný za aktualizátor považovat.

4.2.3 Modifikační částice (PMČ, ESČ)

Jak už jsme dříve zmínili, řadí Nekula modifikační částice (*ale, copak, holt, jen, klidně, pěkně, právě, prostě, přece, snad, tak, taky, teda, vlastně, však, zrovna* atd.) mezi rematicizátory. (PMČ, s. 642 a ESČ, s. 374). V PMČ v kapitole Aktuální členění jim však (na rozdíl od „vytýkacích částic⁶⁴“) přisuzuje „v aktuálním členění roli jen doprovodnou; např. v oznamovacích větách stojí zpravidla na rozhraní mezi tematickou a rematickou částí, přesněji před vlastním tématem, a lze je chápat jako signály toho, že bude následovat réma.“ (PMČ, s. 641-642)

Výrazy, které Nekula označuje jako modifikační částice, jsou zhusta homonymní s jinými slovními druhy (např. *pěkně, copak*), případně se jedná o polysémní částice, z nichž některé patří mezi aktualizátory (*jen, zrovna, právě*).

Př. (PMČ, s. 362):

(38) *Vždycky při mě stála **jen** moje matka.* (aktualizátor)

64 „Vytýkací částice [...] vytýkají výrazy, před nimiž stojí a na které se vztahují, do protikladu vůči jistým očekáváním, předpokladům nebo informacím v pozadí výpovědi či textu [...] podílí se na odlišení rématu (rematické části) [...] stojí vždy před větným členem, který obsahuje vytčený výraz.“ (PMČ s. 361)

(39) *Jak jsem se v ní **jen** mohl tak mýlit!* (modifikační částice)

Modifikační částice tvoří poněkud nesourodý celek, pro nějž je pravděpodobně společnou vlastností určitá modifikace věty, avšak funkce signalizace rématu, kterou Nekula zmiňuje, se nám zdá poměrně sporná. Předpokládáme, že aktualizátor se, až na malé výjimky⁶⁵, drží v postavení před zasaženým výrazem, je tedy zřejmé, který výraz (i rozvitý) zdůrazňuje, a ve větě se pohybuje společně s ním. Pokusíme se zde modifikační výrazy rozčlenit na základě vztahu k ohnisku a podle schopnosti implikovat presupozici.

1. Část z nich (např.: *tak*⁶⁶, *jen*, *copak*,⁶⁷ *holt*) má pevné postavení na začátku věty, zpravidla v úvodní pozici ve větě či jako součást prvního přízvukového taktu, a ohnisko nijak nesignalizuje:

(40) *!Kdyby se **tak** na mě usmála.*

Srov.: Při změně vlastního ohniska výraz *tak* zůstává na stejné pozici a ani intonačně či jinak se z hlediska tohoto výrazu nic nemění.

(41) *!Kdyby se **tak** usmála na mě.*

(42) **Kdyby se usmála **tak** na mě.*

Zdá se, že tyto výrazy spíše dotvrzují komunikační funkci výpovědi, např. ve výše uvedeném příkladu jsou součástí práci konstrukce.

2. Část z těchto výrazů (např.: *ale*⁶⁸, *snad*, *taky*⁶⁹, *teda*, *vlastně*) se zvláštním způsobem vztahuje k (vlastnímu) ohnisku - zdůrazňuje jeho specifičnost a zároveň signalizuje komunikační funkci výpovědi.

(43) *!To je **ale/teda/panečku/ňákej** balón!* (PMČ, s. 362 a vytvořené obměny)

(44) *!Ty seš mi **taky** kousek!* (ve významu *teda*)

(45) *!To jsou **snad** vousy!*

Některé výrazy (*pěkně*, *klidně*, *prostě*) se přitom pohybují na hranici částic a adverbii. Pokud stojí ve větě před přísudkem, je jejich původní význam už vyprázdněn, nelze je určit jako větný člen a považujeme je tudíž za částice, naopak v postavení za slovesem jsou chápány jako adverbia. (Obdobně se chovají také Větná adverbia v MČ3.)

(46) *!**Prostě** to řekni!*

65 Viz výše uvedené možnosti postavení aktualizátoru v nominální skupině apod.

66 *Tak* se v jednom ze svých významů řadí k aktualizátorům s významem *maximálně*. V Tabulce 2 je modifikační částice označena *tak* (1) a aktualizátor *tak* (2).

67 Obdobně se chovají i výrazy *kdopak*, *kdo pak*, *kdepak*, *kde pak*, které uvádí Šmilauer, i pro ně platí toto hodnocení.

68 V Tabulce 2 je tento význam označen jako *ale* (1).

69 V Tabulce 2 je tento význam označen jako *taky* (1), jako *taky* (2) je označen význam aktualizátoru.

(47) *!Pěkně se posad'!*

(48) *!Klidně mluv!*

vs.

(49) *!Řekni to prostě.*

(50) *!Posad' se pěkně.*

(51) *!Mluv klidně.*

Oba výše uvedené typy modifikačních částic však (ve zmíněném významu) nemají schopnost implikovat presupozici, nepovažujeme je tedy za aktualizátory.

4.2.4 Rekurzivně odkazovací částice (Bedřichová 2008), některé modifikační částice (PMČ) (*ale*⁷⁰, *ovšem*, *totiž*, *však*, *vždyť*)

Další část modifikačních částic sice implikuje určitou presupozici, avšak odlišnou od typu presupozice, kterou implikují aktualizátory. Tato presupozice je typická pro skupinu „rekurzivně odkazovacích částic“ u Bedřichové (2008) a (jak už bylo zmíněno výše) neodkazuje na skupinu výrazů, z nichž je zasažený výraz vybírán za pomoci aktualizátoru, ale odkazuje k předchozímu kontextu.

(52) *!Však jsem tam byl.*

(53) *!Přece přišel. (= Vždyť přece přišel.)*

Bedřichová ve své práci ukazuje, že i rekurzivně odkazovací částice se vztahují k ohnisku a předkládá příklady, v nichž tyto výrazy předcházejí před různými větnými členy:

(54) *!Já bych si dala klidně ještě skleničku vína. Auto **totiž** řídí manžel.*

(55) *!Negratulujte nám. **Vždyť** projekt na záchranu barokního kostela iniciovali naši přátelé.*

Podle našeho názoru však tyto výrazy stojí vždy (v bezpříznakových příkladech) na první či druhé (tj. za prvním přízvučným taktém) pozici ve větě, bez ohledu na to, které výrazy jsou kontextově zapojené, či které tvoří ohnisko. Např. v následujícím příkladu bychom chápali jako ohnisko celou větu vyjma výrazu *totiž*. Předpokládáme, že spojení *má na sobě* autor věty chápal jako analytické sloveso, takže pozici výrazu *totiž* považujeme za standardní druhou pozici ve větě.

(56) *!(Jirka se úplně osypal.) Má na sobě **totiž** tričko z agresivní umělé látky.*

V příkladu 57 bychom pak za ohnisko považovali pouze výrazy *žirafy* a *sloni*. Výrazy *dunění* a *způsobily* považujeme za bezprostředně kontextově zapojené. Pro kontextovou

70 V tabulce 2 je tento význam označen jako *ale* (2).

zapojenost je v tomto případě možné použít otázkový test (viz Sgall, Hajičová, Buráňová 1980). Na ohnisko věty se nejpravděpodobněji zeptáme otázkou z předchozího kontextu: *Co bylo příčinou hluku?*

(57) *!(Myslel jsem, že příčinou hluku bylo nějaké terénní auto.) Dunění **ovšem** způsobily žirafy a sloni.*

Souhlasíme s Bedřichovou, že výraz *ovšem* vypovídá o očekávání, které se vztahuje k ohnisku, avšak za aktualizátor ho nepokládáme. Pro porovnání můžeme uvést konstrukci s prototypickým aktualizátorem *jen*:

(58) *Dunění způsobily **jen** žirafy a sloni.*

(59) *(Myslel jsem, že příčinou hluku bylo nějaké terénní auto.) *Dunění **jen** způsobily žirafy a sloni.*

Domníváme se také, že pro rekurzivně odkazovací částice je primární funkcí navazování⁷¹, které se blíží funkci spojek. Srov. vypustíme-li z věty výraz *ovšem*, působí společně s předchozí větou jako asyndetické spojení:

(60) *!(Myslel jsem, že příčinou hluku bylo nějaké terénní auto.) Dunění způsobily žirafy a sloni.*

Poněkud se odlišuje výraz *přece*, který za aktualizátor považují i další příručky (Daneš a Hlavsa 1983⁷², Daneš 1985, Uhlířová 1987 i MČ3⁷³). Podle Bedřichové se *přece* vždy může vyskytovat před větným členem, ke kterému se vztahuje. (Bedřichová 2008, s. 62)

(61) *!(Není pravda, že v Antarktidě není život.) Na Jižním pólu žijí **přece** tučňáci.*

(62) *!(To je zvláštní, že jste o té oslavě nevěděli.) Posílal jsem pozvánky **přece** všem.*

Podle našeho názoru je umístění tohoto výrazu opravdu volnější než u ostatních rekurzivně odkazovacích částic, avšak umístění před ohniskem se nám v některých případech jeví jako příznakové. Viz následující příklady:

(63) *!(Dneska vstávám s dětmi já.) Ty jsi s nimi **přece** vstával včera.*

(64) *?Ty jsi s nimi vstával **přece** včera.*

Také posunutí výrazu *přece* spolu se zasaženým výrazem nám připadá neuzuální. Srov.:

(65) *?**Přece** tučňáci žijí na Jižním pólu.*

71 Tuto funkci mají i některé aktualizátory, je u nich však až jedním z dalších příznaků - 7.1 Aktualizátory a spojovací funkce.

72 Daneš a Hlavsa (1983, s. 8-9) hovoří kromě tohoto významu i o dvou dalších významech výrazu *přece* (srov. SSJČ, kde jsou uvedeny všechny tři zde zmíněné významy): 1. *já mu přece jen neměla věřit* a 2. *nebyl ve formě, a přece vyhrál*. Oba tyto typy chápeme jako specifické přípustkové významy, první z nich obdobný skupině konektorů (význam *stejně*), druhý spíše jako součást spojkového výrazu, s významem *přesto*. Autoři jako společný rys všech významů uvádějí „obrácení pozornosti k předpokládané skutečnosti“, a to ve funkci komemorativní či konfirmativní. Z našeho hlediska pro ně platí totéž, co pro význam uváděný Bedřichovou.

73 U Uhlířové bohužel nenajdeme příklad použití (řadí ho zřejmě do stejné podskupiny se *stejně*, které za aktualizátor nepovažujeme, viz výše).

(66) ?**Přece** yčera si s nimi vstával ty.

Významově pak tento výraz odpovídá výrazu *vždyt'*. (srov. i SSČ a SSJČ *přece* 3)

Náš rozbor rekurzivně odkazovacích výrazů lze tedy shrnout tak, že tyto výrazy se sice vztahují k ohnisku (což zřejmě vychází z určitého vysvětlovacího, upamatovávacího rysu v jejich sémantice), jejich funkcí je upozorňovat na informaci uvedenou v ohnisku ve vztahu k očekávání účastníků komunikace⁷⁴, většinou však nelze hovořit o aktualizaci či o zdůrazňování. Také jejich postavení a pohyb ve větě je odlišný od aktualizátorů. Vzhledem k tomu se těmito výrazy nebudeme více zabývat.

4.2.5 Větná adverbia (MČ3, s. 563)

Jako větná adverbia jsou označovány homonymní výrazy příslušející na jedné straně k částicím (často modálním), na druhé straně k příslovcím (v postavení za slovesem), např.: *jistě, přirozeně, určitě, vážně, prostě*. Uhlířová v MČ3 (s. 563) upozorňuje na aktualizaci funkci větných adverbii. Mají tendenci stát před ohniskem, mohou však stát i na začátku věty. My se však domníváme, že např. v příkladech 67 a 68 se výraz *jistě* vztahuje k celé větě a odlišné aktuální členění vidíme spíše ve zdůraznění určení v *diskusi* v příkladu 68 srov.:

(67) !**Jistě** v diskusi vystoupí.

(68) !V diskusi **jistě** vystoupí.

Větná adverbia nemají schopnost implikovat presupozici. Srov. k tomu už Komárek (1958, s. 74n.), který výrazy *prý, asi, snad, jistě, bezpochyby, možná* odlišuje od aktualizátorů, tj. endocentrických částic se schopností signalizovat určitý typ presupozice, a řadí je mezi exocentrické částice, které tuto presupozici nenaznačují, a považuje je za kondenzáty samostatných propozic s parentetickým charakterem, jejichž funkcí je určovat modálnost výpovědi.

4.2.6 Nesamostatné částice (Šmilauer 1969, s. 34)

Šmilauer v Novočeské skladbě rozděluje zdůrazňovací částice podle jejich původu. Jako příklad nesamostatných částic uvádí: *toť, dejž*, tj. *-t'⁷⁵, -ž*. Jedná se o zastaralé výrazy zdůrazňující slovo, ke kterému se připojují. V těchto případech však nejde o aktualizaci funkci, navíc tyto částice nemají schopnost implikovat presupozici. Za aktualizátory je proto nepovažujeme.

74 Viz Bedřichová 2008, s. 33: schopnost implikovat předpokládaný vztah recipienta k nové informaci.

75 Tento význam je v Tabulce 2 označen jako *-t'(1)*; další z významů pak podle PSJČ odpovídá významu výrazu *totiž*, v tabulce označen jako *-t'(2)* srov. též odstavec Rekurzivně odkazovací částice.

4.2.7 Další typy výrazů

4.2.7.1 *a sice, a to* (PMČ, s. 364)

Mezi výrazy schopné signalizovat, že po nich následuje vlastní réma, řadí Nekula i typ *a sice, a to*. Podle našeho názoru se v tomto případě jedná spíše o spojky uvozující apozici, která je vlastním ohniskem. Zároveň také nemají schopnost implikovat presupozici.⁷⁶

(69) *!Přijedu, a sice v šest hodin.*

(70) *!Koupím ti nové brusle, a to hned zítra.*

4.2.7.2 *částečně* (Koktová 1986)

Výraz *částečně* se v korpusu⁷⁷ objevuje především ve významu měrového určení (ať už je chápáno jako příslovce či jako částice). Např.:

(71) *!To by částečně řešilo i otázku nezaměstnanosti.*

Poněkud odlišný je pak význam v příkladu 72. Výraz *částečně* zde považujeme za modifikátor spojovacího výrazu, ve shodě se zpracováním v PDT 2.0⁷⁸. (Viz Kapitola 7.1 Aktualizátory a spojovací funkce.) Některé výrazy vystupující v této funkci mohou být také aktualizátory (srov. např. *také* v příkladu 73), avšak na základě našeho jazykového povědomí a výše zmíněných korpusových dat usuzujeme, že výraz *částečně* k nim nepatří a za aktualizátor ho nepovažujeme.

(72) *!Země se silným zemědělstvím, jako je Pobřeží slonoviny nebo Burkina Faso, mají lepší startovací podmínky k ekonomickým změnám, naopak Benin, Niger, Čad a částečně Senegal s užší hospodářskou základnou jsou na tom hůře.*

(73) *!Země se silným zemědělstvím, jako je Pobřeží slonoviny nebo Burkina Faso, mají lepší startovací podmínky k ekonomickým změnám, naopak Benin, Niger, Čad a také Senegal s užší hospodářskou základnou jsou na tom hůře.*

(74) *Také Senegal je na tom špatně.*

(75) *Špatně je na tom také Senegal.*

vs.

(76) **Částečně Senegal je na tom špatně.*

(77) **Špatně je na tom částečně Senegal.*

⁷⁶ V podobné funkci se mohou někdy vyskytovat i výrazy, které pokládáme za aktualizátory *Koupil si nové boty, dokonce kožené*. Úloze aktualizátorů ve spojovacích konstrukcích se budeme věnovat v kapitole 7.1 Aktualizátory a spojovací funkce.

⁷⁷ Pro analýzu významu tohoto výrazu jsme použili náhodný vzorek 250 výskytů v korpusu SYN.

⁷⁸ Viz <http://ufal.mff.cuni.cz/pdt2.0update/doc/tr-ref-cz-cz.pdf>

4.2.7.3 *málem, skoro*⁷⁹, *takřka* (Koktova 1986)

Výrazy *málem, skoro* a *takřka* zařazuje Koktová do přehledu výrazů odpovídajících „aktualizátorům“. Vzhledem k tomu, že její text je zaměřen na angličtinu, je seznam do češtiny přeložených výrazů pouze komplementem monografie bez uvedení příkladů v češtině. Z našeho pohledu se jedná o určení míry, přibližnosti, s významem *téměř*. Tyto výrazy se mohou vztahovat k ohnisku, mohou ho mít v dosahu. Nenacházíme však u nich schopnost implikovat presupozici, takže je za aktualizátory nepovažujeme. (srov. SSČ) Viz následující příklady:

(78) *!Vždyť jste ho málem zabili.*

(79) *!Vdechoval tu dívku nosem takřka jako voňavku.*⁸⁰

4.2.7.4 *opět* (MČ 2, Koktova 1986, Bedřichová 2008, Daneš 1985)

Výraz *opět* bývá ve výše zmíněných publikacích uváděn jako synonymum k výrazu *zase*, a není mu věnována větší pozornost, zpravidla tedy ani příkladové doložení významu. *Opět* (na rozdíl od *zase*) nemá význam vystřídání, protikladnosti. SSČ u *zase* jako jeden z podvýznamů uvádí ustálené užití: „*ted' zase pro vystřídání: ted' (přijdeš na řadu) zase ty*“, které lze chápat jako *znovu ty* (už jsi předtím byl na řadě) i jako *pro změnu ty* (ještě jsi na řadě nebyl); u *opět* je tento příklad použit také: „*pro vystřídání: ted' jsi na řadě opět ty*“, podle našeho názoru má však tento příklad pouze význam *znovu ty*.

(80) *Nejdřív budu řídit já, pak zas Pepa.* (význam střídání i opakování)

(81) *!Nejdřív budu řídit já, pak opět Pepa.* (pouze význam opakování)

Opět podle našeho názoru znamená „opakování děje n. stavu n. jeho pokračování po přerušení“ (SSČ, *zase I*).

(82) *!Přišel opět KAREL.* (intonační centrum na Karel, znamená Karel už někdy dříve přišel.)

(83) *!Přišel OPĚT Karel.* (intonační centrum může být i na *opět*, Karel je v tomto případě chápán jako kontextově zapojený a *opět* jako vlastní ohnisko, nicméně význam výrazu *opět* se nemění.)

Srov. i příklad ze SYN2010, který lze vyložit oběma výše uvedenými způsoby:

(84) *!Takže, nyní máme dva muže a jednu ženu. Tato čtvrtá kartička je opět žena.*

Výraz *opět* má schopnost implikovat presupozici, naznačuje opakování. Nemá však

79 V SSČ je u výrazu *skoro* uveden další význam vyjadřující nejistotu: *skoro bych vám to neradil*, z našeho pohledu se však jedná jen o specifické užití téhož významu blížící se částicím modálním.

80 Pro analýzu významů těchto výrazů jsme použili náhodný vzorek 250 výskytů v korpusu SYN.

schopnost dosahu a často ani zdůrazňovací funkci. Srov. př.:

(85) *!K nabídce přiložte **opět** doklad o zaplacení této částky.*

Opět lze ve větě přesunout bez ztráty významu či velkého významového posunu. Naopak posun společně s následujícím výrazem je nemožný, srov.:

(86) *!**Opět** k nabídce přiložte doklad o zaplacení.*

(87) *!K nabídce **opět** přiložte doklad o zaplacení.*

(88) ****Opět** doklad o zaplacení přiložte k nabídce.*

Za aktualizátor tento výraz nepovažujeme.

4.2.7.5 *ostatně* (MČ2)

MČ2 v tomto případě neuvádí žádný příklad, vzhledem k nám známému užití, srov. SSČ *jemu do toho ostatně nic není; nedá se ostatně nic dělat* chápeme tento výraz jako modifikační částici, která nemá přímý vztah k ohnisku a neimplikuje presupozici, takže ho za aktualizátor nepovažujeme.

4.2.7.6 *vůbec* (MČ2)

Výraz *vůbec* má několik významů, z nichž některé hodnotíme jako částice modifikační *Kolik je vůbec hodin?*, jiné se spíše blíží měrovým příslovcím: v negativních větách s významem *ani trochu: Nemluví vůbec*; ve větách bez negace s významem *zcela, ze všech* (někdy s příznakem původního *obecně, povšechně*) *Je to vůbec nejlepší víno*. Právě tomuto poslednímu významu je pravděpodobně nejbližší význam výrazu *vůbec*, který je v MČ2 chápán jako zdůrazňovací částice, viz př. 89.

(89) *!Patří k našim nejlepším obráncům **vůbec**.*

Výraz *vůbec* tedy nepovažujeme za aktualizátor a nebudeme se jím dále zabývat.⁸¹

4.2.7.7 *zato* (MČ2)

Výraz *zato* uvádí Mluvnice češtiny 2 v rámci výčtu vytýkavě zdůrazňovacích částic bez uvedení příkladu. Podle naší analýzy v korpusových datech⁸² se jedná o výraz na pomezí spojek a textových částic, který funguje jako konektor s odporovacím významem.

Srov. př.:

(90) *!Se zdravím to nebylo valné a penze byla směšná. **Zato** paměť mně sloužila.*

⁸¹ Více o výrazu *vůbec* viz např. Daneš 2005 či Nekula 1996.

⁸² Korpus SYN.

(91) *!Moc si vážil Kubišty, Čapků, **zato** Emila Fillu přímo znectil .*

Výraz stojí vždy na počátku věty, často sice před kontrastivním základem, avšak schopnost dosahu výraz nemá - srov.:

(92) **Moc si vážil Kubišty, Čapků, přímo znectil **zato** Emila Fillu .*

Zato se často objevuje také jako součást spojkového výrazu:

(93) *!Podlaha byla teď umytá a suchá, ale **zato** pejsek a kočička byli mokří a strašně špinaví od toho, jak jeden druhým tu podlahu myli.*

Domníváme se, že schopnost implikovat presupozici v tomto případě vyplývá ze spojkové/konektorové povahy výrazu, která vyžaduje dvoustranný vztah. Za aktualizátor výraz nepovažujeme.

4.2.7.8 *doslova* (PDT)

V PDT se výraz ve funkci rematizátoru objevuje pouze jednou, a to v níže uvedeném příkladu. Podle našeho názoru se v tomto případě jedná o význam *doopravdy, skutečně* (viz SSČ, význam 2.). Výraz nemá schopnost implikovat presupozici a za aktualizátor ho nepovažujeme.

(94) *!Švédy včera od vítězství v turnaji dělily **doslova** vteřiny, ale nakonec díky prohře s Ruskem (1: 2) skončili v tabulce až třetí.*

4.2.7.9 *spíš, spíše, nejspíš, nejspíše* (PDT)

V PDT jsou tyto výrazy anotovány jako rematizátory. Podle našeho názoru (a ve shodě např. se SSČ) se však jedná o modální částice vyjadřující pravděpodobnost. Srov. např. příklady z PDT

(95) *!Má-li někdo alergii na srst, bude časem **nejspíše** podobně reagovat i na setkání s peřím či pyly, říká Hana Drahoňovská.*

(96) *!Věřil jsem, že se mé zranění zlepší, ale je to **spíše** čím dál tím horší.*

Uvedené výrazy se sice vztahují k ohnisku, mohou ho zdůrazňovat a mohou mít i dosah, ale nemají schopnost implikovat presupozici, za aktualizátory je tedy nepovažujeme.

4.2.7.10 *stále* (PDT)

Výraz *stále* je v PDT označován jako rematizátor v případech, kdy nejde o původní příslovce s významem „trvale“. *Stále* se v těchto případech většinou pojí s adverbii či adjektivy ve druhém stupni a společně vyjadřují vyšší míru frekvence určitého jevu, srov. následující příklad:

(97) *!Stále častěji dochází k otevřeným útokům, které v poslední době vyústily v několik veřejných poprav.*

Stále se nevztahuje k ohnisku, ale k určitému adjektivnímu či adverbialnímu výrazu, navíc nemá schopnost implikovat presupozici, a za aktualizátor ho nepovažujeme.

4.2.7.11 *zároveň* (PDT)

Výraz *zároveň* má ve své sémantice obsažen rys současnosti, od toho se odvíjí jeho kontextualizační schopnost. Ve většině případů u tohoto výrazu převažuje časový význam, *současně*.

(98) *!Vojenská pojišťovna zároveň začala uzavírat smlouvy s dětskými léčebnami a ozdravovnami.* (v PDT - označeno jako časové určení)

Co se týče schopnosti implikovat presupozici, lze ze samostatné věty usuzovat, že existují i jiné prvky patřící do téže skupiny, viz příklad:

(99) *!K nabídce přiložte zároveň doklad o zaplacení této částky.* (v PDT - označeno jako rematizátor)

Domníváme se však, že výraz *zároveň* nemá schopnost dosahu, může se samostatně pohybovat po větě, aniž by se měnil její význam, zatímco pohyb společně v výrazem *doklad* považujeme za nečeský, srov.:

(100) *!Zároveň k nabídce přiložte doklad o zaplacení.*

(101) *!K nabídce zároveň přiložte doklad o zaplacení.*

(102) **Zároveň doklad o zaplacení přiložte k nabídce.*

Vzhledem k tomu tento výraz nepovažujeme za aktualizátor a nebudeme se jím více zabývat.

4.2.7.12 *ba, dvakrát, jednou, jó, ne-li, prosím, slyšíš, skoro, takhle, vidíš* (SSČ)

SSČ používá označení „zdůraz.“ (zdůrazňovací) poněkud volněji, než tomu bývá u gramatických příruček, ne vždy se proto jedná o aktualizátory. Navíc se v některých případech jako problematické jeví propojení prostřednictvím synonym, notabene bez odkazu na konkrétní význam; u synsémantik a u částic zejména je nutné uvádět příklady v kontextu. Srov. např. zpracování výrazu *dvakrát*: 2. v *platn. zdůraz. část. hovor. ve spoj. se záp. právě, zrovna, příliš*: *nemá ho dvakrát rád; není mi dvakrát dobře; dvakrát se mi do toho nechce*

Výrazy *právě* a *zrovna* sice považujeme za aktualizátory, ale ne v tom významu, který by

odpovídal příkladům dokládajícím význam výrazu *dvakrát*. Tento výraz bychom přiřadili spíše k měrovým určením (ať už příslovečným, či částicovým).

slyšíš, vidíš - př.: *dej pokoj, slyšíš, slyšel jsi! vidíš, cos vyvedl!*

jednou - př.: *je to jednou jasné* (význam *prostě*, viz Modifikační částice a Větná adverbia)

jó - př.: *dnes je tam jó mizerně* (vyjádření míry, význam *velice*)

prosím - př.: *a to není prosím všechno*

skoro - s význ. nejistoty: *skoro bych vám to neradil*

takhle - př.: *bylo to takhle brzo na jaře*

ne-li - stojí na přechodu částic a spojek s významem stupňovacím

*ba, ano*⁸³ - stojí na přechodu částic a spojek s významem stupňovacím, př.: *Tvářil se smutně, ano úzkostlivě*

Výše uvedené výrazy jsou tedy zpravidla částice, často poměrně obtížně zařaditelné, které se v některých případech vztahují k ohnisku, avšak nejde o výrazy implikující presupozici a za aktualizátory je nepovažujeme.

4.2.8 Výrazy pro negaci a afirmaci⁸⁴ (PDT, Koktova 1986)

Také výrazy pro negaci a afirmaci (např. *ano*⁸⁵, *jo*, *ne*, morfém *ne-*, *nikoli*, *nikoliv*) bývají řazeny mezi aktualizátory, a to v případech, kdy negační výrazy popírají platnost obsahu celé věty nebo jen její části nebo kdy negační a afirmační výrazy zastupují elidované sloveso. (APZK, 890n.)

Př.:

(103) *Stalo se to **ne** mou vinou.*

(104) ***N**estalo se to mou vinou.*

(105) *!My se máme dobře, ale vy **ne/nikoli(v)***⁸⁶.

(106) *!My se nemáme dobře, ale vy **ano/jo**.*

U těchto výrazů považujeme za nutné odlišit dva výše naznačené typy užití.

V případech, kdy tyto výrazy zastupují elidované sloveso (př. 105, 106), se jedná o konstrukce, které mají dvě složky. V jedné z nich je sloveso vyjádřeno, v druhé se vymezuje opozice k tomuto slovesu a negační či afirmační výraz je vlastním ohniskem.⁸⁷

83 V Tabulce 2 je tento výraz označen jako *ano* (1).

84 O negaci a afirmaci především viz Hajičová 1975.

85 V Tabulce 2 je tento výraz označen jako *ano* (2).

86 V Tabulce 2 je tento význam označen jako *ne* (1) a *nikoli* (1), resp. *nikoliv* (1).

87 Sloveso může být vyjádřeno i v druhé větě a být vlastním ohniskem: př. *Vý možná ne, ale my se dobře máme!*

(107) **Máme se dobře, ale vy se dobře **nikoli** máte.*

(108) **My se nemáme dobře, ale vy **ano** máte.*

Afirmační a negační výrazy zde tedy představují určitý typ elipsy, žádný výraz nezdůrazňují, nemají schopnost dosahu a za aktualizátory je nepovažujeme.

Pokud jde o negaci popírající celý obsah věty nebo její části, je patrné, že jde o výrazy, které mají schopnost dosahu:

(109) ***Ne** vždy se zákazníkovi dostane skutečně fundovaných informací.*

(110) *Zákazníkovi se **ne** vždy dostane skutečně fundovaných informací.*

(111) *Zákazníkovi se skutečně fundovaných informací **ne** vždy dostane.*

Jak je vidno z výše uvedených příkladů, pokud jde o samostatný negační výraz popírající část věty, nemusí se vůbec jednat o popření ohniska.

Kromě tohoto užití je samostatný negační výraz s funkcí dosahu součástí spojovacích konstrukcí typu:

(112) *Efektní, ale **ne** prvotřídní.⁸⁸*

(113) ***Ne** Praha, ale Ostrava byla centrem židovského dění v Československu za první republiky.*

(114) *Otevřela mi **nikoli(v)** Boženka, ani její matka, ale zelenkavý, popelavý, dosti zestárlý mladík.*

Posledním typem jsou pak negační výrazy, které se připojují ke slovesu, jejichž dosah závisí na kontextové zapojenosti ostatních výrazů.

(115) *Eva si nové boty **nekoupí**.*

(116) *Petr **neparkoval** na parkovišti.*

(117) *Třem největším oporám **neušil** bývalý obuvník dobré kopačky.*

Zdá se, že schopnost implikovat presupozici tento výraz má, a splňuje tedy výše uvedená kritéria pro aktualizátory. Domníváme se však, že problematika, která se pojí s negací, je poměrně složitá a odlišná od ostatních aktualizátorů (např. co se týče sémantiky a postavení ve větě) a v této práci ji proto ponecháme stranou.

Výrazy analyzované v této kapitole tedy za aktualizátory nepovažujeme (až na uvedené výjimky). Z Tabulky 2 je pak patrný i přehled výrazů, které naopak všechna výše stanovená kritéria splňují, a právě jimi se budeme zabývat v následujících analýzách. V následujícím textu a též v tabulce 3 je pak soupis doplněn i o výrazy, které neuvádí žádná z publikací a

⁸⁸ V Tabulce 2 je tento význam označen jako *ne (2)* a *nikoli (2)*, resp. *nikoliv (2)*.

které mezi aktualizátory řadíme na základě vlastní excerpce; jedná se o výrazy: *dejme tomu*, *najmě*, *nejvýš*, *nejvýše*, *primárně* a *specielně*.

Tabulka 2 - Částicové výrazy a kritéria pro aktualizátory

částicový výraz	implikace skupiny	schopnost dosahu	zdůrazňovací funkce	kontextovost (pomocné kritérium)
-t' (1)	-	-	-	-
-t' (2)	-	-	-	+
-ž	-	-	-	-
a sice	-	-	+	+
a to	-	-	+	+
akorát	+	+	+	+
ale (1)	-	-	+	-
ale (2)	-	-	-	+
alespoň	+	+	+	+
ani	+	+	+	+
ano(1)	-	-	+	+
ano(2)	-	-	-	+
aspoň	+	+	+	+
ausgerechnet	+	+	+	+
až	+	+	+	+
až na	-	-	-	-
ba	-	-	+	+
copak	-	-	-	+
částečně	-	-	-	+
čistě	+	+	+	+
docela	+	+	+	+
dokonce	+	+	+	+
dokonce ani	+	+	+	+
dokonce i	+	+	+	+
doslova	-	+	+	-
dvakrát	-	+	-	-
hlavně	+	+	+	+
hned	+	+	+	+
holt	-	-	-	+
i	+	+	+	+
jedině	+	+	+	+
jediný	+	+	+	+
jednou	-	-	-	-
jen	+	+	+	+
jen a jen	+	+	+	+
jenom	+	+	+	+
ještě	+	+	+	+
jinak	-	-	-	+
jistě	-	-	-	-
již	+	+	+	+
jmenovitě	+	+	+	+
jo	-	-	-	+
jó	-	+	+	-

částicový výraz	implikace skupiny	schopnost dosahu	zdůrazňovací funkce	kontextovost (pomocné kritérium)
kdepak	-	-	-	+
kdopak	-	-	-	+
klidně	-	-	+	-
kromě	-	-	-	-
kupříkladu	+	+	+	+
leda	+	+	+	+
málem	-	+	+	-
maximálně	+	+	+	+
mimo	-	-	-	-
minimálně	+	+	+	+
nanejméně	+	+	+	+
nanejmní	+	+	+	+
nanejvýš	+	+	+	+
naopak	+	+	+	+
například	+	+	+	+
ne (1)	-	-	-	+
ne (2)	-	+	+	+
ne-	+	+	+	+
ne-li	-	-	+	+
nejen	+	+	+	+
nejenom	+	+	+	+
nejméně	+	+	+	+
nejmní	+	+	+	+
nejspíš	-	+	-	-
nejspíše	-	+	-	-
než	+	+	+	+
ni	+	+	+	+
nikoli (1)	-	-	-	+
nikoli (2)	-	+	+	+
nikoliv (1)	-	-	-	+
nikoliv (2)	-	+	+	+
obzvlášť	+	+	+	+
obzvláště	+	+	+	+
opět	+	-	-	+
ostatně	-	-	-	+
ovšem	-	-	-	+
pěkně	-	+	+	-
pouze	+	+	+	+
povětšinou	+	+	+	+
právě	+	+	+	+
prosím	-	-	+	-
prostě	-	-	-	-
přece	-	-	+	+

částicový výraz	implikace skupiny	schopnost dosahu	zdůrazňovací funkce	kontextovost (pomocné kritérium)
především	+	+	+	+
předně	+	+	+	+
převážně	+	+	+	+
přímo (1)	-	+	+	-
přímo (2)	+	+	+	+
přinejmenším	+	+	+	+
přírozně	-	-	-	-
rovněž	+	+	+	+
rovnou	+	+	+	+
rovnou	-	+	+	-
s výjimkou	-	-	-	-
sám	+	+	+	+
samotný	+	+	+	+
samý	+	+	+	+
skoro	-	+	+	-
slyšíš	-	-	-	-
snad	-	-	+	-
sotva	+	+	+	+
speciálně	+	+	+	+
spíš	-	+	+	-
spíše	-	+	+	-
stále	-	+	-	-
stejně	-	-	-	+
stěží	+	+	+	+
tak (1)	-	-	-	-
tak (2)	+	+	+	+
také	+	+	+	+
takhle	-	-	-	-
takřka	-	+	+	-
taktéž	+	+	+	+
taky (1)	-	-	+	-
taky (2)	+	+	+	+
teda	-	-	+	+
tedy	-	-	+	+
téměř	-	+	+	-
teprv	+	+	+	+
teprve	+	+	+	+
těž	+	+	+	+
toliko	+	+	+	+
totiž	-	-	-	+
třeba	+	+	+	+
třeba i	?	?	?	?
třebas	+	+	+	+

čas ticový výraz	implikace skupiny	schopnost dosahu	zdůrazňovací funkce	kontextovost (pomocné kritérium)
určitě	-	-	-	-
už	+	+	+	+
v první řadě	+	+	+	+
vážně	-	-	-	-
většinou	+	+	+	+
vidíš	-	-	-	-
vlastně	-	-	-	+
však	-	-	-	+
vůbec	-	-	+	-
výhradně	+	+	+	+
vyjma	-	-	-	-
vylučně	+	+	+	+
vždyť	-	-	-	+
zároveň	-	-	-	+
zas	+	+	+	+
zásadně	+	+	+	+
zase	+	+	+	+
zato	-	-	-	+
zejména	+	+	+	+
zrovna	+	+	+	+
zvlášť	+	+	+	+
zvláště	+	+	+	+

Vysvětlivky k Tabulce 2

- nemá tuto vlastnost/schopnost

+ má tuto vlastnost/schopnost

? výraz nepovažujeme za ustálenou víceslovnou jednotku

Vícekrát se výraz v tabulce objevuje, pokud jsou v příručkách mezi „aktualizátory“ řazeny dva různé významy téhož výrazu (srov. např. *ale - To je ale teplo!* vs. *Pro nás by to ale znamenalo vážné problémy.*) U řady výrazů však vzhledem k nedostatku příkladů v příručkách nelze usuzovat na konkrétní významy, tam pak vycházíme z příkladů v jiných zdrojích, z korpusu a z našeho jazykového povědomí, u homonymních či polysémních výrazů se přitom zaměřujeme pouze na význam aktualizací.

Schopnost naznačovat souvislost s kontextem

Výraz naznačuje vztah ke kontextu, který v dané větě není (či nemusí být) vyjádřen, ale může být vyjádřen v širším kontextu. (Schopnost implikovat existenci skupiny je jedním z podtypů této schopnosti.) Tuto obecnější vlastnost nepovažujeme za kritérium pro zařazení výrazu mezi aktualizátory, avšak uvádíme ji kvůli naznačení blízkosti s některými dalšími výrazy.

5. SÉMANTIKA AKTUALIZÁTORŮ

Jak už jsme uvedli výše, aktualizátory mají kromě schopnosti implikovat presupozici a aktualizovat některý výraz či výrazy také další složku významu, na jejímž základě je možné rozdělit je do skupin se stejnou sémanticko-funkční charakteristikou. Mezi jednotlivými skupinami lze pozorovat vztahy synonymie i rysy antonymie. Aktualizátory se pak v rámci jedné skupiny, resp. podskupiny, mohou lišit frekvencí užití, komunikačními příznaky apod.

Předpokládáme, že aktualizátory patří mezi synsémantické slovní druhy. Jako formální kritérium pro toto začlenění používáme nemožnost určení aktualizátoru jako větného členu. Domníváme se, že už bylo sneseno dost argumentů o tom, že i synsémantika nesou určitý lexikální význam⁸⁹, takže toto pojetí je v naší práci považováno za výchozí fakt a nebudeme se jím více zabývat. Je však důležité zmínit, že stejně jako u polysémních či homonymních autosémantik i zde lze daný význam často rozpoznat až v kontextu.

5.1 Typy aktualizátorů podle sémantických rysů

Aktualizátory můžeme rozdělit do skupin podle sémantických rysů, jejichž prostřednictvím vypovídají něco o zasaženém výrazu⁹⁰. A to na:

1) aktualizátory omezující platnost určitého tvrzení na zasažený výraz, např.: *jen, pouze, jenom, toliko, jediný, akorát, čistě, leda, výlučně; právě, zrovna, ausgerechnet; naopak, zase; alespoň, aspoň, přinejmenším, nejmíň, minimálně, nanejmeně; maximálně, nanejvýš, sotva, stěží*;

2) aktualizátory zahrnující zasažený výraz do skupiny, pro niž platí určité tvrzení, a vymezující jeho místo v ní, např.: *také, taky, též, rovněž, nejen; i, ani, dokonce, sám, samotný; hlavně, především, zejména, jmenovitě, speciálně, obzvlášť, obzvláště, zvlášť, zvláště; například, třeba, třebaš*;

3) aktualizátory časově zdůrazňovací, např.: *teprve, teprv, už, ještě, až, již, hned*.

(Časově zdůrazňovací aktualizátory procházejí napříč výše uvedenými skupinami, resp. podskupinami, zároveň však mají řadu vlastností, které jsou společné pro ně jako pro skupinu, a budeme je proto analyzovat samostatně.)

⁸⁹ Srov. už např. Kopečný 1958, s. 18, či Šimková 2001, s. 44n.

⁹⁰ Sémantickým členěním aktualizátorů se zabývali např. Šmilauer 1969, Daneš a Hlavsa 1983, Daneš 1985, Nekula (např. v PMČ), Grepl 1998.

Přehled zařazení aktualizátorů do skupin je náplní Tabulky 3, zároveň je nutno podotknout, že řazení do skupin je spíše orientační a využíváme ho především kvůli přehlednosti. Jednotlivé skupiny se vzájemně prolínají, synonymické i antonymické vztahy mezi nimi jdou napříč skupinami. (Viz i kapitola 5.5 Sémantické vztahy)

Na úvod části zabývající se významy aktualizátorů je ještě třeba připomenout, že aktualizátory ve větě fungují v těsné součinnosti s aktuálním členěním a že se tedy význam jednotlivých aktualizátorů liší podle aktuálního dosahu, tj. zároveň je nutné brát v potaz kontextovou zapojenost či nezapojenost ostatních výrazů. Ukazatelem/pomůckou pro určení významu aktualizátoru (a potažmo celé věty) je umístění intonačního centra. Mnoho vět, v nichž jsou užity aktualizátory, tedy může být homonymních, takže pro jednoznačnou interpretaci jejich významu je nutné znát předchozí kontext a je výhodou vědět, na kterém výrazu je umístěno intonační centrum.⁹¹

Například věta 118 může mít dva různé významy:

(118) *Karel je **aspoň** poručík.*

a) *Karel je **aspoň** PORUČÍK.* Intonační centrum je na výrazu *poručík* a tento kontextově nezapojený výraz pokládáme za vlastní ohnisko. Kontext takovéto věty by mohl být např.:

„*Jakou hodnost má Karel?*“ „*Karel je aspoň poručík. I když možná je už kapitán.*“

b) *Karel je **ASPOŇ** poručík.* Intonační centrum je na výrazu *aspoň* a výraz *poručík* je v tomto případě spíše kontextově zapojený. Kontext by mohl vypadat následovně:

„*Karel je jen voják.*“ „*Karel je aspoň poručík. Ale tys ještě nic nedokázal.*“⁹²

Pozn.: Zajímavou úlohu v tomto ohledu hraje pragmatika. Podle některých teorií⁹³ existují v jazyce kromě synonym a homonym též určitá sémantická/lexikální paradigmatická pole, tedy skupiny alternativ použitelných na stejné pozici. Tyto alternativy mohou být uspořádány do řady/stupnice podle míry, hodnotnosti, významnosti určité vlastnosti, na jejichž základě pak vznikají tzv. skalární implikatury (tato škála se tvoří na základě konvencí).⁹⁴ Někdy proto není možné uplatnit obě výše naznačené možnosti užití, a to nikoli z gramatických či obecně sémantických důvodů, ale právě z důvodů pragmaticko-sémantických:

Srov.

91 Mnoho svých prací této problematice věnoval F. Daneš, srov. např. Daneš 1957, Daneš-Hlavsa 1983, Daneš 1985 atd.

92 Daneš-Hlavsa 1983, s. 7: „Přesun IC na partikuli signalizuje změnu v distribuci známé a nové informace (při zachování téže struktury tematicko-rematické“:

Karel má také AUTO. (i něco jiného) - vnáší nové réma

Karel má TAKÉ auto. (i někdo jiný) - přiřazuje k celkovému tématu

93 Srov. EŠČ, s. 480-481 Teorie (jazykových) polí.

94 O skalárních implikaturách podle teorií Gazdara či Horna viz např. Levinson 1983, s. 133n., popř. Hirschová 2006, s. 142-156.

(119) Karel je **aspoň** docent.

a) Jakou vědeckou hodnost má Karel? - Karel je **aspoň** DOCENT. I když možná už profesor.
vs.

b) ?Karel je **ASPOŇ** docent. Ale tys ještě nic nedokázal. Nelze většinou užít kvůli vysokému postavení výrazu *docent* na škále vzdělanosti, životního uplatnění či prestiže tohoto označení ve společnosti ve střetu s aktualizátorem poukazujícím na dolní hranici.

V následující části práce se pokusíme o základní charakteristiku významů aktualizátorů jednotlivých skupin. V první fázi půjde o jakýsi rámcový přehled, který naznačí vzájemné vztahy a podobnosti mezi jednotlivými výrazy, následně ho pak doplníme o příklady typů zasažených výrazů, které mohou být v dosahu jednotlivých sémantických skupin aktualizátorů

5.2 Aktualizátory omezující platnost určitého tvrzení na zasažený výraz

(dále jen „**omezovací aktualizátory**“)

Výrazy spadající do tohoto typu rozdělujeme na základě míry ohraničenosti zasaženého výrazu, tj. jakým způsobem je charakterizováno omezení/vyčlenění zasaženého výrazu. Bývají označovány též jako restriktory či omezovací částice. Podle našeho názoru může aktualizátor tvrzení omezovat buď oboustranně/zcela (aktualizátory prostě omezovací: *jen, pouze, jenom, toliko, jediný, akorát, čistě, leda, výlučně* atd., omezovací aktualizátory s příznakem významnosti: *právě, zrovna, ausgerechnet, přímo, omezovací aktualizátory s příznakem kontrastu*: *naopak, zas, zase*), nebo určuje minimální (dolní) či maximální (horní) hranici (omezovací aktualizátory s příznakem dolní hranice: *alespoň, aspoň, přinejmenším, nejmíň, minimálně, nanejmeně* atd. a omezovací aktualizátory s příznakem horní hranice: *maximálně, nanejvýš, sotva, stěží* atd.).

5.2.1 Aktualizátory prostě omezovací

jen

Tento výraz je bezpříznakovým reprezentantem omezovacích aktualizátorů. Na tom, že tento výraz patří mezi aktualizátory, se shodují všechny zkoumané příručky. Podle anotace v PDT jde o výraz s nejvyšší frekvencí mezi omezovacími částicemi. (viz Tabulka 5 - Frekvence

)⁹⁵ Co se týče korpusových dat, na 100 výrazů z náhodného vzorku z původních 2 478 098 výskytů (SYN ke dni 12. 9. 2012) jich mezi aktualizátory řadíme 96, resp. v korpusu SYN2010 z celkových 225 397 výskytů jich za aktualizátory považujeme 90 ze 100 náhodných). Užití tohoto výrazu ve funkci aktualizátoru tedy významně převažuje nad jinými významy.⁹⁶

Význam aktualizátoru zde vyjadřuje, že zasažený výraz (příp. zasažené výrazy) je jediným prvkem, na který se tvrzení vztahuje. Zároveň tento stav nijak nehodnotí. SSČ, podobně jako SSJČ i PSJČ, tento význam vykládá opisem *nic víc (jiného) než to, ne jinak*, a synonymy.

Věty s prostě omezovacími aktualizátory mají zpravidla intonační centrum na zasaženém výrazu, tj. v pozici za aktualizátorem. Posun intonačního centra na aktualizátor u těchto výrazů zásadně nemění význam věty. Na rozdíl např. od některých aktualizátorů zahrnovacích, viz 5.3.1 Aktualizátory prostě zahrnovací.

(120) *David pracuje **jen** v úterý.*

Pokud se např. ve větě 120 intonační centrum posune na aktualizátor, jeví se zasažený výraz jako kontextově zapojený a věta působí spíše jako zdůraznění již známé informace. Podle našeho názoru se zde tedy jedná se spíše o subjektivní zabarvení, hodnocení.

Některé z níže uváděných příkladů mohou být i přesto polysémní, a to zejména díky různému dosahu aktualizátoru a tedy v návaznosti na kontextovou zapojenost/nezapojenost jednotlivých výrazů. Ilustrujeme to na následujícím příkladu (121) s aktualizátorem *jen*. U dalších výrazů budeme různé významy vět vysvětlovat jen v odůvodněných případech.

(121) *Vyměnili se **jen** tři zastupitelé.*

a) Vyměnili se **jen** tři ZASTUPITELÉ. (Nikdo jiný se nevyměnil.)

vs.

b) *Vyměnili se **jen** TŘI zastupitelé.* (Žádný další zastupitel se nevyměnil.)

Poněkud komplikovanější situace nastává, když se *jen* pojí s negací:⁹⁷

95 Dále následují výrazy: *pouze, alespoň, výhradně, aspoň a přinejmenším*, ostatní výskyty jsou zde v počtu menším než deset.

96 Srov. další významy v SSČ (význam aktualizátoru, tj. omezovací, vymežovací, zdůrazňovací je zde chápán jako příslovce): **spojka podřadící časová**: „*sotvaže, jakmile* (jen o dějích min): jen doběhl do domu, spustil se liják; hovor. ve spoj. jen co (většinou o dějích bud.): půjdu, jen co to napíšu;“

a **částice**: „1. cit. s význ. vybízcím: jen se neboj!; jen tam jdi!; 2. cit. s význ. odstínem varování (rozkaz se mění v zákaz, zákaz v zdůrazněný příkaz): jen se opovaž!; jen to nedones a uvidíš!;“

3. zdůraz.: z koní se jen kouřilo; liják jen spustit; hovor. ve spoj. jen jestli, když, kdyby, aby: jen když, jen jestli přijde; jen kdyby, jen aby přišel

♦ (snaží se) jen což velmi; (to není) jen tak snadné

97 O vztahu negace a aktualizátoru *jen* srov. zejména Daneš 1985, s. 156-157.

(122) *Nepřišel **jen** Petr.*

Věta může mít v tomto případě dva významy:

a) (*Kdo přišel?*) **NEPŘIŠEL **jen** Petr. (*Přišel i někdo jiný.*)**

Negace není kontextově zapojena a dává větě opačný význam. Zasažený výraz není jediným prvkem, na který se tvrzení vztahuje. Kombinace negace + omezovací aktualizátor nabývá významu zahrnovacích aktualizátorů (srov. *nejen, také, i*).

b) (*Kdo nepřišel?*) *Nepřišel **jen** PETR.* (Ostatní přišli.)

Negace patří mezi kontextově zapojené prvky a intonační centrum je na *Petr*. Aktualizátor zde má svou obvyklou omezovací funkci.

Řada omezovacích aktualizátorů má pak význam synonymní (či téměř synonymní) s *jen*, liší se však stylovým příznakem, specifičností a frekvencí užití apod. Stručné charakteristice jednotlivých aktualizátorů se budeme věnovat v následující části.

jenom⁹⁸

Aktualizátor se svým významem nejvíce blíží výrazu *jen*, v SSČ je dokonce chápán jako jeho varianta a zpracován v témže hesle. Co se týče stylové příznakovosti, je *jenom* používáno jako hovorovější varianta *jen*. Srov. např. 2039 výskytů *jenom* oproti 330 výskytům *jen* v korpusu mluvené češtiny ORAL2008 vs. 36 396 *jenom* oproti 225 397 *jen* v korpusu psané současné češtiny SYN2010.

(123) *Něco takového se může stát **jenom** mně.*

(124) *v našem ročníku se o stipendium uchází **jenom** pět jezdkyň .*

pouze, toliko

Výrazy **pouze** a **toliko** se ze stylového hlediska řadí mezi typické reprezentanty psané češtiny; v SSJČ je *pouze* označeno jako „poněkud knižní“, *toliko* jako „knižní“, v ORAL2008 se *pouze* vyskytuje 18x, *toliko* dokonce vůbec. Podle analýzy dokladů v korpusu SYN2010 u výrazu **pouze** převažuje užití v popularizačních textech, u výrazu *toliko* pak v odborné literatuře⁹⁹ (jde zejména o obory historie a práva, dále pak o citace ze starších textů).

98 SSJČ (i PSJČ) uvádí nářeční varianty výrazu *jenom*: *enem, enom, jenomej, jenomejc*, těmi se zde zabývat nebudeme, nicméně předpokládáme, že se užívají obdobně jako *jenom*, srov. příklad z korpusu BMK: *sem jim zaplatila to nejvyšší těch patnáct set hm ale teď už jim platím **enom** pětistovku.*

99 Analyzovali jsme pro srovnání 100 náhodně vybraných výskytů výrazů v korpusu SYN2010, a to s následujícím výsledkem:

jen:	nov 28,	col 11,	sci 5,	pop 11,	pub 36
jenom:	nov 45,	col 17,	sci 4,	pop 14,	pub 16
pouze:	nov 13,	col 4,	sci 20,	pop 32,	pub 23

(125) *Takže nenabízím ani výběr, máme **pouze** červené.*

(126) *Avšak já mám **toliko** jednu polovinu mapy.*

(127) *Dokonalý je **toliko** bůh.*

akorát

Výraz *akorát* patří mezi výrazy typické pro mluvenou češtinu (v SSJČ a SSČ je u některých jeho významů uveden příznak „obec.“¹⁰⁰); srov. 2 214 výskytů v SYN2010 vs., 589 výskytů v ORAL2008. Jde o výraz polysémní, avšak žádný ze stávajících slovníků jeho omezovací význam neuvádí, přestože podle 100 náhodně vybraných výskytů tohoto výrazu v korpusu SYN2010 jich velká většina (80 ze 100) vyjadřuje omezení. A to buď omezení „prosté“, synonymní s *jen*, či omezení příznakové s významem *nanejvýš*, zpravidla ve spojení *tak akorát*, *akorát tak* (viz dále).

(128) *Rozuměl **akorát** slovu travaj, který ho vytočilo.*

leda

Ve významu *jen* se tento výraz vyskytuje pouze ve větách kladných:¹⁰¹

(129) *Ohrožení by vzniklo **leda** po porušení slibu.*

(130) ***Leda** báby věří v bubáka.*

Ve většině případů (a to pak i ve větách záporných) jde však o význam omezovacího aktualizátoru s příznakem horní hranice (viz 5.2.4.2 Aktualizátory omezovací s příznakem horní hranice); i u příkladů uváděných zde by se určitý odstín příznaku hraničnosti dal nalézt.

než

Výraz *než* bývá většinou používán ve spojení se záporem. Odpovídá však užití *jen* v kladné větě. SSČ dokládá tento význam na příkladu: „*To nemají nikde jinde **než** v Brně.* (= To mají jen v Brně.)“ V obdobných konstrukcích se zájmenem *jiný* se tento výraz objevuje velmi často, avšak *než* použité jako součást této konstrukce za aktualizátor nepovažujeme, protože v těchto případech nemá schopnosti implikovat presupozici. Jedná se ale zřejmě o primární konstrukci, z níž jsou odvozena i užití *než* jako aktualizátoru.

toliko: nov 17, col 7, sci 26, pop 15, pub 16
akorát: nov 52, col 26, sci 0, pop 5, pub 11

(Výrazy *jen*, *jenom* a *akorát* jsou však polysémní, jejich počty jsou zde proto spíše orientační)

100 V naší práci se nebudeme zabývat otázkou (ne)spisovnosti/(sub)standardnosti výrazů, užití výrazů odvozujeme na základě typů textů a typů korpusů, v nichž se objevují, případně zmiňujeme příznaky uvedené v odborných publikacích, především ve slovnících.

101 SSJČ „(ve větě kladné) vyjadřuje omezení platnosti tvrzení; jen, pouze, toliko: to je l. pro zlost; l. blázen by to udělal“

(131) *Nezbývá **než** strhat rukavičky s rukou.*

Objevuje se též užití *než* ve větě kladné, i když spíše výjimečně.¹⁰² Jedná se pak o příznakové, nářeční užití, které „vzniklo křížením vazeb: *tady roste jen křoví* a *tady neroste (nic jiného) než křoví.*“ (Český jazykový atlas 5, s. 463).

(132) *Náš svět se otrásl **než** jednou - a to v den, kdy Nejskvělejší dosáhl Osvícení.*

(133) *A člověk má taky **než** jeden život .*

Tento výraz bývá v příručkách označován jako spojka, přestože synonyma k němu uváděná bývají zpravidla považována za příslovce.¹⁰³ Srov. i kapitola 7.1 Aktualizátory a spojovací funkce.

výhradně, výlučně

Tato dvojice aktualizátorů s významem *jen* byla odvozena z adjektiv a formálně odpovídá příslovcím. Sémantikou se však řadí k omezovacím výrazům. Jejich užití je obvyklé především v psaném stylu.

(134) *Na pomaturitním srazu se po třiceti letech sešly **výhradně** ženy.*

(135) *Závodu se účastní **výlučně** muži.*

čistě

(136) *To je záležitost **čistě** vaší rodiny.*

(137) ***čistě** VĚDECKÝ zájem¹⁰⁴*

(138) *A **čistě** mezi náma, " pokračovala, „vy taky táhněte ke všem čertům ."*

Význam pravděpodobně souvisí s významem adjektiva *čistý*: „jsoucí bez příměsí“ (SSČ), „neobsahující nic cizího, žádné příměšky; neporušený, nesmíšený, ryzí, pouhý, dokonalý“ (SSJČ).

Tento aktualizátor má poměrně malou spojitelnost, tj. vyskytuje se v omezených kontextech. Domníváme se, že je to především vzhledem k vysoké frekvenci užívání dalších obvyklejších významů slova, kvůli nimž by docházelo k nejasnostem při porozumění, k tvorbě falešných syntagmat apod. Srov.:

(139) *?Vystěhován může být **čistě** na základě soudní výpovědi.*

(140) **Avšak já mám **čistě** jednu polovinu mapy.*

102 Použití ve větě kladné např. SSJČ považuje za „odchylku“ a doporučuje nahrazovat ho *jen*, srov. *stálo ho to než několik korun, spr. jen.*

103 Např. SSČ: „sp. podř. (v záp.) omez. (v klad. vyjádření *jen, pouze*): *to nemají nikde jinde než v Brně*“

104 SSČ uvádí tento příklad s dovýkladem pomocí synonyma *jen*, pro odlišení od homonymního spojení, kde by výraz *čistě* rozvíjel jako příslovečné určení výraz *vědecký*, je nutné znát širší kontext, případně vědět, na kterém výrazu je intonační zdůraznění.

jedině

Aktualizátor *jedině* je podobně jako *jen* odvozen od číslovky *jeden* a jeho omezovací význam souvisí právě s tímto vyjádřením jedinečnosti. V SSJČ se k němu uvádí i zastaralá varianta *jediné*¹⁰⁵, která se však v tomto významu už nepoužívá. (Viz příklad v PSJČ *Jediné krásný jest život.*)

Př.:

(141) *Vystěhován může být **jedině** na základě soudní výpovědi.*

(142) *Tito lidé **jedině** jsou s to, pochopiti opravdovou ruskou vojnu.*

V některých případech se významově blíží omezovacím aktualizátorům s příznakem významnosti (srov. i výsledky ankety 8.4 Anketa - zadání a přehled výsledků, otázka 13).

(143) ***Jedině** on byl pachatelem.*

jediný

Výraz *jediný* je jedním z nemnoha aktualizátorů, které lze formálně řadit mezi adjektiva. Sémanticky odpovídá výrazu *jedině*, avšak jeho dosah je omezen na substantiva, srov. i kapitola 6.1 Aktualizátory a vybrané typy zasažených výrazů. Navíc je tento výraz polysémnní, v některých případech se pak tato vícevýznamovost projevuje i na celé větě. Srov. např. větu 144, kterou lze interpretovat dvěma způsoby.

(144) ***Jediný** bratr se za ni nestyděl.* (Kopečný)

a) = Pouze bratr se za ni nestyděl. *Bratr* lze v tomto případě chápat jako kontrastivní základ, vlastním ohniskem je negace.

b) = Měla jen jednoho bratra a ten se za ni nestyděl. *Jediný* je přívlastek rozvíjející výraz *bratr*.

samý

Kopečný (1962) na základě příkladu: *bylo to **samá** tráva* (= byla tam jen tráva) hodnotí také výraz *samý* jako sémanticky blízký omezovacím aktualizátorům. Jak však naznačuje i výklad tohoto významu v SSČ¹⁰⁶, pohybuje se tento význam na hranici úplného vymezení a mnohosti.

Př.

105 „Jediné zná ještě na př. Velešlavín a Kralická bible. Později toto slovo vyšlo z obvyčeje. A tu se shledáváme od 18. stol. také s tvarem *jedině*, který vznikl u spisovatelů méně dbalých povrchním napodobením příslovčí na -ě.“ (Pouze... NŘ 4)

106 Podle SSČ: „vyj. mnohost, úplnost, výlučnost ap. toho, co je označeno příslušným podst. jm.: byl *samá* výmluva, rána; kolem byly *samé* lesy; *samá* voda; byli to *samí* mladíci“

(145) *Tady žijí **samí** Židé.*

Podle našeho názoru jde o určité přenesení významu ve formě nadsázky, kdy se mnohost dá chápat jako výlučnost.

Na základě analýzy excerpovaných dokladů pak odlišujeme tvar *samý* od krátkého tvaru *sám*, který funguje jako aktualizátor zahrnovací. Vzhledem k tomu, že podoba *sám* se též často skloňuje podle složené deklinace, dochází v některých případech i k homonymii tvarů.

zásadně

Výraz *zásadně* je jako aktualizátor označen pouze v jednom případě v PDT, a to ve větě:

(146) *Jsme si vědomi, že tato, i podobná problematika by se měla řešit **zásadně** jednáním.*

Výraz se v tomto případě dá chápat jako omezovací aktualizátor, tj. že by se „problematika neměla řešit žádným jiným způsobem“, srov.

a) *Jsme si vědomi, že tato, i podobná problematika by se měla řešit **pouze/výlučně...** jednáním.*

Zdá se však, že ho lze chápat též jako aktualizátor zahrnovací, srov.:

b) *Jsme si vědomi, že tato, i podobná problematika by se měla řešit **především/hlavně** jednáním.*

(Srov. i anketa otázka 22*)

5.2.2 Aktualizátory omezovací s příznakem významnosti

Specifický typ omezovacích aktualizátorů tvoří výrazy, které vyjadřují, že zasažený výraz je v rámci (implikované) skupiny určitým způsobem výrazný, odlišný - ať už negativně nebo pozitivně. Nejedná se o standardní kvantifikační omezení typu *jen*, ale o jakési vyvýšení, zdůraznění daného výrazu ve srovnání s ostatními členy skupiny. Jedinost, ale zároveň významnost v rámci skupiny, která je svým způsobem obdobou zahrnovacích aktualizátorů s příznakem významnosti, naznačuje i Adamec (1997, s. 74) výklad výrazu *právě* ve větě *Právě Alena odjela. pomocí výrazu jmenovitě.*¹⁰⁷

zrovna, právě, ausgerechnet

Co se týče stylového zařazení, hodnotí SSČ výraz *zrovna* jako „hovorový“,¹⁰⁸ *ausgerechnet*

107 Zajímavé je též použití výrazu *právě* v logické terminologii, kde se tento výraz používá jako prototyp vyjádření jedinečnosti/konkrétnosti či uzavřenosti skupiny - *jen* + *přesně*, srov. např.: *princip jednoznačnosti (každý výrok má právě jednu pravdivostní hodnotu)*

108 *právě* nov 27, col 8, sci 8, pop 12, pub 28

zrovna nov 44, col 8, sci 0, pop 9, pub 27

přímo - neuvádíme, vzhledem k minimálnímu zastoupení tohoto významu v korpusu SYN2010 - ve vzorku

coby přejímka z němčiny je zřejmě považováno za „nespisovné“, a tudíž ho české výkladové slovníky zaměřené na spisovnou slovní zásobu neuvádějí.

(147) *Ale proč by kvůli nim měl vraždit **ausgerechnet** starou ženskou?* (a ne někoho jiného)

(148) ***Zrovna** ty bys měl mít pro takové rozlišování větší pochopení.* (a nikdo jiný)

(149) ***Právě** tento objev umožňuje se stoprocentní jistotou určit, zda jde o krvavé skvrny.* (a ne žádný jiný)

přímo

Veselá (2003) uvádí také příkladovou větu, v níž lze v tomto významu chápat i výraz **přímo**:

(150) **PŘÍMO** *Jirkovi jsem to říkal.* (= jen jemu a ne nikomu jinému)

Podle našeho rozboru příkladů v PDT se u výrazů **přímo** označených RHEM většinou jedná o jiný typ aktualizátorů (viz Zahrnovací aktualizátory s příznakem překvapivosti) př.: *Veřejněprávní média jsou na principu poplatků **přímo** založena.*, či o jiný typ částic. *To je **přímo** neuvěřitelné.* (určení míry) Význam vyjadřující omezovací aktualizátor jsme tam nezaznamenali a je poměrně řídko zastoupen i v korpusu.

(151) - *a co nějaký chobotničky a takový? to taky baštíš? - no, myslím, že **přímo** chobotničky, že by byly takový ty malý, to ne, ale měl sem třeba ty sépie nebo sem měl třeba krabí polívku.*

5.2.3 Omezovací aktualizátory s příznakem kontrastu

zas/zase, naopak

Další samostatnou podskupinu tvoří výrazy **zas** s variantou **zase** a **naopak**. Aktualizátory v tomto případě zdůrazňují odlišnost (tj. jedinečnost) zasaženého výrazu od jiných členů implicitní skupiny. Zasažený výraz je tedy postaven do kontrastu vůči ostatním prvkům. Příznak omezení v tomto případě není tak výrazný jako u jiných omezovacích aktualizátorů, přesto ho lze implikovat vyloučením ostatních možností.

Př.:

(152) *Zítřej budeme mít **zase** RYBU.* (Např. v kontextu: *Dnes jsme měli k obědu kuře.*)

Často je v kontrastivním postavení také základ věty. V příkladu 152 je v kontrastu vlastní základ *zítra*, vymezuje se oproti jiným dnům, a též vlastní ohnisko *rybu*, které se vymezuje oproti jiným jídlům. Obdobně se chová i **naopak**.

Př.:

100 náhodných jsme nenašli žádný *ausgerechnet* pouze 15 výskytů celkem

(153) *Jirka naopak VSTAL.* (implikuje: někdo jiný udělal jinou činnost, která je v protikladná k „vstal“, např. sedl si, lehl si, zůstal sedět).

Výraz *zase* má i další význam, který bývá považován za některou z obdob aktualizátoru, *zase* v něm vyjadřuje opakování určité činnosti, situace: *Zítř budeme mít ZAS rybu.* Tento význam implikuje, že už jsme rybu někdy měli - presupozice neukazuje ke skupině obdobných výrazů, ale k výrazu samému, *zase* zde navíc postrádá schopnost dosahu, považujeme ho za příslovce odpovídající výrazům *znovu, opět, opakovaně*.¹⁰⁹

Výrazy *zas, zase a naopak* tedy v některých významech odpovídají výše uvedeným kritériím pro aktualizátory. Mají schopnost dosahu a též implikují presupozici, která naznačuje souvislost mezi zasaženým výrazem a implikovanou skupinou. Avšak přesto se pohybují na hranici aktualizátorů, a to vzhledem k častému vyjádření, explikaci srovnávaných výrazů, srov. příklady 154 a 155. Konstrukce se pak blíží konfrontačnímu vztahu běžně vyjadřovanému spojkami *zatímco, kdežto.* (srov. Daneš 2002)

Př.:

(154) *Opatření by se prý mělo příznivě projevit ve spotřebitelských cenách, negativně naopak ve státním rozpočtu.*

(155) *Některé písně proto znějí poměrně čistě folklorně a jiné zase bigbítově.*

Souhlasíme tedy s Danešem (2002), že se tyto výrazy blíží hranici částic a spojek, tj. že jde o překrývání významů. Z našeho pohledu se také přibližují výrazům sloužícím k orientaci v textu, strukturujícím text, srov. jejich fungování jako PREC (= výraz signalizující návaznost klauze na předcházející kontext) v PDT.¹¹⁰

5.2.4 Aktualizátory omezovací s příznakem hranice

Vylučnost postavení, která se vztahuje prostřednictvím aktualizátoru na zasažený výraz, však nemusí být chápána jako oboustranně uzavřená, aktualizátor může také jen vytyčovat hranici takového postavení. Na základě tohoto pomyslného umístění vydělujeme dvě skupiny aktualizátorů: aktualizátory omezovací s příznakem dolní hranice a aktualizátory omezovací s příznakem horní hranice.

Navíc aktualizátory s omezovacím významem nevyjadřují vždy pouze jedinečnost, ale mohou v sobě nést také příznak určitého splněného či nesplněného očekávání (či další

¹⁰⁹ Srov. též Adamec 1997.

¹¹⁰ Srov. APZK, s. 536.

příznaky); tyto vlastnosti pak zpravidla úzce souvisí právě s hranicí omezení.

5.2.4.1 Aktualizátory omezovací s příznakem dolní hranice

alespoň, aspoň

Typickými reprezentanty této skupiny jsou variantní výrazy *alespoň* a *aspoň*; jsou nejfrekventovanější a zároveň téměř nehomonymní. *Alespoň* při tom převažuje v psaných projevech (srov. 20 222 výskytů v SYN2010, vs. 10 výskytů v ORAL2008), zatímco *aspoň* představuje hovorovější variantu (srov. 14 303 výskytů v SYN2010, vs. 421 v ORAL2008).

Ve svém základním významu tyto výrazy naznačují nejnižší přijatelnou míru něčeho, tj. tvrzení se určitě vztahuje na zasažený výraz a případně i na další nespecifikované prvky.

Př.:

(156) *Vše zakryjeme fólií a uložíme **aspoň** na tři hodiny do chladničky.* (... uložíme do ledničky na tři a klidně i více hodin)

(157) *Ideální dispoziční řešení je **alespoň** 2+1.* (Ideální dispoziční řešení je 2+1 nebo více)

V některých případech je navíc výše naznačený význam doplněn o příznak určitého zadostiučinění, tj. zasažený výraz je chápán jako přijatelná náhražka původně zamýšlené entity.¹¹¹

Př.:

(158) *A když zrovna nebude v práci, dáme si **alespoň** kafe.*

(159) *Kéž by tuhle linii režisérka oželela, nebo ji **aspoň** nesvěřila českým rapperům pracujícím pod jmény Cossiga a Dowis.*

Přechod mezi těmito dvěma typy je samozřejmě pozvolný a některé věty je možné interpretovat oběma způsoby.

Př.:

(160) ***Aspoň** jeden kluk mě má rád, i když je to jen desetiletý počuránek.*

a) nejméně jeden, možná i více

b) jsem ráda, že nejméně jeden

minimálně, nanejmeně/nanejmiň, nejméně/nejmiň, přinejmenším

Omezovací význam těchto aktualizátorů odpovídá prvnímu významu výrazů *alespoň* a *aspoň*.

¹¹¹ Kopečný (1962, s. 288) charakterizuje tyto výrazy jako omezovací „s odstínem připustky“, podle našeho názoru se význam připustky vztahuje zejména k tomuto příznaku.

Specifickými konstrukcemi tohoto typu se ve své studii o konektorech zabývá Daneš (1985, s. 185), jedná se o konstrukce typu: *Když ten příslib nedostaneme, nic se nestane, aspoň ušetříme.*

Všechny tyto výrazy mají sémantický původ ve vyjadřování míry, často jsou i homonymní s některým z měrových určení (př. *nejméně*, *minimálně*, *nejmíň*, srov.: *Topily **minimálně***; *Lepší bude, když toho budeš vědět co **nejmíň***. = velmi málo). Ze stylového hlediska považujeme výrazy *nanejméně* a *nanejmiň* za zastaralé, v současných korpusech - mluvených i psaných - se téměř nevyskytují (pouze 2 výskyty *nanejmiň* v nereferenčním korpusu SYN), příklady v PSJČ a potažmo pak v SSSJČ pocházejí z textů publikovaných v 19. století.

Co se týče variantních aktualizátorů *nejméně* a *nejmíň*, je výraz *nejméně* více užíván v psaných textech než v mluvených, *nejmíň* naopak převažuje v mluvených textech. (Srov. i Tabulka 5 - Frekvence aktualizátorů)

Př.:

(161) ***Nejméně** polovina posluchačů odešla.* (SSJČ)¹¹² (odešla určitě polovina a možná i další posluchači)

(162) *Proto by stát měl **minimálně** tuto částku rodinných přídavků zachovat jako příspěvek na výchovu.*

(určitě takovouto částku = určitě ne menší, a možná i větší, by měl stát zachovat)

(163) *Trvalo to déle, **nejmíň** rok, to divné napětí mezi Jarmilou a tátou.* (trvalo to rok a možná i déle)

(164) *Jako řemeslná americká práce ale Freejack obstojí, **přinejmenším** díky preciznímu počítačovému finále.* (určitě obstojí díky počítačovému finále a možná i díky něčemu dalšímu)

(165) *...nebýt jenom těch zatracených malých poměrů, psal by každý český dramatik **nanejmiň** jako Bernard Shaw...* (psal by tak dobře jako B. Shaw nebo i lépe)

(166) *Myslilít, že je trochu blázen, **nanejméně** nerozumný jak dítě.* (nerozumný určitě jako dítě a možná i více)

I u těchto aktualizátorů souvisí význam s aktuálním členěním. Význam věty se liší v souvislosti s kontextovou zapojeností jednotlivých prvků a též v souvislosti dosahem aktualizátoru. Můžeme si to ukázat na následující větě:

(167) *Přinesl **přinejmenším** dva kusy.*

1. Kontextově nezapojený je v této větě jen výraz *dva*, dosah aktualizátoru se vztahuje jen na něj, *dva* je tedy vlastním ohniskem.

a) *Přinesl **přinejmenším** DVA kusy.*

¹¹² SSSJČ u výrazu *nejméně* podává výklad omezovacích aktualizátorů s příznakem dolní hranice: „uvádí údaj o nejnižší možné hranici, o nejmenším počtu ap.“

Věta pak znamená, určitě přinesl dva kusy a je možné, že jich přinesl i více.

2. Dosah aktualizátoru se vztahuje na výrazy *dva* a *kusy*, ty jsou také ohniskem, intonační centrum je v tomto případě bezpříznakově na konci věty.

b) Přinesl **přinejmenším** dva kusy.

Význam věty je potom: určitě přinejmenším dva kusy a možná i něco dalšího.

3. Zasaženými výrazy ale také mohou být všechny výrazy kromě aktualizátoru.

c) Přinesl přinejmenším dva kusy.

Význam věty zde naznačuje, že přinesení dvou kusů je sice malá, ale dostačující zásluha, tedy i kdyby neudělal nic dalšího. Bepříznaková podoba věty s tímto významem by zřejmě vypadala: **Přinejmenším** přinesl dva kusy.

5.2.4.2 Aktualizátory omezovací s příznakem horní hranice

maximálně, nanejvýš/nanejvýše, nejvýš/nejvýše¹¹³

Tato skupina téměř synonymních výrazů je v zásadě protikladem předchozí skupiny aktualizátorů. Omezovací aktualizátory s příznakem horní hranice poukazují na nejvyšší míru určitého jevu, nejvyšší počet apod.

Také tyto výrazy mají sémantický původ ve vyjádření míry a většinou jsou i s nějakým vyjádřením míry homonymní. (Srov. např. **maximálně** zatížit = co nejvíce, *pozdvihla ji co nejvýš* = do co největší výšky. *Nejdřív se chovala nanejvýše opatrně* = velmi, v největší možné míře.)

Př.:

(168) *Moje nové pravidlo jsou tři rande **maximálně**.* (ne více než 3)

(169) *Ale to už pak není rozdíl, to už by byl **nanejvýš** rozdíl tu tisícovku.* (rozdíl by byl tisícovku, možná méně, ale určitě ne více)

(170) *...medici, kterým chybí k dokončení studia **nanejvýše** tři zkoušky...* (tři a méně zkoušek)

(171) *Kolik je asi hodin? **Nejvýš** půlnoc.* (může být i méně hodin, ale ne více než půlnoc)

(172) *Bylo mu **nejvýše** pětáctyřicet let.* (mohlo mu být i méně let)

akorát, leda, tak

Některé aktualizátory s prostě omezovacím významem, mají též další význam, a to právě

¹¹³ Výrazy *nejvýš/nejvýše* neuvádí jako aktualizátory žádná z námi prostudovaných publikací, avšak podle našeho jazykového povědomí, doloženého vlastní excerpcí a korpusovými doklady, tyto výrazy splňují kritéria pro aktualizátory.

K výrazům *nejvýš/e* a *nanejvýš/e* existují i obecně české varianty *nejvejš* a *nanejvejš*: *Stejně bys dostal nejvejš podmínku. Vykládka mohla zabrat nanejvejš pár minut.*

význam vyjadřující horní hranici.

(173) *Dostal ránu do hlavy, ale z té se mu mohla leda trochu točit.* (= nanejvýš, nic horšího mu to nezpůsobilo)

(174) *Jsem zralý akorát na to, abych si jednou za rok vyhodil z kopyta, vykonal vzpomínkovou cestu a zašel na pískovec.* (maximálně, ne na nic víc)¹¹⁴

Jednoznačnější je pak tento význam při spojení aktualizátoru s výrazem **tak**:

Př.:

(175) *Ocet si dáváme tak akorát na salát.*

(176) *Není tam totiž voda, takže se tam daří akorát tak prachu.*

(177) *To je tak leda pro důchodce.*

(178) *To stačí leda tak na pivo.*

Výraz **tak** má mnoho významů a velmi široké využití, v některých případech ho lze považovat za aktualizátor s významem *nanejvýš*. Objevuje se pak společně s některým z aktualizátorů z této skupiny či samostatně.

Př.:

(179) *...hráti zlomeného žida a býti při tom zlomený goj v tomto zlomeném světě, to je tak pro Stanislavského a ještě ne každý den*

(180) *Odule uhlažený otec-úředník přicházející domů tak nanejvýš přespat.*

sotva, stěží

Tyto dva aktualizátory jsou specifickými členy této skupiny omezovacích aktualizátorů: kromě naznačení horní hranice také často vyjadřují určitou problematičnost, obtížnost dosažení této hranice.

Př.:

(181) *Minulou noc spal sotva tři hodiny.* (spal nejvíce 3 hodiny, ale pravděpodobně méně)

(182) *Mohla měřit stěží sto padesát centimetrů.* (měřila nejvíce 150 cm, ale spíše méně)

(183) *Nyní zde stál stůl se stěží dvaceti místy.*

U výrazu *stěží* je pak původní význam (vyjadřující obtížnost¹¹⁵) často výrazně přítomen i ve významu aktualizátoru. Věty lze v takovýchto případech interpretovat dvojím způsobem, a dalo by se tedy hovořit o homonymii. Jednotlivé významy však někdy lze od sebe jen těžko oddělit, protože zde dochází k tzv. překrývání významů/významových odstínů. (viz např. kap.

¹¹⁴ V tomto případě se jedná o hraniční příklad, který by zřejmě bylo možné chápat i ve významu jen.

¹¹⁵ Srov. definici tohoto významu v SSJČ: „přísl. kníž. 1. s obtížemi; těžko, ztěžka, sotva: s. vyvázl; s. dokončil zápas; s. rozeznávat (ve tmě) předměty; dítě, které s. vychoval; byl tak unaven, že se stíží vlekl (Zey.)...“

2.1.2 Částice a ostatní slovní druhy).

Př.:

(184) *I přes příznivé kritiky diváci vždy zaplní **stěží** polovinu divadla.*

a) zaplní maximálně polovinu divadla, ale je pravděpodobné, že ještě menší část,

b) zaplní s obtížemi polovinu divadla

(185) *Chtěl jsem studovat jazyky, a domluví se **stěží** anglicky a německy.*

5.3 Aktualizátory zahrnující zasažený výraz do skupiny, pro niž platí určité tvrzení, a vymezující jeho místo v ní

(dále jen „zahrnovací aktualizátory“)

Tyto výrazy se vyznačují společným rysem, který vyjadřuje přináležitost zasaženého výrazu do určité skupiny. V rámci tohoto typu pak rozlišujeme, jakým způsobem aktualizátor charakterizuje pozici zasaženého výrazu v této skupině. Vydělujeme tak aktualizátory prostě zahrnovací (např.: *také, taky, též, i, rovněž, nejen, ještě¹¹⁶*), zahrnovací aktualizátory s příznakem překvapivosti (např.: *i, ani, dokonce, sám, samotný*), zahrnovací aktualizátory s příznakem významnosti (např.: *hlavně, především, zejména, jmenovitě, speciálně, zvlášť, zvláště*) a zahrnovací aktualizátory s příznakem exemplárnosti (např.: *například, třeba, třebas*).

5.3.1 Aktualizátory prostě zahrnovací

(označované též jako kontextualizátory či aditivní částice)

také, taky, též, rovněž, taktéž

Za typické reprezentanty skupiny zahrnovacích aktualizátorů považujeme výrazy *také*, pro psané jazykové projevy, a *taky* pro projevy mluvené. (Viz 148 841 výskytů *také* a 37 426 *taky* v korpusu současného psaného jazyka SYN2010 a 2568 výskytů *taky* vs. 3(!) výskyty *také* v korpusu současného mluveného jazyka ORAL2008, více i Tabulka 5 - Frekvence aktualizátorů)

Ostatní tři výrazy, které mají stejný význam jako tyto variantní aktualizátory, jsou ve slovnících označeny jako příznakové - knižní, *rovněž* je v SSSJČ označeno dokonce jako zastarávající, výraz *těž* je navíc příznakový i z hlediska regionálního, je označován jako oblastní moravský. Frekvence těchto výrazů je pak podle výskytů v korpusech o dost nižší než

¹¹⁶ Výrazu *ještě* se budeme více věnovat v kapitole 5.4 Aktualizátory časově zdůrazňující zasažený výraz .

frekvence dvou výše uvedených.¹¹⁷

Význam těchto výrazů je prostě zahrnovací, přidávají zasažený výraz/či výrazy ke skupině, o níž platí to samé tvrzení. Tato skupina nebývá (či nemusí být) explicitně vyjádřena v téže větě. Často bývá uvedena v širším předchozím (příp. následujícím) textu, ale někdy je nutné ji vyvodit na základě obecných znalostí.

Jak jsme už uvedli výše, jsou věty s aktualizátory někdy homonymní, aktualizátor pak implikuje různé presupozice. Právě pro aktualizátor *také* a výrazy s ním synonymní je tato homonymnost typická. Při identifikaci významu je nutné brát v potaz předchozí kontext a případně též intonaci.¹¹⁸

Př.:

(186) *Náročná bude také příprava a instalace aparatury a impozantního světelného parku.* (*příprava a instalace aparatury* se řadí mezi činnosti chápané jako náročné - intonační centrum stojí na ohnisku. Varianta s intonačním centrem na *také* nám v tomto případě přijde nečeská.)

(187) *Dáš si taky bramborový knedlíky s masem?* (dáš si kromě jiného bramborové knedlíky s masem - intonační centrum na ohnisku vs. dáš si knedlíky s masem stejně jako někdo jiný - intonační centrum na *taky*)

(188) *V okamžiku drží její šaty a vyhodí je rovněž z okna.* (vyhodí šaty z okna stejně jako předtím něco jiného - intonační centrum na *rovněž*, *rovněž* je jediným prvkem ohniska; varianta s intonačním centrem na *z okna* nám přijde nepravděpodobná, spojení *vyhodit z okna* považujeme za kontextově zapojený celek¹¹⁹)

(189) *Mýdla s přídavkem alkoholu jsou taktéž účinná.* (tato mýdla jsou účinná stejně jako něco jiného/jiná mýdla (podle předchozího kontextu) - intonační centrum na *taktéž*, výraz *účinná* je chápán jako kontextově zapojený, vs. to, že jsou tato mýdla účinná je další z jejich vlastností - intonační centrum na *účinná*)

(190) *To platí těž pro vás.* (platí to pro vás kromě někoho jiného - intonační centrum na *pro vás*, pokud by intonační centrum bylo na *těž*, chápali bychom význam - to, stejně jako něco jiného, pro vás platí, tuto interpretaci však považujeme za okrajovou, neuzuální)

117 Výrazy *také/taky* sice mají i neaktualizační význam, ale jeho frekvence je výrazně nižší. Viz i Tabulka 5 - Frekvence aktualizátorů.

118 K tomu též viz anketa - srovnání jak respondenti hodnotili víceznačné příklady bez naznačené intonace a s naznačenou intonací. 8. ANALÝZA VÝSLEDKŮ ANKETY.

119 I když i zde by bylo možno nalézt přijatelný kontext, v kterém by se výraz *okno* mohl stát součástí určité skupiny - např. *Střevíce vyhodí z okna, pak punčochy z balkónu.*

nejen, nejenom

Poněkud odlišnou sémantiku mají zahrnovací aktualizátory *nejen* a *nejenom*, vyjadřují explicitněji, že do skupiny kromě zasaženého výrazu patří i výrazy další.¹²⁰ Z našeho pohledu se to jeví jako odlišná optika, pohled na uspořádání, hierarchii ve skupině, do níž je zahrnován zasažený výraz. Zatímco výraz *také* (apod.) poukazuje na zahrnutost zasaženého výrazu, výraz *nejen* tuto zahrnutost jakoby částečně potlačuje, resp. potlačuje významnost zasaženého výrazu vzhledem k dalším členům implikované skupiny, srov. *Přišel také tatínek.* (kromě jiných) vs. *Přišel nejen tatínek.* (ale i někdo další)

Př.:

(191) *(Můžou ho vydávat, za co chtějí, ale stejně je to jen město neřesti a prostitutek.) A to NEJEN v sexuální smyslu.* (ale i jinak)

(192) *Zachvěl jsem se a NEJENOM zimou.* (ale i něčím jiným)

Zpravidla jsou součástí stupňovacího spojkového výrazu typu *nejen/nejenom* - (*ale/nýbrž/ba*) *i, dokonce, také.* Viz také kapitola 7.1 Aktualizátory a spojovací funkce.

i

Podle anotace v PDT je výraz *i* nejfrekventovanějším aktualizátorem vůbec. Za prototyp zahrnovacích aktualizátorů ho však nepovažujeme, a to zejména z toho důvodu, že je homonymní s velmi frekventovanou spojkou *i* a má s ní společnou řadu rysů. (V některých případech se význam aktualizátoru a význam spojky překrývají - *Jel tam i s rodinou.*)

Tato specifičnost se pak odráží i v tom, že na tento výraz není možné umístit intonační centrum.

Srov. např. :

(193) *Dáš si i bramborový knedlíky?*

a) *Dáš si i BRAMBOROVÝ KNEDLÍKY?* (kromě něčeho jiného)

vs.

b)**Dáš si I bramborový knedlíky?*

Dále u aktualizátoru *i* pocítujeme i příznak stupňování, obdobně jako u výrazů *dokonce, samotný* atd. (viz 5.3.2 Zahrnovací aktualizátory s příznakem překvapivosti¹²³) Tento rys se uplatňuje především ve spojkových výrazech typu *ba i*, ale je možné ho nalézt i v samostatném užití *i*.¹²¹

¹²⁰ Na tyto výrazy je možné pohlížet i z druhé strany, tedy jako na negaci omezovacích výrazů. (srov. Daneš 1985)

¹²¹ Srov. k tomu Šmilauer (1969, s. 35) o částicích vzniklých ze spojek souřadících, a to slučovacích: „Libovolný člen větný se v dané situaci může zdůraznit spojkami *i, ani, také, též.* V podstatě zde jde

Př.:

(194) *(Cožpak nevíš, co se sluší udělat, když zvoní telefon?) To přece vím i já, a jsem jen pes.*

ani, ni

Obdobou aktualizátoru i ve větách se zápořem jsou výrazy *ani* a *ni* (*ni* je v současnosti označováno jako „zastaralé“, srov. SSČ).

Př.:

(195) *Nechyběj tu ani ozvuky punku, blues, rock'n'rollu, popu, bílého reggae...* (intonační centrum až za aktualizátorem; kromě jiného jsou tu přítomny...) Výraz *ani* tedy zahrnuje dané styly mezi to, co nechybí. V zásadě by se dalo nahradit výrazem *také*.

V některých případech se zde také, podobně jako u *i*, projevuje významový odstín porušení očekávání, překročení krajní meze.¹²²

(196) *Takovou překážku by nepřekonaly ani výstřely z pistole.*

(Intonační centrum je až za aktualizátorem; *výstřely z pistole* se řadí k tomu, co by nepřekonalo překážku, zároveň jsou však *výstřely z pistole* pokládány za něco, co je umístěno na vysoké či nejvyšší pozici v překonávání překážek, a tudíž je překážka považována za velmi obtížně překonatelnou či nepřekonatelnou.)

(197) *Ni lunny zář tak není konejšivá.* (Intonační zdůraznění je na výrazech *lunny zář*; *lunny zář* patří k tomu, co neobstálo ve srovnání, co se týče míry konejšivosti, přestože standardně má vysokou míru konejšivosti.)

5.3.2 Zahrnovací aktualizátory s příznakem překvapivosti¹²³

Jak je patrné, i předchozí výrazy by bylo možno na základě některých významových odstínů zařadit do této skupiny, centrum této kategorie však tvoří následující skupina výrazů:

dokonce, docela, sám, samotný

Typickým reprezentantem této skupiny je výraz *dokonce* (srov. 138 výskytů v PDT, zatímco ostatní tři výrazy tam nejsou jako aktualizátory (tj. rematizátory) anotovány ani v jednom případě). Všechny tyto výrazy mají více významů, pouze u *dokonce* je ale nejčastější význam

o stupňovací přiřazení k představě nevslovené, ale dané situací.“
122 V některých případech výrazy *ani* a *ni* mají význam *žádný* a pojí se s výrazy, které reprezentují určitou míru, jednotku něčeho, spoluvytvářejí pak význam nulové míry/hodnoty - *vůbec, nic*.

V Bernardově tváři nebyla ni stopa skepse. (nebyla žádná skepse)
Nemohl jsem však dnes ni sousto pozřítí. (nemohl jsem nic pozřít)
nevěřím mu ani slovo (SSČ) (nevěřím mu nic)

Tento význam se často objevuje v ustálených spojeních, srov. *ani nápad* (= vyloučeno).

123 Grepl vyděluje tento typ jako jednu ze čtyř skupin aktualizátorů (Grepl-Karlík, 1998, s. 501).

aktualizátoru, u ostatních výrazů převažuje jiný význam. Co se týče výrazu *docela*, považujeme význam s funkcí aktualizátoru za příznakový, SSČ ho označuje jako hovorový, podle našeho názoru jde spíše o zastarávání tohoto významu.

Pro tuto skupinu zahrnovacích aktualizátorů je specifickým příznak překvapivosti, porušeného očekávání.¹²⁴

Př.:

(198) *V cirkuse vystupují dokonce CVIČENÍ HROŠI.* (překvapivě, kromě jiných vystupujících)

(199) *Sám OTEC se bál.* (mezi ty, co se báli, patří překvapivě i otec)

(200) *Mě SAMOTNÉHO skoro zabili na Sábě.* (je překvapivé, že kromě někoho jiného i mě)

(201) *Docela tvrdí, že tam NEBYL.* (kromě jiného tvrdí překvapivě i toto)

Dále mají tyto výrazy, zejména aktualizátor *dokonce*, v sobě obsažen rys stupňování, ten se uplatňuje zejména ve funkci spojky či součásti spojkového výrazu (*dokonce i, ba dokonce.*)
Př.:

(202) *Musíme vybudovat největší databázi DNA v zemi, možná dokonce na světě.*

(203) *Místo toho uslyšíme světskou hudbu minulosti, Dvořákovu smyčcovou serenádu a na závěr dokonce jednu z Beethovenových symfonií...*

(204) *Docela si myslím, že je mnohem větší než Varský.*

***hned*¹²⁵, *rovnou*, *přímo*¹²⁶**

Samostatnou podskupinu v rámci tohoto významu tvoří výrazy, které jsou homonymní s příslovci a u nichž také převažují jiné významy než význam aktualizací (např. u výrazu *hned* bylo ze 100 náhodných výskytů v korpusu SYN2010 pouze 13 aktualizátorů). Tyto výrazy pak vyjadřují, že zasažený výraz je v rámci své implicitní skupiny na vyšší pozici či představuje větší množství, než mluvčí očekával či než je běžné. Zasažený výraz bývá zpravidla vyjádřen číslovkou, ale může jít i o jiný typ škály, v těch případech lze však častěji považovat vyjádření za nejednoznačné.

(205) *V jedné čtvrtině pavouka se totiž sešly hned tři výborné hráčky - Bobková, Kroupová a Strnadová.*

124 Bedřichová (2008) zařazuje tento typ (u ní omezený na výraz *dokonce*) jak mezi kvantifikační (tj. odpovídající aktualizátorům), tak mezi tzv. rekurzivně odkazovací (tj. implikující očekávání účastníků konverzace) částice.

125 SSSJČ a SSČ uvádí u výrazu *hned* tento význam i ve spojení *a hned*, v SSSJČ navíc s poznámkou „ob.“.

126 Srov. i výskyt v některých typech stylů v korpusu SYN:

<i>hned</i>	32 nov,	9 col,	0 sci,	13 pop,	35 pub
<i>rovnou</i>	51 nov,	6 col,	0 sci,	15 pop,	20 pub
<i>přímo</i>	29 nov,	5 col,	10 sci,	21 pop,	23 pub

(206) *Pravidelná kontrola pláštěů se motoristům vyplatí **hned** několikrát.*

(207) *Všichni ti lidé si to do života přihasili celí rozzáření a odešli vyhaslí nebo **rovnou** neviditelní.*

(208) *Postupem času se však začaly objevovat nové zdokumentované případy a Yamagučiho teorie, ne-li **přímo** metoda, začala pronikat do povědomí širší veřejnosti.*

Zahrnovací aktualizátory vyjadřující stupňování a překročené očekávání lze chápat též jako paralelu k omezovacím aktualizátorům vyjadřujícím hranici.

Umí stěží/maximálně anglicky. - dosahuje dolní hranice, očekávalo se více

Umí přinejmenším/alespoň anglicky. - překračuje dolní hranici, očekávalo se více

Umí dokonce anglicky. - překračuje horní hranici, očekávalo se méně

5.3.3 Zahrnovací aktualizátory s příznakem významnosti

Podobně jako u všech zahrnovacích aktualizátorů i u těchto je podstatnou součástí významu přináležitost zasaženého výrazu do určité (zpravidla pouze implicitní) skupiny. V příkladu 180 je zasažený výraz *na sebe* začleněn do skupiny těch, na které *Igor* myslí. Navíc je zde však aktualizátorem zdůrazněno, že v rámci této skupiny je zasažený výraz nejvýznamnější, nejdůležitější.

(209) *Igor myslí **především** na sebe.*

Intonační centrum je v bezpříznakových větách na zasaženém výrazu, jeho přesun na aktualizátor je spíše modifikací, avšak význam věty se zásadně nemění (obdobně jako u omezovacích aktualizátorů).

hlavně, především¹²⁷, zejména

Výrazy *hlavně, především* a *zejména* tvoří jádro této skupiny aktualizátorů. Podle dat z korpusů v psaných textech převažuje výraz *především* (srov. 37 103 výskytů *především* v SYN2010, proti 27 763 výskytům *hlavně* a 25 403 výskytům *zejména*). V mluvených textech se pak jednoznačně nejčastěji objevuje výraz *hlavně* (srov. 475 výskytů *hlavně* v ORAL2008, vs. 5 výskytů *především* a 13 výskytů *zejména*.)¹²⁸

127 K dalšímu významu výrazu *především* viz dále u aktualizátoru *předně*.

128 Pozn. ke stylovému užití:

O způsobu užití jednotlivých zahrnovacích aktualizátorů s příznakem významnosti vypovídá také žánrový typ, v němž jsou používány. Pro orientační přehled jsme provedli srovnání podle výskytu v typu publikace, analyzovali jsme 100 náhodně vybraných výskytů v synchronním psaném korpusu SYN2010. Je opět nutno zdůraznit, že jde o nekorigovaný počet, který zahrnuje i homonyma. (Údaje o korigovaných počtech výskytů

Př.:

(210) *Metoda nalézá uplatnění **hlavně** při porovnávání dvou tunelů.*

(211) *Tito trilobiti jsou rozšířeni **zejména** v ordoviku Evropy.*

(212) *Zachraňují **především** kočky z vysokých stromů a ulítlé papoušky nebo kanáry.*

Další výrazy zdůrazňující významnost zasaženého výrazu v rámci skupiny, do níž jsou implicitně zahrnuty, nemají už tak vysokou frekvenci a jsou také častěji užívány v jiných významech.

obzvlášť, obzvláště, zvlášť, zvláště, speciálně, speciálně¹²⁹

Tyto výrazy mohou mít kromě funkce aktualizátoru též funkci příslovce či určení míry, srov. *Pro mne byly začátky **obzvláště** krušné.* (= „velmi“, určení míry), *Kája mi **speciálně** diktoval do telefonu, jak se to dělá.* (= „jen za tím účelem“, příslovce).

Ve výkladových slovnících nejsou u těchto variant (kromě výše zmíněného *speciálně*) nijak charakterizovány stylové příznaky. Podle našeho názoru je ve dvojicích *zvlášť - zvláště* a *obzvlášť - obzvláště* varianta s -ě (*zvláště, obzvláště*) vždy stylově vyšší, navíc za hovorovější považujeme bezpředponovou dvojici. Srov. např. frekvenci těchto výrazů v mluveném korpusu ORAL2008 (viz Tabulka 5 - Frekvence aktualizátorů), kde se *zvlášť* objevuje výrazně častěji než ostatní výrazy. (Ní méně jsme si vědomi nepříliš velkého rozsahu tohoto korpusu.)

Př.:

(213) *Ten Triglav je taková dálnice - tam leze hrozně lidí, **obzvlášť** dyž je hezky.*

(214) *Většinou však televizní programy určené ženám - **obzvláště** reklamy - určovaly a utvrzovaly naše postavení.*

(215) *Mám rád květiny, **zvlášť** růže.*

(216) ***Zvláště** některé sou teda vydařené.*

(217) *Stačí se jen letmo podívat na tabulku vedle a je vidět, který kontinent vede v počtu*

viz Tabulka 5 - Frekvence aktualizátorů.)

hlavně nov 16, col 3, sci 6, pop 11, pub 47

jmenovitě nov 11, col 3, sci 19, pop 22, pub 25

obzvlášť nov 37, col 9, sci 5, pop 20, pub 19

obzvláště nov 14, col 5, sci 11, pop 40, pub 14

především nov 7, col 4, sci 14, pop 25, pub 34

speciálně nov 12, col 1, sci 12, pop 33, pub 36

zejména nov 5, col 4, sci 24, pop 27, pub 32

zvlášť nov 27, col 8, sci 7, pop 13, pub 17

zvláště nov 11, col 7, sci 15, pop 27, pub 20

¹²⁹ Srov. SYN2010 jen 27 výskytů výrazu *speciálně*. V SSJČ je varianta adjektiva *speciální* doplněna poznámkou „méně vhodně“, v PSJČ je výraz *speciálně* uveden jako varianta ke *speciálně*, výrazy jsou pak ohodnoceny příznaky „kníž. a hovor.“

mrakodrapů: Asie, a speciálně Čína.

(218) *(Ty blbouně, řekl výsměšně, když nechceš, aby někdo něco věděl, tak s ním nechod' na pivo.) Speciálně když je to české diplomat!*

Vzhledem k adverbialnímu původu těchto aktualizátorů se zdá, že (podobně jako u větších adverbii) je jejich význam odlišný v pozici před a za slovesem, slovesným adjektivem.

V některých případech jde o zřejmé překrývání významů, tj. o situaci, kdy nelze rozlišit záměr autora.

Př.:

(219) *Těm, kteří to čtou odzadu, děkuji obzvláště.* (ve významu *hlavně* - aktualizátor vs. ve významu *ve větší, největší míře*, vyjádření míry)

(220) *Rád bych, abyste si zvláště všiml těchtole stop.* (ve významu: *hlavně* - aktualizátor vs. ve významu: *se zvláštní pozorností, samostatně* - vyjádření způsobu/míry)

(221) *Pro genezi Wilsonova pohledu na člověka je klíčovým momentem jednak jeho zakořenění v duchovní atmosféře Spojených států, jednak jeho výchozí odborné zaměření na entomologii a speciálně studium mravenců.* (ve významu *především* - aktualizátor vs. ve významu „*konkrétní specializace*“, „*se zaměřením*“ - tento význam se blíží některému z významů výrazu *jmenovitě*)

jmenovitě

Výraz *jmenovitě* se k zahrnovacím aktualizátorům řadí významem, který je v SSČ uveden s příznakem „*kniž.*“: *pochvalu zaslouží všichni, jmenovitě však mladí.*¹³⁰

Podle dokladů v korpusu SYN2010 však v užívání převažují jiné významy tohoto výrazu. Pomineme-li primární význam odvozený od adjektiva *jmenovitý* (srov. např.: v *knize Jeana-Françoise Steinera Treblinka se Franz Stangl neobjevuje jmenovitě.* = výslovně), objevují se v zde především příklady odpovídající spíše významu *konkrétně, přesně* (*K hlodavcům patřili oba, jmenovitě k syslům.*), který slovníky nezachycují. Tento význam vyjadřuje upřesnění, specifikaci, doplnění nějaké informace. V tomto významu není vybrán jeden z členů skupiny jako významný, podstatný, ale naopak se skupina zmenšuje na jeden či více vybraných prvků (podobně jako při užití výrazu *respektive.*) Podle našeho názoru pak výraz *jmenovitě* neimplikuje presupozici.

Řada příkladů objevujících se v dokladovém materiálu se pak pohybuje na hranici těchto

¹³⁰ PSJČ jako příkladový uvádí citát z K. Čapka *v mém věku už člověk nedá na ty vavříny, ovace, milenky a jiné takové nesmysly, jmenovitě když už jsou dávno ty tam.* Toto užití na základě našeho jazykového povědomí a dokladového materiálu v korpusu SYN2010 považujeme za v současnosti neuzuální, (zastaralé?).

dvou významů, tj. významu upřesňovacího výrazu (typu *konkrétně*) a významu zahrnovacího aktualizátoru, resp. je možné je interpretovat oběma způsoby.

Př.:

(222) *Pamatujete si také prohlášení, které vydali po celém světě zbylí členové frakce, **jmenovitě** její nový vůdce?* (především vs. konkrétně)

(223) *Behaviorismus byl překonán ještě před svým založením. **Jmenovitě** pak psychoanalýzou.*

Na základě těchto příkladů *jmenovitě* řadíme mezi okrajové zahrnovací aktualizátory.

V některých případech by bylo možno uvažovat i o významu zahrnovacího aktualizátoru s příznakem exemplárnosti - *například*. (viz 5.3.4 Zahrnovací aktualizátory s příznakem exemplárnosti)

(224) *Některé části musel psát nebo diktovat sám; **jmenovitě** věnování a jisté pasáže, kde jsou přiznávány omyly.* (hlavně vs. *například* vs. *konkrétně*)

najmě

Pro relativní úplnost doplňujeme do přehledu i nepříliš často užívaný aktualizátor *najmě* (v korpusu SYN2010 je jen 32 výskytů.). Tento výraz je přejímkou pocházející ze slovenštiny¹³¹. V SSČ *najmě* není uvedeno vůbec, v SSJČ s příznakem „poněk. zast. kniž.“

Př.:

(225) *Dobytěk a **najmě** voli hráli u nás velkou roli.*

(226) *Robustního, hrubozrnného Thomayera pacienti vyloženě milovali, **najmě** ti prostí.*

předně

Výraz *předně* se ve významu aktualizátoru uvádí pouze v anotaci PDT, a to jen ve 3 případech:

(227) ***Předně** jde o problém duplicity práva obchodního a občanského.*

(228) ***Předně** řekněme toto: vyrovnaný státní rozpočet je konstantou, která by zpochybňována být opravdu neměla.*

(229) *Jídlo je **předně** zakázáno dovážet, ale pak nabízí Kanada obvyklou škálu - od "gumových", leč levných hamburgerů až po pohádkově lahodné a drahé večere v luxusních restauracích.*

Tento výraz je často chápán (a ve slovnících vykládán) jako synonymum k *především* (srov. 8.4 Anketa - zadání a přehled výsledků, otázka 31, 32). U výrazu *především* se ve všech

131 Srov. Jmenovitě, zejména, najmě, NŘ 6.

zkoumaných slovnících uvádějí dva významy: 1. význam *hlavně, zejména* (aktualizátor) a 2. význam *nejprve, nejdříve, v první řadě* (částice uspořádávající text, textový orientátor). Z našeho pohledu tyto významy do značné míry splývají - téměř ve všech případech lze výraz *v první řadě* nahradit aktualizátory *zejména, hlavně*.

Srov. následující příklad, v němž lze nalézt i odstíny významu 2.:

(230) *Jsi **především** čtenářka, pak teprve redaktorka.*

Domníváme se, že u výrazu *předně* se také oba významy sblížily, ale ve prospěch významu druhého¹³². *Předně* se používá velmi často na začátku věty a jak je patrné z příkladů (227) a (228), jde o jakýsi úvodní vstup, uvedení do problému. Nejde tedy o zdůraznění ohniska, ale spíše o textový orientátor. (U příkladu 229 se zdá postavení výrazu *předně* poněkud neuzuální, pro nepříznakové vyznění bychom *předně* umístili na samý začátek věty.) V těchto případech tedy *předně* nemá dosah a nepovažujeme ho za aktualizátor. V korpusu se však objevují doklady, že se *předně* používá též jako aktualizátor, s významem *hlavně, především*:

(231) *K posilovacím cvikům využíváme **předně** všech přestávek.*

Výraz *předně* tedy na základě výše uvedených příkladů považujeme za aktualizátor spíše okrajový.

v první řadě

Obdobně jako *předně* můžeme charakterizovat i víceslovný aktualizátor *v první řadě*. Slovníky při výkladu tohoto sousloví odkazují na *především* (ovšem bez uvedení čísla významu), a podle uvedených příkladů lze usuzovat na oba výše zmíněné významy: tj.:

- a) *nejprve* (textový orientátor) - *to se musí udělat v první řadě* (SSJČ), *v první řadě musíme udělat plán* (SSČ) (tyto příklady však považujeme za nejednoznačné),
- b) *hlavně* (aktualizátor) - *Všecko nové umění je v první řadě činem víry* (PSJČ).

Jako zahrnovací aktualizátor výraz *v první řadě* chápeme např. v následujícím příkladu ze SYN2010.

Př.:

(232) *Náprava mezi Čechy a Němci znamená tedy **v první řadě** připravenost odvrátit se vnitřně od starého nacionálního nepřátelství.*

132 Srov. i SSČ.

primárně

Na základě naší vlastní excerpcce přiřazujeme k tomuto typu aktualizátorů i tento výraz, který se kromě adverbia s významem *prvotnosti, původnosti*, používá též ke zdůraznění *základnosti, podstatnosti*:

Př.:

(233) ***Primárně*** ovšem musela být řešena tato otázka.

Zdá se, že původní sémantika je ve výrazu stále silně přítomna, a stavíme ho proto na hranici mezi částicemi a příslovci.

většinou, povětšinou, převážně

Vyjadřují význam *větším dílem, hlavně*, jde tedy o vytčení převažující části v rámci implicitní skupiny zahrnutých výrazů. Také tyto výrazy jsou homonymní, v dalším významu se jedná o příslovce vyjadřující obvyklost - *zpravidla, obvyčejně*. Ani mezi těmito dvěma významy není ostrá hranice, lze však říci, že pokud se výraz pojí se slovesem, nejedná se zpravidla o aktualizátor, srov. př: *Velké fondy byly při umísťování svěřených bodů většinou zdrženlivější.* (= význam obvykle). (Viz i kapitola 2.1.2.1 Na přechodu částic a příslovcí) Výraz *většinou* se navíc objevuje i ve své neustrnulé podobě, tj. jako instrumentál substantiva *většina*.

Co do frekvence je z této trojice nejčastější *většinou*, a to jak v psaném, tak v mluveném jazyce. Výraz *povětšinou*, který v SSČ není vůbec uveden a v SSJČ jen jako řidší varianta od *pověštině*, se naproti tomu užívá výrazně méně často, chápeme ho jako knižnější až zastaralejší.¹³³

Sémanticky blízké *převážně* může kromě aktualizátoru vyjadřovat též určení míry.

Př. s významem aktualizátoru:

(234) *V hale seděla asi stovka mužů, povětšinou samí vidláci.*

(235) *Tehdy tam byli samí Belgičani. Většinou Vlámové.*

vs. nejednoznačné:

(236) *Hosté se rekrutují povětšinou z bohatého Německa. (obvykle vs. především)*

(237) *V Plzni chodí na premiéry převážně učitelé, lékaři a kulturní kritici.*

5.3.4 Zahrnovací aktualizátory s příznakem exemplárnosti

Specifickým významovým rysem těchto zahrnovacích aktualizátorů je upozornění na výraz,

133 *povětšinou* nov 13, col 4, sci 13, pop 28, pub 28
většinou nov 11, col 2, sci 6, pop 30, pub 34
převážně nov 12, col 0, sci 15, pop 22, pub 25

který je reprezentantem nějaké (často implicitní) skupiny. Zasažený výraz přitom nemusí být nějakým podstatným či typickým členem této skupiny.

například, kupříkladu, třeba, třebas, dejme tomu¹³⁴

Typický reprezentantem tohoto typu je výraz *například*. (V psaných textech též psáno jako *na příklad* a zkratkou *např.*) Jeho méně častou obdobou je *kupříkladu* (též *ku příkladu* a *kupř.*). Tyto výrazy se také často objevují ve funkci výrazů uvozujících apozici. (Viz i kapitola 7.1.4 Aktualizátor uvozující apozici).

Výraz *třeba* má několik dalších významů (např. predikativum: *je třeba být opatrný* či modální částice: *třeba se tam budu nudit*). Ve významu aktualizátoru s příznakem exemplárnosti, stejně jako jeho varianta *třebas*, převažuje v mluveném jazyce.

Dále je k těmto aktualizátorům možno řadit též víceslovný výraz *dejme tomu*, srov. např. SSJČ.

Př.:

(238) *Směnky mohou být kryty například obilím.*

(239) *Kromě Iráku jsou významněji zastoupeni například v Libanonu, Palestině či Pákistánu.*

(240) *Kupříkladu v Třebíči přestali strážníci od ledna měřit rychlost.*

(241) *Podobný osud stihl ku příkladu kanonýra Jaroslava Hlaváčka.*

(242) *Aplikace výzkumu může mít bezprostřední a závažné dopady kupř. na lidské zdraví.*

(243) *Ale jak často přemítáte třeba o euroústavě?*

(244) *Při nominaci bude mít přednost třebas sedmý závodník ze Slovenska před lepším pátým z Čech.*

(245) *Nájemník měl smlouvu dejme tomu na šest hodin.*

5.4 Aktualizátory časově zdůrazňující zasažený výraz

(dále jen „časové aktualizátory“)

Do tohoto typu zahrnujeme několik výrazů (*až, hned, již, ještě, rovnou, teprv, teprve, už*), které jsou na jedné straně řazeny mezi časová příslovce, na druhé straně pak fungují také jako aktualizátory, přičemž některý (některé) z jejich aktualizáčních významů mívá (mívají) časový příznak.

Zároveň lze (jak už bylo naznačeno dříve) některé časové aktualizátory, resp. některé

¹³⁴ Výraz *dejme tomu* je uveden v SSJČ jako synonymum k *například*.

jejich významy, přiřadit k určitým podskupinám aktualizátorů zahrnovacích či omezovacích. Významy časových aktualizátorů jsou (možná více zřetelně než jiné typy aktualizátorů) vzájemně propojeny sítí opozitních vztahů.¹³⁵ (Viz i 5.5.3 Grafické znázornění některých sémantických vztahů mezi aktualizátory.)

už, již

Už je podle frekvence v PDT nejčastějším časovým aktualizátorem (v PDT je 671 výrazů *už* označeno RHEM, viz Tabulka 5 - Frekvence aktualizátorů). V psaném textu je poměrně častá je i jeho knižní varianta ***již***.¹³⁶ Následující rozbor platí pro obě varianty výrazu.

Význam neaktualizační

Tyto výrazy (podle SSJČ) v kladné větě primárně vyjadřují završení, dokončení nějakého děje, mají význam *právě, teď*:¹³⁷

(246) *To jméno mu už zůstalo.*

(247) *Má matka a otec žijí v Lawrence v Massachusetts a už sem pro děvčata jedou.*

Podle našeho názoru se v těchto případech *už* významově blíží časovým příslovcím. Na rozdíl od příslovcí se na něj však nelze zeptat, tj. nejedná se o větný člen. Podobně se chovají i výrazy *právě* a *zrovna* (v neaktualizačním významu), které v těchto případech také chápeme jako hraniční. Příslovce *ted'* se těmto výrazům blíží časovou sémantikou, avšak má syntakticky jinou funkci. Srov. možné obsazení pozic ve větě:

(248) *Ted' už nás PRONÁSLEDUJÍ.*

(249) *Ted' právě nás pronásledují.*

(250) **Právě už nás pronásledují.*

Domníváme se však, že výrazy typu *už* v těchto případech nemají dosah a žádný výraz nezdůrazňují. Na rozdíl např. od aktualizačního užití:

(251) *Už TEĎ nás pronásledují. (už zde má funkci zdůrazňovací a dosah na ted')*

135 Dělení časových „částic vzniklých z příslovcí“ (aktualizátorů) uvádí Šmilauer (1969, s. 35-36), vymezuje při tom tři typy charakterizované významem: a) „Hodně brzy, v řadě na nápadně předním místě“: *Již tato prostá otázka byla mu hrozná.* b) hodně dlouho; až kam: *Ještě na Šimonových leptech se vyskytuje Praha docela zasněžená.* c) Hodně pozdě; v řadě na nápadně dalekém místě: *Teprve Lavoisier zjistil podstatu hoření.*

136 Srovnání podle užití ve stylových typech:

již	nov 3,	col 2,	sci 18,	pop 25,	pub42
už	nov 27,	col 5,	sci 1,	pop17,	pub39

Je patrné, že v beletrii převažuje nepříznakové *už*, v odborné literatuře (vědecké) zas knižní *již*. Příznačné je také srovnání frekvence v korpusu ORAL2008 - více než 6000 výskytů *už* vs. 1! výskyt *již*. (viz Tabulka 5 - Frekvence aktualizátorů)

137 SSČ: „příslovce 1. vyj. různé fáze děje, se záp. ukončení děje“ a SSJČ: „1. vyjadřuje rychlé, skoro neočekávané nastoupení n. pominutí děje, jeho úplnost, ukončenost, definitivnost; v této době, teď, nyní, hned (v protikladu ke stavu předcházejícímu)“

Opozitem k *už* v tomto neaktualizačním významu je *ještě*. (*To jméno mu ještě nezůstalo. Ještě pro děvčata nejedou.*)

Nutno ještě zmínit, že tyto výrazy jsou schopny implikovat presupozici – neimplikují však skupinu výrazů, ale naznačují, že došlo ke změně stavu.¹³⁸ Tato schopnost je patrnější ve větách se záporným slovesem, kde *už* vyjadřuje, že od daného okamžiku se děj ukončuje a zároveň naznačuje porovnání s předchozím stavem.¹³⁹

(252) *Už neprší.*

(253) *Trestně stíhaní policisté asi zanedlouho už nebudou moci zneužívat odchodu od policie k vyplacení odchodného.*

Význam aktualizační

už, již, hned, rovnou

Typicky aktualizační význam *už* pak naznačuje brzkost či blízkost počátku/určité hranice, často ve srovnání s očekáváním. Jednotlivé významové odstíny zřejmě souvisí se sémanticko-syntaktickou charakteristikou zasaženého výrazu. Viz i (6. UMÍSTĚNÍ AKTUALIZÁTORŮ VE VĚTĚ.)

(254) *Přijede už dnes.* (A ne nějaký pozdější den.)

(255) *Již před maturitou rozhodl jsem se pro literátství a žurnalistiku.*

(256) *Jekatěrinburg leží už v Asii.*

Dále mohou tyto aktualizátory naznačovat:

- že zasažený výraz je prvním či počátečním v určité (i implicitní) skupině prvků, zároveň může být přítomen příznak, že podle očekávání by daný jev/děj měl nastat později, resp. že by měl být dále od počáteční hranice.

(257) *Hned¹⁴⁰ příjezd do Čáslavě přinesl zklamání.* (a další zklamání následovala)

(258) *Neudělám to, už kvůli matce ne.*

V tomto významu bychom aktualizátory přiřadili zároveň k aktualizátorům zahrnovacím (blíží se významu *také, i*), avšak s příznakem časovosti.

- že zasažený výraz reprezentuje postupně se zvyšující míru či počet něčeho, často je tato míra vyšší ve srovnání s obecnou představou či očekáváním účastníků komunikace. Blíží se stupňovacím významu, srov. *dokonce*.

138 Srov. např. Bedřichová 2008, s. 36.

139 PSJČ a SSJČ uvádí spojení *už+ne* jako samostatný význam, srov. SSJČ: „4. ve spoj. *už* ne vyjadřuje, že něj. děj přestal (přestane) n. že se do té chvíle neopakoval (nebude opakovat): *už* neprší; *už* se to nestane; *už* nevím, kdy to bylo; *děkuji, už* si nevezmu“.

140 V některých případech ve významu *už* vystupuje také aktualizátor *hned*.

(259) *Už třetí noc nespím.*

(260) *Má už dvě děti.*

Jako přechod mezi těmito dvěma typy (tj. časovým a zahrnovacím aktualizátorem s příznakem stupňování) se nám jeví výraz *rovnou*:

(261) *Tak si vystála hroznou frontu a šla se dvěma pivama, říká: "mam rovnou dvě."*

teprve, teprv, až

Opozity k aktualizátorům *už, hned* atd. ve výše zmíněném aktualizacím významu jsou výrazy *až* a *teprve* s hovorovější variantou *teprv*¹⁴¹. Tyto aktualizátory vyjadřují, že podle očekávání měl tento děj/jev nastat dřív, než je specifikováno zasaženým výrazem.

(262) *Přijede až zítra.* (ne už dnes, ne dříve).

(263) *Probudil jsem se teprve pozdě odpoledne.* (ne dříve)

(264) ***Teprve*** Karel dosáhl tohoto cíle. (nikdo před ním toho nedosáhl)

(265) *Kauzu vyřešil až vrchní soud.* (do té doby nikdo jiný)

Tyto aktualizátory také naznačují, že zasažený výraz je první z implikované skupiny, který splnil očekávání. Lze proto tyto výrazy řadit k omezovacím aktualizátorům: tvoří hraniční výraz, který se odlišuje od ostatních výrazů v implikované skupině.

teprve, teprv

Teprve s variantou *teprv* má i další aktualizacím význam, ten vyjadřuje, že zasažený výraz představuje nízký stupeň v určité časové posloupnosti.¹⁴² Svým významem se blíží omezovacím aktualizátorům (*jen, pouze*).

(266) *Je teprve rok vdaná* (ne déle).

Teprve v tomto případě také tvoří opozitní dvojici s *už*: *Je už rok vdaná*. Není však synonymní s *až*:

(267) *?Je až rok vdaná.*

Ve spojení se slovesem se opět jedná o význam hraniční, spíše neaktualizační, vyjadřující především časové určení, ovšem bez (standardní) možnosti určení větného členu, podobně jako u *už* a *ještě*, srov.:

(268) *Prvňáček teprve slabikuje.* (Vs. *Prvňáček už čte, Prvňáček ještě neumí písmena.*)

Navíc má *teprve* další, nepřiliš frekventovaný nečasový význam, v tomto významu se blíží

141 *teprve* nov 26, col 11, sci 7, pop 16, pub 27
teprv nov 38, col 11, sci 1, pop 5, pub 1
až nov 16, col 11, sci 4, pop 14, pub 44

142 SSSJČ: „zdůrazňuje malou pokročilost něj. času: začíná t. běhat; je to zřejmě t. začátek; je tomu t. měsíc, co odjel ne více než, ne déle než; je jí t. dvanáct let; kabát nosím t. týden“

zahrnovacím aktualizátorům s příznakem významnosti (*zejména, především*)
(269) *To je samozřejmě v politice vždycky trošku problém, a v naší politice teprve.*

až

Výraz *až* má ve své sémantice jako důležitou součást dosažení hranice a vyjádření míry,¹⁴³ to se projevuje i v jeho aktualizacích významech. (Podle dokladů v korpusu SYN2010 převažuje užití *až* ve významu spojky či měrového určení.) Na rozdíl od *teprve* není u *až* toto vyjádření omezeno na časovou rovinu. Může naznačovat i místní vzdálenost. Přítomnost sémantiky míry však způsobuje, že v řadě případů lze tento výraz chápat i jako měrové zdůraznění:

(270) *Krkonošské chaty až u samých hranic s Polskem jsou velmi atraktivní.*

Kromě vyjádření míry může *až* též vyjadřovat stupňování, v následujícím příkladu ho lze interpretovat jako stupňovací zahrnovací aktualizátor typu *dokonce*, vyjádřením dosažení horní hranice se pak blíží i omezovacím aktualizátorům typu *maximálně*.

(271) *Řemeny bývaly dlouhé až deset stop.*

ještě

Ještě (společně s *jen*) patří k výrazům, na jejichž aktualizacích se shodují všechny analyzované publikace. V korpusu je poměrně častá i mluvená varianta *eště*. V psaném korpusu SYN2010 najdeme 636 výskytů¹⁴⁴, v mluveném korpusu ORAL2008 dokonce 3566 výskytů (srov. Tabulka 5 - Frekvence aktualizátorů), podle příkladů v korpusech významově odpovídá významům *ještě*.

Podobně jako výše uvedené časové aktualizátory má i *ještě* několik významů. Jak už bylo zmíněno dříve, je *ještě* v jednom ze svých časových významů opozitem k *už*.

(272) *Ještě sem pro děvčata nejedou.* (vs. *Už sem jedou.*)

Také *ještě* se v tomto významu blíží časovým příslovcím - srov. *Zatím/dosud sem pro děvčata nejedou*. nicméně oba výrazy lze v téže větě použít zároveň: *?Zatím ještě sem nejednou. Zatím sem ještě nejedou.*

V kladných větách pak odpovídá i výrazu *stále* a schopnost implikovat presupozici se nám zdá téměř nulová.

(273) *A ta babičky sestra ještě žije?*

(274) *Ještě prší.*

143 Srov. SSSJČ: „naznačuje místní n. časovou hranici n. míru, již bylo dosaženo n. již lze dosáhnout, mez, k níž se došlo n. k níž je možno dojít...“

144 Doklady pocházejí především z beletrie, popř. korespondence. Především zde jde o zachycení mluvené řeči obecně či určitého nářečí.

Význam, který lze pokládat za typický pro časový aktualizátor *ještě*, podle SSJČ: „vyjadřuje, že se děj uskuteční před uplynutím něj. časového úseku“. Tento význam tvoří paralelu/doplněk k *už* na jedné straně a k *teprve/až* na straně druhé.

Př.:

(275) *Pět třemešských rybníků je uváděno v soupisu pozemků ještě roku 1750.*

(276) *Dokončí své dílo ještě tento rok.*

Vzájemné vztahy časových aktualizátorů viz i kapitola 5.5 Sémantické vztahy.

Ve významu „nečasovém“ pak aktualizátor *ještě* vyjadřuje navýšení množství či míry, případně též stupňování, konkrétní specifikace se zřejmě odvíjí od typu zasaženého výrazu. Řadí se pak k aktualizátorům zahrnovacím. Např. v následujících příkladech, kde se blíží prostě zahrnovacím výrazům *také* či *i*, implikuje presupozici, že zasažený výraz se přiřazuje k dalším výrazům skupiny:

(277) *K definitivnímu schválení zákona bude zapotřebí ještě souhlas horní komory parlamentu.*

(278) *Dejte si eště panáka.*

Pokud však *ještě* zdůrazňuje stupňovací adjektivum či adverbium, lze ho chápat též jako vyjádření měrové:

(279) *Nebýt výborného Hauzra v brance Slovanu, mohl být jejich náskok do přestávky ještě větší.*

Podobně jako např. u aktualizátoru *také*, lze i zde v některých případech nalézt dva různé významy v závislosti na intonačním zdůraznění, kontextové zapojenosti a dosahu aktualizátoru.

(280) *Nechtěla bys ještě kousek dortu, babičko?*

a) *Nechtěla bys ještě kousek DORTU, babičko?* Věta naznačuje, že babička měla něco jiného a dort je jí nabízen pro změnu; *ještě* v tomto případě implikuje skupinu obdobných výrazů a považujeme ho za aktualizátor zahrnovací, navíc je přítomen i časový příznak *ještě* vyjadřující, že něco si už babička dala.

b) *Nechtěla bys JEŠTĚ kousek dortu, babičko?* Věta naznačuje, že babička kousek dortu už měla; *ještě* se v tomto případě blíží výrazům typu *zase*, které neimplikují skupinu obdobných výrazů, ale pouze opakování téhož děje v minulosti. Tyto výrazy nepokládáme za aktualizátory především vzhledem k tomu, že nemají dosah, srov.: *JEŠTĚ bych chtěla kousek dortu.* = *Chtěla bych JEŠTĚ kousek dortu.*

Tabulka 3 - Sémantika aktualizátorů

aktualizátor	omezovací	zahrnovací	časový	aktualizátor	omezovací	zahrnovací	časový
akorát	0			pouze	0		
alespoň	0			pověštinou		0	
ani		0		právě	0		
aspoň	0			primárně		0	
ausgerechnet	0			především		0	
až	0	0	0	předně		0	
čistě	0			převážně		0	
dejme tomu		0		přímo	0	0	
docela		0		přinejmenším	0		
dokonce		0		rovněž		0	
hlavně		0		rovnou		0	0
hned		0	0	sám		0	
i		0		samotný		0	
jedině	0			samý	0		
jediný	0			sotva	0		
jen	0			speciálně		0	
jenom	0			specielně		0	
ještě		0	0	stěží	0		
již		0	0	tak	0		
jmenovitě		0		také		0	
kupříkladu		0		taktéž		0	
leda	0			taky		0	
maximálně	0			teprv	0		0
minimálně	0			teprve	0		0
najmě		0		těž		0	
nanejmeně	0			tolik o	0		
nanejmiň	0			třeba		0	
nanejvýš	0			třebas		0	
naopak	0			už		0	0
například		0		v první řadě		0	
nejen		0		většinou		0	
nejenom		0		výhradně	0		
nejméně	0			výlučně	0		
nejmiň	0			zas	0		
nejvýš	0			zásadně	0	0	
nejvýše	0			zase	0		
než	0			zejména		0	
ni		0		zrovna	0		
obzvlášť		0		zvlášť		0	
obzvlášťě		0		zvlášťě		0	

Poznámka k Tabulce 3: Vyplnění více kolonek u jednoho výrazu, znamená polysémii či překrývání významů u daného výrazu.

5.5 Sémantické vztahy

Jak je patrné z výše uvedených charakteristik jednotlivých aktualizátorů i z četných příkladů, je zřejmé, že spíše než oddělené, významově jednotné skupinky tvoří aktualizátory jakousi vzájemně se překrývající škálu. Z hlediska jazykové ekonomie je takové rozestavení zcela pochopitelné.

Na základě analýz významových rysů některých aktualizátorů zde uvádíme příklady antonymie, synonymie apod. mezi aktualizátory.

5.5.1 Příklady antonymních vztahů

Protikladnost založená na vztahu k hranici

(281) *U jejich stolu je **minimálně/alespoň** jedna prázdná židle.* (jedna a možná více)

vs.

(282) *U jejich stolu je **maximálně** jedna prázdná židle.* (jedna a určitě více)

(vs. neutrální, přesné určení *U jejich stolu je **jen** jedna prázdná židle.*)

Protikladnost na základě předchozího očekávání

(283) *Letos jsem dostal **stěží** dřevěné vajíčko od Aleše Lamra.* (očekávání bylo větší, výsledek dosahuje dolní hranice)

vs.

(284) *Letos jsem dostal **aspoň** dřevěné vajíčko od Aleše Lamra.* (očekávání bylo větší, výsledek překračuje dolní hranici)

vs.

(285) *Letos jsem dostal **dokonce** dřevěné vajíčko od Aleše Lamra.* (očekávání bylo menší, výsledek překračuje horní hranici)

Protikladnost u prostě zahrnovacích aktualizátorů, spoluvytvářená negací

(286) *Takovou překážku by **nepřekonaly ani** výstřely z pistole.*

vs.

(287) *Takovou překážku by **překonaly i** výstřely z pistole.*

Protikladnost na základě (relativní) důležitosti zasaženého výrazu

(288) *Vídeň je nejbližší Praze **nejen** vzdáleností.* (naznačuje, že kromě zasaženého

výrazu jsou členem implikované skupiny i další prvky, zasažený výraz je chápán jako méně podstatný)

vs.

(289) *Videň je nejbliže Praze **také** vzdáleností.* (naznačuje, že kromě další prvků je členem implikované skupiny i zasažený výraz, zasažený výraz chápán jako podstatný)

Protikladnost založená na vztahu k místní hranici

(290) *Jekatěrinburg leží **už** v Asii.* (zdůraznění překročení hranice + příznak očekávání, že hranice není překročena)

vs.

(291) *Jekatěrinburg leží **ještě** v Evropě.* (zdůraznění nepřekročení, nedosažení hranice + příznak očekávání, že hranice bude překročena.)

Protikladnost založená na blízkosti vs. vzdálenosti

(292) *Zastavil **už** na silnici před fořtovnou.* (naznačení blízkosti, dosažitelnosti)

vs.

(293) *Zastavil se **až** na silnici před fořtovnou.* (zdůraznění vzdálenosti)

Protikladnost založená na vztahu k časové hranici

(294) ***Ještě** na Šimonových leptech se vyskytuje Praha docela zasněžená.* (překvapivě pozdě/dlouho - očekává se, že děj skončí dřív)

vs.

(295) ***Už** na Šimonových leptech se vyskytuje Praha docela zasněžená.* (překvapivě brzo - očekává se, že děj začne později)

vs.

(296) ***Teprve/Až** na Šimonových leptech se vyskytuje Praha docela zasněžená.* (překvapivě pozdě - očekává se, že děj začne dřív)

5.5.2 Přehled řad významově blízkých aktualizátorů

Výrazy zahrnuté do jednoho sémantického typu aktualizátorů jsme v některých případech dále rozčlenili, např. podle sémantických či gramatických příznaků. (Některá rozčlenění byla provedena při analýze umístění aktualizátorů.)

Aktualizátory:

- prostě omezovací
jen - jenom - pouze - akorát - toliko - jedinež
výhradně - výlučně
leda
jediný
samý
čistě
než
- hranice prostě omezovacích a zahrnovacích s příznakem významnosti
zásadně
- omezovací s příznakem významnosti
právě - ausgerechnet - přímo - zrovna
- omezovací s příznakem kontrastu
naopak
zase - zas
- omezovací s příznakem dolní hranice
*alespoň - aspoň - minimálně - nejméně - nejmíň- nanejmeně - nanejmiň -
přinejmenším*
- omezovací s příznakem horní hranice
maximálně - nejvýš - nejvýše - tak - akorát - leda- nanejvýš
sotva - stěží
- prostě zahrnovací
také - taky - ještě - rovněž - taktěž
i
ani - ni
nejen - nejenom

- prostě zahrnovací s příznakem překvapivosti
dokonce - docela
sám - samotný
hned - rovnou - přímo
- zahrnovací s příznakem významnosti
hlavně - zejména - nejmě - převážně - především - v první řadě - primárně
předně
zvláště - zvlášť - obzvláště - obzvlášť
speciálně - speciálně - jmenovitě
většinou - povětšinou
- zahrnovací s příznakem exemplárnosti
například - kupříkladu - třeba - třebas - dejme tomu
- časové aktualizátory
až
teprv - teprve
už - hned - již
ještě

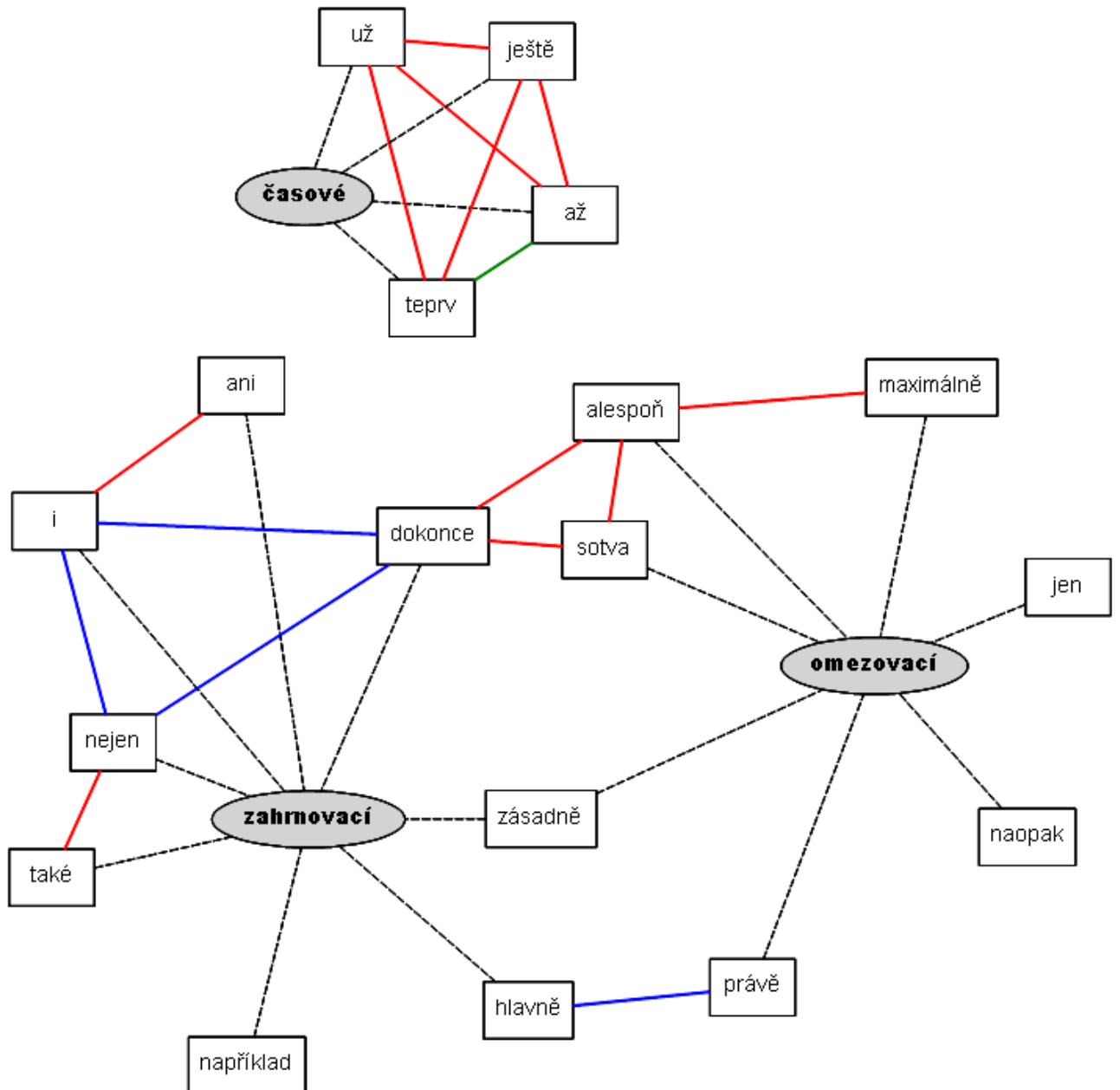
Navíc lze najít některé další vztahy napříč skupinami, např.:

příznak stupňování: *i - dokonce - nejen*

příznak významnosti: *hlavně - právě*

5.5.3 Grafické znázornění některých sémantických vztahů mezi aktualizátory

Výše uvedené příklady sémantických vztahů jsme se pokusili zaznamenat do grafického přehledu. Nejde o zobrazení vyčerpávající, nezaznamenali jsme do něj např. zahrnovací a omezovací významy časových aktualizátorů (jsou patrné např. z Tabulky 3: Tabulka 3 - Sémantika aktualizátorů), naším cílem bylo naznačit vzájemné sémantické překrývání a propojení různých skupin aktualizátorů.

Vysvětlivky

čárkovaná čára - příslušnost k typu aktualizátorů

červená čára - antonymie

zelená čára - synonymie

modrá čára - stejný sémantický příznak

6. UMÍSTĚNÍ AKTUALIZÁTORŮ VE VĚTĚ

Už v úvodu této práce jsme zmínili, že aktualizátory patří k typu částicových výrazů, které se mohou pohybovat po větě, tj. že jejich umístění není omezeno na některou pozici, a obecně lze také říct, že aktualizátory nejsou omezeny ani co se týče dosahu, tj. že zasaženým výrazem není pouze určitá skupina slov (ať už vymezená syntakticky, morfologicky či sémanticky).

Na druhou stranu však existuje prototypické postavení aktualizátorů, a to před informačně nejzávažnějšími prvky věty, tedy před vlastním ohniskem a před kontrastivním základem, a z dokladů nalezených v korpusu i jinde je patrné, že ani sémantická spojitelnost aktualizátorů není zcela libovolná.

V následující části se proto pokusíme zachytit tendence v umísťování jednotlivých typů aktualizátorů a popsat omezení, která se týkají jejich pozice ve větě. A to:

a) vzhledem k typu zasaženého výrazu;

b) vzhledem k pozici v povrchové struktuře věty.

U každého z těchto pohledů pak uvádíme kategorie, které se nám na základě našich analýz jeví podstatné pro odlišení fungování jednotlivých aktualizátorů či jejich podtypů.

Jak už jsme uvedli výše, aktualizátor nemusí stát vždy před zasaženým výrazem a také nemusí stát těsně před zasaženým výrazem. Pro hodnocení pozice z pohledu a) je vždy relevantní zasažený výraz, bez ohledu na jeho umístění (při excerpce jsme se však primárně zaměřili na aktualizátory v antepozici); pro hodnocení z pohledu b) nás pak především zajímá „povrchové“ postavení aktualizátoru vzhledem k ostatním součástem věty. Výsledkem těchto analýz je pak zjištění šíře použití jednotlivých aktualizátorů, naznačení centrálních a periferních typů aktualizátorů a následně též interpretace funkcí aktualizátorů na různých pozicích věty.

První pohled se zaměřuje na některé **typy zasažených výrazů** a jejich možnost být v dosahu určitých aktualizátorů. Typy zasažených výrazů jsme vybrali na základě analýzy v rámci jednotlivých slovních druhů, případně sémantických podtypů či gramatických kategorií některých slovních druhů, a za relevantní skupiny pak považujeme¹⁴⁵:

- slovesa

- vlastní jména osob

¹⁴⁵ Vztahy s některými slovními druhy či jejich konkrétnějšími podskupinami používá při své kategorizaci neohebných slovních druhů i M. Grochowski. (Grochowski 1986 a 1997)

- substantiva/jména (zejména substantiva a zájmena)
- kvantitativní určení
- adjektiva a adverbia v komparativu¹⁴⁶

Tyto skupiny, jak už bylo naznačeno, nelze vždy jednotně charakterizovat ani z hlediska syntaktického (jako větné členy)¹⁴⁷, ani z hlediska morfologického (jako slovní druhy), např. vyjádření kvantity nemusí být vždy reprezentováno číslovkou a syntakticky pak může plnit funkci několika různých větných členů.

Druhý pohled tedy vychází z **povrchové pozice** aktualizátoru ve větě, které však zároveň naznačuje uplatnění aktualizátorů v rámci aktuálního členění.¹⁴⁸ Naše členění v tomto případě není tak detailní jako členění Svobody či Koktové i vzhledem k tomu, že podrobnější přístup volíme v dělení sémantickém, které se např. u Koktové s členěním podle AČ do určité míry překrývá. Jako relevantní hodnotíme pozice:

- na začátku věty
- uvnitř základové části věty
- v ohniskové části věty
- na úplném konci věty

6.1 Aktualizátory a vybrané typy zasažených výrazů

Aktualizátory jsme při této analýze rozdělili do skupinek podle sémantických typů, v příkladových větách uvádíme reprezentanty aktualizátorů s podobným významem, které mají např. jen stylové odlišnosti (př: *jen* reprezentuje též *jenom-pouze-toliko*) viz 5.5.2 Přehled řad významově blízkých aktualizátorů. Každý aktualizátor tedy není doložen samostatnou příkladovou větou, avšak do každé z uvedených excerpovaných vět byly dosazeny i všechny ostatními aktualizátory s tímž významem. (Pokud některý z aktualizátorů nebylo možné dosadit na místo aktualizátoru, např. ze sémantických důvodů, z důvodů nelogičnosti věty apod., je doložen jiným samostatným příkladem.

¹⁴⁶ Uvažovali jsme i o dalších skupinách výrazů - např. o časových a místních určeních, ale podle analýz se jejich užití v pozici zasažených výrazů velmi blížilo užití substantiv a nejevilo se nám proto jako distinktivní.

¹⁴⁷ Z pohledu syntaktického zkoumá vybrané typy částic např. Bedřichová (2008), když ve své práci dokladuje umístění vybraných částic implikujících presupozici vzhledem k větnému členu, který po nich následuje.

¹⁴⁸ Segmentací věty/výpovědi z pohledu aktuálního členění se v české lingvistické literatuře zabývali zejména A. Svoboda (1984), který navázal na Firbasovo členění, a Koktová (1996), která člení větu na segmenty a vymezuje několik skupin segmentátorů, které tyto segmenty signalizují.

Jako zdroj dat nám v tomto případě sloužil především korpus SYN2010, dále PDT, korpus ORAL2008 a vlastní excerpcce. V korpusu jsme aktualizátory dohledávali za pomoci filtrovacích nástrojů, u výsledků s vyšším počtem výskytů jsme užívání ověřovali na stu náhodně vybraných výskytů. Předpokládáme, že tímto způsobem jsme získali dostatečně relevantní výsledky. Výsledky jsou uspořádány v tabulce 4 a věnujeme se jim i v závěru této kapitoly.

6.1.1 Sloveso jako zasažený výraz

Sloveso (a máme v tomto případě na mysli zejména plnovýznamové sloveso) je typickým přechodovým prvkem při pluriparitním pojetí aktuálního členění věty, tzn. že stojí na samé hranici ohniska. V následujícím přehledu naznačíme možnosti vzájemného postavení slovesa a aktualizátoru.¹⁴⁹

Pokud aktualizátor stojí těsně před slovesem, může mít v dosahu:

a) pouze sloveso, které je vlastním ohniskem

(297) *(Nežijí.) Život si **toliko** nalhávají.*

b) celé ohnisko, včetně slovesa

(298) *Kučma mu prý **pouze** podrápal nos.*

c) výrazy následující za slovesem, sloveso je součástí základové části věty

(299) *(České dráhy kvůli koncertu vypraví mimořádné vlaky a posílí některé pravidelné spoje.) Do Prahy hlavního nádraží bude 7. 9. například vypraven mimořádný rychlík z Českých Budějovic.*

d) negaci, která má dosah na zapojené sloveso

Pokud stojí aktualizátor před kontextově zapojeným slovesem, které je však doplněno kontextově nezapojenou negací, je v dosahu aktualizátoru právě negace.¹⁵⁰

(300) *Při prvním přestupu se jízdenka označí na opačném konci, při dalším se **již** neoznačuje.*

Pokud aktualizátor stojí před slovesem, ale ne těsně, může mít v dosahu:

e) některé ze slovesných rozvití: Jak už bylo zmíněno, jsou kontextově nezapojená příslovečná určení chápána jako výpovědně dynamičtější než sloveso, a to i přesto, že na povrchu stojí před ním.¹⁵¹ V anotaci aktuálního členění v PDT jsou proto kontextově

¹⁴⁹ U ostatních typů zasažených výrazů už tento detailní přehled neprovádíme, pouze dokládáme příklady, kdy je daný typ zasaženého výrazu v dosahu aktualizátoru, a to v libovolném postavení.

¹⁵⁰ V PDT je negace anotována též jako RHEM.

¹⁵¹ Srov. např. Sgall, Hajičová, Buráňová (1980), Uhlířová (1987).

nezapojená příslovečná určení přesunována vpravo, za sloveso. Např. u věty 301 se předpokládá, že v hloubkové struktuře budou výrazy *jen těžko* až za slovesem.¹⁵² V tomto případě jsou všechna slova následující za aktualizátorem *jen* součástí ohniska. Dosah aktualizátoru však směřuje pouze na výraz *těžko*. Předpokládáme přitom, že intonační centrum je na výrazu *těžko*.¹⁵³

(301) *Na tyto otázky dikové bez patřičných informací **jen těžko** hledají odpověď.*

f) **sloveso**, případně **celý zbytek věty**, avšak v distantním postavení. Někdy se hovoří také o „chybném“ umístění aktualizátoru, tedy aktualizátor nestojí těsně před zasaženým výrazem.¹⁵⁴ Srov. př. 302, kde mezi aktualizátorem a zasaženými výrazy stojí kontextově zapojené *na industrializaci*.

(302) *Velká část starousedlých malovýrobců ve městech **naopak** na industrializaci doplácela.*¹⁵⁵

g) celé ohnisko včetně slovesa

V příkladu 303 je celý závěr věty následující za aktualizátorem ohniskem a též zasaženým výrazem.

(303) *(Zdobí trička, čepice, pohlednice i další suvenýry - prostě všechno, co je spojováno s Irskem, má na sobě malý trojlístek.) Někde ho **dokonce** hostinský pípou nakreslí přímo na pěnu piva.*

Pokud stojí aktualizátor za slovesem, může mít v dosahu:

h) **sloveso**, které stojí před ním, a zpravidla pak i celý zbytek věty, tj. **aktualizátor** je částečně v **postpozici**. Zdá se, že v tomto případě se aktualizátor objevuje na druhé/příklonkové pozici, viz 6.2 *Pozice aktualizátorů v povrchové struktuře věty*

(304) *(Poslanec tvrdí, že tragické nehody armáda tutlá.) Pochybuje také o pravosti čestných prohlášení důstojníků o jejich bezúhonnosti ohledně StB a KSČ.*

V této kapitole se budeme zabývat pouze případy, kdy je v dosahu aktualizátoru sloveso, a to samostatně či jako součást širšího ohniska, tj. typy a), b), f), příp. g).

152 Podle našeho názoru pak v některých případech může zaniknout rozdíl mezi těmito konstrukcemi, v nichž může být sloveso v dosahu aktualizátoru, a konstrukcemi, kdy je příslovečné určení za slovesem už na povrchu, a tudíž v dosahu aktualizátoru společně s příslovečným určením být nemůže. Viz př.: *Na tyto otázky dikové bez patřičných informací hledají odpověď **jen těžko**.*

153 Je však možné i jiné, nejspíše koncové umístění intonačního centra.

154 Srov. Uhlířová (1987, s. 78-79) uvádí příklady „chybné“ polohy částic a říká, že z hlediska slovosledného je důležité „že aktualizační částice musí předcházet před aktualizovanou složkou bezprostředně, aby bylo jednoznačně zřejmé, která složka je aktualizována.“

155 Výraz *industrializace* chápeme jako kontextově zapojený, zasaženým výrazem je sloveso.

Ještě je nutno zmínit několik poznámek o výrazech, které mohou být součástí tvaru slovesa:

Výraz **si/se** chápeme v první řadě jako příklonku, tj. výraz, který je co do umístění, podřízený více slovosledu než aktuálnímu členění, a nepovažujeme ho tedy v tomto smyslu za sloveso a nebereme ho v úvahu při členění věty na základovou a ohniskovou část.

Podobně chápeme i **modální slovesa** či pomocné sloveso **být**, pokud jsou součástí analytického predikátu. Jejich umístění na druhé pozici ve větě, resp. mezi příklonkami hodnotíme jako uzuální z hlediska slovosledného a neovlivněné aktuálním členěním. Jako rozhodující chápeme v tomto případě umístění plnovýznamového slovesa.

Příklady slovesa jako zasaženého výrazu

(305) *Tóra s Matthiasem **jen** povytáhli koutky úst.*

(306) *Naším úkolem bylo **pouze a výhradně** shromažďovat pro tribunál důkazy o válečných zločinech.*¹⁵⁶

(307) *Koupání v moři může **jedině** prospět.*

(308) *A z té ho mohla **leda** bolet hlava.*

(309) *Ale užs to tý tvý krásný, chytrý dceři za ta léta zavařil dost, tak se uklidni - a v této ošemetné éře jejího života **čistě** drž hubu a nech si všechno pro sebe.*¹⁵⁷

(310) *Nezbývá **než** doufat.*¹⁵⁸

(311) *Je to typ hráče, kterému **právě** vyhovuje styl naší hry.*¹⁵⁹

(312) *Já jsem se **naopak** pitval v jednotlivostech.*

(313) *(Zpočátku měl americký tisk Bushovi za zlé, jak nekriticky se v bývalém agentovi KGB zhlédl.) Ruská média se **zase** Bushovi posmívala a nazývala jejich vztah líbánkami.*¹⁶⁰

(314) *A když je nepopravili, tak je **aspoň** zavřeli.*

(315) *Tento smysl, význam musí sociální vědci interpretovat nebo jej **minimálně** musí brát v úvahu.*¹⁶¹

156 Ve většině případů má však aktualizátor **výhradně** umístěný před slovesem dosah až na výraz následující za slovesem: *Prodej spotřebního zboží ale **výhradně** obstarávají cyklisté.*

157 Výraz **čistě**, který má v dosahu sloveso, se v textech objevuje jen zcela výjimečně, a to ve stylově příznakových textech. Srov. *Esli nechceš, tak se na mne vyser - ale já **čistě** říkám, jak se to jeví mně.*

158 Ve významu aktualizátoru jsme v korpusu SYN2010 našli pouze doklady v rámci konstrukcí *nelze/nezbývá než* + infinitiv.

159 Jedná se o jediný nalezený doklad, kdy lze **právě** interpretovat jako aktualizátor s dosahem na sloveso, zároveň je však možné za zasažený výraz považovat i *styl*, navíc zde lze **právě** interpretovat i jako jiný typ částice - nejspíše modifikační, „vycpávkový“.

160 V případech, kdy aktualizátor stojí před prvním členem větné koordinace, je pravděpodobné, že v jeho dosahu je i druhá věta.

161 **Minimálně** před slovesem převládá jako určení míry, s významem *trochu*, avšak v několika případech se objevují i ve funkci aktualizátoru.

- (316) Když se české ženy zeptáte na její sexuální život, bude **maximálně** lehce mlžit.
- (317) Chce vstát, jenže může tak **sotva** pohnout očima.
- (318) (Tristan se zasmál. „Ano, i já si myslím, že pár jeho předků bylo zrzavých.“) Helena se **také** zasmála, ale roztržitě.
- (319) Moc se mi do školy nechce, ale trochu se i těším.
- (320) Soudci většinou **ani** komplikované obchodní případy „neumějí“, protože nemají podnikatelskou praxi.
- (321) Netrvalo dlouho a lidé si zvykli v pěkném prostředí **nejen** relaxovat.
- (322) Někdy jsme si **dokonce** zašli do zoologické zahrady.
- (323) **Hlavně** musíme být velice opatrní.
- (324) Maigret si **předně** musel být jist, že o svém stavu věděla.¹⁶²
- (325) **Zvláště** chci přestat slyšet hlasy a odpovídat jim.
- (326) To znamená, že si člověk může sednout doma k počítači a knihovnice mu **například** prodlouží dobu, na kterou má knihu půjčenou.
- (327) Správa šumavského národního parku chce do konce roku vyhlásit dvacet procent parku za bezzásahové území a postupně **až** ztrojnásobit rozlohy prvních, tedy nejcennějších zón parku.¹⁶³
- (328) Soubory mezi uživateli putují různými cestami, některým z nich již pomalu zvoní hrana a další **teprve** dorůstají do celé své krásy.
- (329) Bývalý dlouholetý aktivní voják Sova si **už** vydobył jméno i v lesnickém podnikání.
- (330) Ale napřed si **ještě** promluví s Oliverem.

6.1.2 Vlastní jméno (či výraz označující jedinečnou entitu) jako zasažený výraz

Vlastní jméno v tomto případě představuje prototyp výrazu zastupujícího jedinečnou entitu, mohli bychom tedy tuto skupinu rozšířit i o výrazy typu *tatínek, paní učitelka, strom* či např. osobní zájmena apod. v kontextu, kde se vyskytuje pouze jediná osoba či věc, které přísluší toto pojmenování, srov. např. *Jediný ty jsi na to přišel*. či *Tím však byly prý zmařeny naděje různých osob vyššího duchovenstva českého, že nebudou poddány než císaři samému bezprostředně*. Pro jednoznačnější určení jsme však vybrali vlastní jména.

Pozn.: Pokud stojí aktualizátor před prvním členem členské koordinace, chápeme jako

¹⁶² Lze interpretovat jak ve významu aktualizátoru (*hlavně*), tak ve významu příslovce (*nejprve*).

¹⁶³ V korpusu SYN2010 jsme našli pouze dva příklady aktualizátoru *až* před slovesem (ze 100 náhodných výskytů), v ostatních případech se jedná o spojky s významem *jakmile*, př.: *Až skončím, zavolám a sejdem se na můstku*.

zasažené výrazy všechny členy koordinace. (Více viz kapitola 7.1 Aktualizátory a spojovací funkce.)

Příklady vlastního jména jako zasaženého výrazu

- (331) *Toho dne vyjeli na moře na piknik **jen** Diego Mochitóna a Ducan Baštič.*
- (332) *Za poškozením ČR a její ostudou stojí **výhradně** Paroubek.*
- (333) *Mahmoud je mrtvý , takže zbývá **jedině** Hassan.*
- (334) *To už umí **leda** Albee.*
- (335) ***Jediný** Petr se necítil unaven.*
- (336) *Cat pomalu obešla pokoj. Všude **samý** Whitman.¹⁶⁴*
- (337) *Za tím, kde jsem a co dělám, si stojím **čistě** já sama.*
- (338) *...kdo by to mohl potvrdit **než** Stephen...*
- (339) *Ale čirou náhodou ho upoutal **právě** Lisabon.*
- (340) *Ted' zaváhal **zase/naopak** Ross.*
- (341) ***Aspoň/minimálně/maximálně** Ester bude toho pohledu ušetřena.*
- (342) ***Sám/Samotný/Také/I/Dokonce** Gordon uznává, že jsou nervózní a vyplašené.*
- (343) *Také se dozvíme, že **nejen** Danda má svůj velký tajný sen.*
- (344) ***Ani** Russell Sheriton nesměl znát otázky, které připravili anonymní inkvizitoři.*
- (345) *Budou-li jezeďáci blokovat Prahu, tak my příště zablokujeme **rovnou** šéfa Agrární komory Jana Velebu.¹⁶⁵*
- (346) *To bude samozřejmě muset **hlavně** Sára.*
- (347) ***Speciálně** Hollywood naráží na současnou vlnu amerického puritánství .*
- (348) *v Kulturní tvorbě (č. 9/1963) o něm psal **například** Jiří Opelík.*
- (349) ***Ještě/Až/Teprve/Už** Ježíš věděl, jak se jméno boží vyslovovalo.*

6.1.3 Substantivum jako zasažený výraz

Substantivy v tomto případě míníme tzv. syntaktická substantiva, tedy též např. zájmena (s výjimkou těch, která považujeme za jedinečné entity, viz výše) a též rozvitá substantiva; zasaženým výrazem často nebývá jen samotné substantivum, ale též jeho přívlastky, např.: *Ted' bych si dal **leda** zmrzlinovej pohár s čerstvejma jahodama, se šlehačkou, posypanej takovejma těma kakaovejma boběčkama*. Naopak nezahrnujeme sem výrazy vyjadřující

¹⁶⁴ V tomto případě jde o odosobněné užití jména, které je chápáno jako pojem, konkrétně jde o metonymii typu: autor→dílo. Výskyt vlastního jména jako takového jsme nezaznamenali.

¹⁶⁵ Jedná se o jediný výskyt, který se nám podařilo dohledat.

kvantitu vzhledem ke specifičnosti jejich vztahu k aktualizátorům.

Příklady substantiva jako zasaženého výrazu

(350) Na hrobě chci mít **jen/výhradně/jedině** pampelišky.

(351) Druhá kapitola mého života mi slibuje odměnu, kterou by mohl odmítnout **leda** blázen.

(352) Život fízla, to je **samé** čekání.

(353) Vede ho k tomu **čistě** instinkt.

(354) Neznali jsme **než** únavu a dřinu.

(355) Ze všech papírů svého otce uschovala a opatrovala **právě** plán agerské pevnosti.

(356) Obrovskou radost ze sněhu měly **naopak** děti.

(357) Musí být tak velký, aby se tam vešel **alespoň/minimálně/maximálně** květník.

(358) Na takové pavučině utáhneš **sotva** kapra.

(359) Vynikal **také/nejen/i** ve střelbě.

(360) A na samý závěr nebude chybět **ani** společné vystoupení Svěceného s účastníky jeho kurzů.

(361) Což je sobecká, sebestředná slepice, ne-li **rovnou/hned/dokonce** neurotička.

(362) Danuška milovala **hlavně/obzvlášť** polku.

(363) Už začátkem září 1865 přála paní Anna Fingerhutová snaše k svátku **předně** zdraví a zdravej rozum.

(364) Mlčenlivost zdravotnických pracovníků a **speciálně** lékařů je v evropské historii ovlivněné antickou tradicí poměrně dlouho traktována.

(365) Pije **zásadně** mydlinky.

(366) Proč Srbové tolik lpí zrovna na provinčním Kosovu, když tam žijí **většinou** Albánci?

(367) Směnky mohou být kryty **například** obilím.

(368) Vysvětlení však přinesla **teprve/až/už/hned** výpověď jeho manželky Ruth.

(369) Námět doplňuje **ještě** kalich s hostií a dvojice andělů.¹⁶⁶

6.1.4 Kvantita jako zasažený výraz

Za kvantitativní určení považujeme výrazy vyjadřující počet či množství, tj. určité = vyjádřitelné číslem, i neurčité, zpravidla hodnocené jako číslovky. Ve větě fungují zejména jako přívlastky či příslovečná určení. Vzhledem k tomu, že v bezpříznakovém pořadu aktuálního členění jsou tyto výrazy obvykle před svým řídicím členem, mohou být konstrukce s kvantitou víceznačné. Určení významu pak závisí umístění intonačního centra a na dosahu

¹⁶⁶ Ještě s dosahem na jméno má zpravidla význam zahrnovacího aktualizátoru.

aktualizátoru. Viz následující příklad:

(370) *U stolu je **jenom** jedna židle.*

a) *U stolu je **jenom** jedna židle.* (může si sednout jen jeden z nás)

b) *U stolu je **jenom** jedna židle.* (nic jiného u stolu není)

V některých případech vyjadřuje substantivum jednotku a singulár tohoto substantiva pak chápeme jako elipsu počtu jedna. Např.:

(371) *Jejich příbytek z kamenů je **jen** metr vysoký.*

(372) *Raúl stojí v čele Kuby oficiálně **teprve** rok.*

Aktualizátory, které mají v dosahu kvantitativní vyjádření, se některými rysy blíží měrovým určením (v PDT jsou tato měrová určení označována jako EXT) a např. Čermáková a kol. (2009) je jako taková i hodnotí.¹⁶⁷ Ve starších návrzích pro anotaci PDT bylo takové řešení také navrhováno, ale podle dostupných dat jsou tyto výrazy označeny zpravidla jako RHEM.¹⁶⁸ Podle našeho názoru i v případech, kdy je zasaženým výrazem vyjádření kvantity, splňují stále aktualizátory kritéria, která jsme uvedli v úvodu.

Příklady kvantity jako zasaženého výrazu

(373) *Předtím jsem s Clivem telefonoval **pouze/aspoň/maximálně/minimálně** dvakrát.*

(374) *Jak víme, evoluční stázi povoluje tato věta pouze dvě výjimky, a tedy **výhradně** dva evoluční mechanismy.*

(375) *Cesta je **jedině** jedna.*

(376) *V lese najdete **leda** několik muchomůrek šedivých anebo čechrtek černoňatých.*

(377) *V Jirsíkově si dal prý **než** jedno a drobné už sesypával horko těžko.*

(378) *Bude záležet na tom, jak budou pozemky zainvestované, je to záležitost na **nejméně** pět let.¹⁶⁹*

(379) *Oba byli mladí, **nejvýše** dvacetiletí lidé.*

167 „Another problematic group is represented by “typical” rhematizers, e.g. (2a). However, it should be noted that if such “typical” rhematizers modify a numeral or another quantitative expression, e.g. (2b) they act precisely like regular extent modifiers without a rhematizing function, cf. (2c):

(2a) *We invited only friends.*

(2b) *We invited only five friends.*

(2c) *We invited exactly five friends.*

In [...] (2b), both interpretations are correct depending on the point of view of the analysis. Yet, for the purpose of semantic labeling in PEDT, a uniform rule for such cases had to be established. Therefore [...] (2b)] was treated as an adjunct of extent.“

168 Podle dat je např. výrazů *alespoň* v PDT 128 a z nich je pouze jeden anotován jako EXT - domníváme se, že jde nejspíše o chybu, vzhledem k tomu, že *alespoň* v obdobných funkcích je v ostatních dokladech označeno jako RHEM.

169 Aktualizátor je vložen mezi předložku a k ní příslušející jméno, působí velmi příznakově. V češtině bývá relativně často užíváno u částic přibližnostních - *na téměř pět let*, např. v polštině je takové užití zcela běžné.

- (380) Vypadá **stěží** na sedmdesát.
- (381) Protože jich bylo **právě** osm tak jako žen, co seděly v půlkruhu na židličkách, dostala každá žena po kytičce.
- (382) Čtenáři i kolportéři posílali čím dále tím méně peněz, a které došly, znamenaly pro naši existenci málo, na smrt však **zase** mnoho.
- (383) Řidiči za první hodinu zaplatí 20 korun, za druhou **také** 20, za třetí a každou další 30.
- (384) Když to šlo jednou, půjde to i čtyřikrát.
- (385) Sakra a mně přitom nezbývá **ani** čtvrtina.
- (386) Slečinko, máme v tom prsty a **nejen** dva.
- (387) Božidarští dali českobudějovické čističce přednost před ostatními **hned** ze dvou důvodů.
- (388) Letos představovaly přihlášky na standardní denní studium podepsané ženským jménem 52,5 %, na kratší bakalářské studium **dokonce** 57,5 % z celkového počtu uchazečů.
- (389) Byl to především rozvoj průmyslové výroby, který v devatenáctém a **hlavně** dvacátém století způsobil i nutnost hledání nových, adekvátních řídicích struktur.
- (390) Probudil mě řev aligátorů, **zvláště** jednoho z nich.
- (391) Co na tom záleží, jestli máte jednu rukojmí nebo **třeba** šest?
- (392) Bylo mi **teprve/už** čtrnáct.¹⁷⁰
- (393) Gong oznamující večeri zazněl **teprve** jednou.
- (394) Byl jsem v Pekingu **už** mnohokrát.
- (395) Když jsou mrtví, vejde se jich do náklad'áku **až** šest.
- (396) Jedno rendezvous si můžeme škrtnout, zbývají **ještě** dvě.

6.1.5 Komparativ adjektiva a adverbia jako zasažený výraz

Komparativ adjektiv a adverbií jsme vybrali z několika důvodů: oproti tvarům v pozitivu se vyskytují navíc ve specifických srovnávacích konstrukcích. Je-li v dosahu aktualizátoru samotné adjektivum v pozitivu, jedná se především o konstrukce, v nichž je elidováno substantivum, nebo je substantivum kontextově zapojené - a dosah aktualizátorů je tedy obdobný jako u jiných jmen (tj. viz výše). Adverbia v pozitivu, především ta, která se obvykle nestupňují, jsou zas často kulisami, těmi se budeme více zabývat z pohledu aktuálního členění v následující kapitole. Zároveň též pomíjíme ustrnulé adverbialní tvary typu *později*, *dále*, které nepovažujeme za tvar komparativu, ale za nestupňovatelné příslovecné určení místa či času.

¹⁷⁰ U aktualizátorů časových, které mají v dosahu kvantitu, zpravidla převažuje jejich „nečasový“ význam, tj. patří spíše do kategorií aktualizátorů zahrnovacích či omezovacích.

Příklady komparativu jako zasaženého výrazu

(397) Nechtěla-li, mohla jím šetřit a ušedřovat ho **jen** skromněji.

(398) A může to být **jen** horší.

(399) Čím dále na východ, tím to bylo **jedině** horší.

(400) My, obyčejní lidé, se budeme mít **jedině** hůř.¹⁷¹

(401) Přišla spousta lidí, **samý** lepší.¹⁷²

(402) Dozvěděli jsme se už, že embryonální vývoj o mnoha znacích lze realizovat dvěma odlišnými strategiemi, tzn. kontinuálním a diskontinuálním mechanismem, z čehož vyplývá, že **právě** prostší mechanismus je tím prvním, který se v historii života objevuje.

(403) v létě je v jeskyních skutečně chladněji, v zimě je zde **naopak/zase** tepleji.

(404) Kratší anténa má **naopak/zase** úhel záření větší.

(405) Schůzka by mohla vnést do situace jasno. Nebo **alespoň/minimálně/přinejmenším** jasněji.

(406) Na veletrhu ohlásili přítomnost vlajkonoši, ale i šik snaživých, kteří z ověřeného učiní ještě zajímavější, nebo **alespoň/nejméně/přinejmenším** levnější.

(407) (Je s tím smířená, větší už nebude.) **Leda/nanejvýš/maximálně** silnější.

(408) Beethoven se hraje pořád stejně, **maximálně** pomaleji nebo rychle, tóny se nemění.

(409) Intenzita opilců byla **taky/rovněž/dokonce** menší.

(410) Mě bude **taky/rovněž/dokonce** líp, když budu mrtvá.

(411) Byl **také/i** větší (určitě přes metr osmdesát) a zjevně silnější.

(412) Braun se tvářil klidněji a snad i veseleji.¹⁷³

(413) Jde tu o matematiku **nejenom** vyšší, ale především magickou.

(414) Jezdí **nejen** ekonomičtěji, ale také ekologičtěji.¹⁷⁴

(415) Neměla sice o nic víc zrádla než za dnů pana Jonese, ale neměla ho snad **ani** méně.

(416) Samozřejmě map je mnohem více a nechybí **ani** temnější.

(417) Předtím jsem pracoval se spoustou jiných druhů žraloků a mnoho jich je bojácných, **hlavně/zejména/zvláště/speciálně** menší druhy.¹⁷⁵

(418) Šel jsem dále a **hlavně** hlouběji.

(419) Zbytky **zvláště** tenčích palubek jsou velmi vhodným materiálem pro výrobu různých bedniček, poliček či jednoduchého nábytku.

171 Adverbium není v SYN2010 doloženo, příklad pochází z korpusu SYN.

172 Jako zasažený výraz pouze adjektivum.

173 Konstrukce s *i* na hranici zdůrazňovacího a spojovacího významu - slučuje několik stupňovaných výrazů.

174 U *nejen/nejenom* jde vždy o součást srovnávací konstrukce s odporovací spojkou.

175 *Druhy* považujeme za kontextově zapojené a dosah aktualizátoru směřuje tudíž na *menší*.

(420) *Přijel autobus Němců, většinou/převážně starších, pamětníků té doby...*

(421) „Má někdo ještě jiný názor?“ rozhlédl se král po ostatních rádcích, „**například** věcnější?“

(422) *Bylo by to pak pro ně eště horší.*

(423) *Můj přítel se usmál ještě spokojeněji.*¹⁷⁶

6.2 Pozice aktualizátorů v povrchové struktuře věty

Umístění aktualizátorů je v těsné součinnosti s aktuálním členěním věty. Odpovídá tomu primární umístění aktualizátorů zdůrazňující výrazy s největší informační závažností/výpovědní dynamičností ve větě, tedy na hranici základu a ohniska, či umístění zdůrazňující výrazy s největší výpovědní dynamičností v rámci základu, tedy na samém začátku věty před kontrastivním základem. Podle excerpovaných dokladů se však aktualizátory objevují i na jiných místech ve větě, úkolem této části práce je zjistit, jakou funkci v takových případech aktualizátor plní. Pro tento účel jsme větu rozdělili na několik částí.

Aktualizátor může stát:

- na začátku věty
- uvnitř základové části věty (tj. ne na samém začátku a ne na hranici základu a ohniska)
- v ohniskové části věty
- na konci věty

Při analýze vycházíme v první řadě z dat zpracovaných v PDT, vyhledáváme typy konstrukcí, v nichž aktualizátory stojí v povrchovém uspořádání na výše uvedených pozicích, náš přístup je v tomto ohledu formální. Při tvorbě vyhledávacích dotazů¹⁷⁷ jsme vycházeli z naší předchozí excerpce a pokusili se na jejím základě potvrdit existenci výskytů aktualizátorů na daných pozicích. Vyhledané výsledky jsme pak konfrontovali s anotací aktuálního členění (TFA) v PDT, která zaznamenává hloubkové uspořádání, a s naším jazykovým povědomím.

Vzhledem k tomu, že tato práce je zaměřena na celý komplex aktualizátorů, byly výrazy, které v PDT nejsou považovány za aktualizátory, či které se na některých pozicích na

¹⁷⁶ Tento význam aktualizátoru *ještě* je do jisté míry hraniční, má zároveň rysy měrového určení, avšak stále plní kritéria aktualizátoru.

¹⁷⁷ Vyhledávací dotazy jsou součástí přílohy.

základě vyhledávacích dotazů nepodařilo doložit, vyhledávány ještě v korpusu SYN2010, či doplněny z vlastní excerptce. Jsme si vědomi toho, že takto získané výsledky nemusí postihnout všechny příklady, nicméně nám šlo především o doložení typických funkcí aktualizátoru, takže případné užití s malou frekvencí považujeme pro potřeby této práce za zanedbatelné.

6.2.1 Aktualizátor na začátku věty

Umístění na samém začátku věty je, jak už bylo mnohokrát řečeno, pro aktualizátory typické. Často v této pozici aktualizátor zdůrazňuje kontrastivní základ, srov. př. 424. Na zasaženém výrazu je při tom intonační zdůraznění (tzv. kontrastivní přízvuk¹⁷⁸), ohnisko věty však zůstává na konci, jedná se o objektivní, bezpříznakový pořad.

Počátek věty ale může být zároveň i místem uvozujícím ohnisko. Tzn., že v dosahu jsou všechny kontextově nezapojené výrazy napravo od aktualizátoru. Srov. př. 425 a 426. Specifický je případ, kdy je na začátku věty vlastní ohnisko, jedná se pak (jak už bylo zmíněno výše) o subjektivní pořad, srov. 427.

(424) *Již pro svůj mohutný formát nemohl býti J. Dobrovský svému národu lhostejný.*

(425) *(ale po zápase moc času nebylo...) Jen jsme prohodili pár slov.*

(426) *Alespoň cesta rychleji uteče.*

(427) *Už TO mělo Sváru dostatečně varovat!*

Intonační zdůraznění v těchto případech nebývá na aktualizátoru, pokud by se na aktualizátor posunulo, zněly by věty většinou nepřírozeně či příznakově, v následujícím příkladu však přesun intonačního zdůraznění na aktualizátor zcela mění význam:

(428) *Sám Chandonne působí dojem chladnokrevného a zkušeného hráče.*

a) intonační zdůraznění je na *Chandonne*:sám = aktualizátor s významem *dokonce*

b) intonační zdůraznění je na *sám*: sám = příslovce ve funkci doplňku, *když je sám*

Příklady aktualizátorů na začátku věty:

(429) *Jen/pouze jedinkrát jsem zažil, že se mu něco nezdařilo.*

(430) *Leda blázen si může lásku vybírat.*

(431) *Výhradně nízkopodlažní autobusy budou do dvou let sloužit lidem cestujícím městskou hromadnou dopravou v Kroměříži.*

(432) *Jedině vůdce si zachoval přísný, důstojný výraz.*

(433) *Jediný Holmes se dokázal nad tyto malicherné vlivy povznést.*

178 Srov. Veselá, Peterek, Hajičová 2003.

- (434) **Samou** chválu sklídl optimálně tvarovaný, pohledný a dobře ustavený volant.¹⁷⁹
- (435) **Čistě** změna zákonů nemůže být účinná.
- (436) **Právě** toto odloučení však zároveň prohlubovalo propast mezi Leonem Fitzgeraldem a policejním náčelníkem.
- (437) **Naopak** Buffon význam klasifikace i existenci lidských poddruhů popírá.
- (438) **Alespoň** špetka pořádku by byla lepší než úplný chaos jejich malého světa.
- (439) (Lišnou jsme využili tak, jak stála.) **Maximálně** pan architekt vylepšil fasády u několika domečků, aby vesnička vypadala ještě malebněji.
- (440) **Sotva** polovina těch lidí, kteří si u nás knihy objednali, přišla kdy zpátky.
- (441) **Také/I** svatba otce s nevlastní dcerou byla pokládána za incest.
- (442) **Nejen** masem živ je člověk .
- (443) **Dokonce** zástupce velitele byl raněn.
- (444) **Hned** šestice sportovců se rekrutuje z Pardubic.
- (445) **Ani** tentokrát se mstitel nevzdal.
- (446) **Sám** inspektor Putt začínal silně pochybovat o tom, zda tu vraždu opravdu spáchal Rhinehart.
- (447) **Hlavně/zvláště** Willis filmem kmitá jako králíček Duracell
- (448) (A na ráně je několik borců.) **Předně** kapitán Mats Sundin.
- (449) **Speciálně** atletika byla v Československu po mistrovství světa v Helsinkách úplně nahoře.
- (450) (Tehdy tam byli samí Belgičani.) **Většinou** Vlámové.
- (451) **Například** koordinace pohybů je trochu narušena.
- (452) **Až/Hned/Už/Ještě/Teprve** včera jsem si vzpomněl.

6.2.2 Aktualizátor uvnitř základové části

Toto umístění aktualizátoru není pokládáno za typické a ani není příliš často zmiňované v odborných textech.

Vycházíme opět z povrchového uspořádání v PDT. Pro vyhledávání jsme zadali kritéria, že jde o věty, v nichž je aktualizátor umístěn před slovesem, které je často hranicí mezi základem a ohniskem, avšak ne na samém začátku věty. Dále jsme se zaměřili na

¹⁷⁹ **samý** - Nepatří mezi typické aktualizátory, z toho vyplývá i poměrně malá frekvence příkladů, v nichž by se výraz *samý* objevoval ve funkci aktualizátoru. Podle korpusových dokladů převažuje užití, v němž je *samý* ve formě nominativu součástí nevětného zvolání typu: **Samá** voda. **Samé** sliby. Pokud je výraz *samý* užit na začátku větných konstrukcí, převažuje u něj často namísto rysu výlučnosti rys úplnosti, a chápeme ho pak jako měrové určení, v tomto případě totiž neimplikuje presupozici, srov.: **Samým** nadšením jsem chtěl zvolat: "Jé hele, pusť to tam!"

aktualizátory, které nemají v dosahu sloveso ani příslovečná určení (způsobu) stojící těsně před slovesem či za ním. V tom případě by totiž tyto výrazy byly pravděpodobně součástí ohniska¹⁸⁰, viz př. 453. A dá se tedy říci, že na povrchu je v tomto případě v pozici přechodu aktualizátor.

(453) *Vzhledem k širokému politickému spektru odborářů lze však jen stěží očekávat hmatatelný výsledek této politické podpory.*

(454) *Zvláštnost toho architektonického zázraku mě dokonce trochu rozveselila .*

Kontrastivní téma

Už v části o slovesech v dosahu jsme zmínili, že modální a pomocná slovesa, stejně jako zvratné *se/se* jsou ve větě zpravidla umístěny na základě slovosledného úzu a že aktuální členění se jich nedotýká. Podobně se slovosledem řídí i další typy výrazů, kromě příklonkových zájmen a příslovcí také některé navazovací a modifikační částice (např.: *však*, *a*, *přesto*) stojí na začátku věty bez ohledu na aktuální členění.

Některé modální částice (např. *určitě*, *asi*), jak už bylo výše řečeno, pak mají také schopnost dosahu, ve větě pak podobně jako aktualizátor stojí před zasaženým výrazem a jsou umístěny v závislosti na aktuálním členění. V některých případech mohou mít v dosahu i aktualizátor společně s jeho zasaženým výrazem, viz př. 455.

(455) *Snad jen v Budapešti jdou obchody lépe.*

V některých případech jsou aktuální členění a bezpříznakový průběh výpovědní dynamičnosti změněny ze stylových důvodů, tj. kvůli lepší srozumitelnosti textu. Jako v případě 456, kdy je před kontrastivní základ předsunuto jedno z rozvití slovesa (ve funkci uvození tématu). Nebo v příkladu 457, kde je před kontrastivní základ předsunut vlastní základ věty. Kontrastivní základ *málokomu* je zde v opozici (kontrastu) k výrazu *většina* z vedlejší věty.

(456) *Z významnějších zemí jen Japonsko a Spojené státy s Kanadou vykazují nárůst daný v severní Americe exploatací stylu grunge.*

(457) *Ačkoli většina dnešních uživatelů už má ve svém počítači Windows, toto menu jen málokomu cosí řekne.*

180 V PDT jsou určení způsobu v hloubkové rovině důsledně posouvána až za sloveso. V některých případech ale podle našeho názoru i způsob může být považován za kulisu, okolnostní výraz s podobnou mírou výpovědní dynamičnosti jako mají časová či místní určení: srov.: *Po posledním pokusu (časové) ještě na ploše (místní) v euforii před čestným kolečkem (způsobové) dodal: Je to můj největší domácí závod a nikde ve světě jsem nic podobného nezažil.*

Často jde pak o ustálené konstrukce s významem výběru či srovnávání. Kontrastivní téma může být z úvodní pozice odsunuto nevětnou uvozovací konstrukcí, viz př. 458 a 459.

(458) *Podle odstoupivšího šéfredaktora **právě** z těchto míst přišly signály k jeho odvolání.*

(459) *Podobně jako Everett a Daryl i on byl člověk značně rozložitý .*

Kulisa

Ve větě 460, odposlechnuté v televizním vysílání, je zasaženým výrazem v základu kulisa. Rozvitý podmět *Ruzyňské letiště* v tomto případě chápeme jako kontextově zapojenou část základu a téma, rozvitý předmět *několik letů* jako ohnisko (přičemž výraz *letů* lze může být v závislosti na předchozím textu i kontextově zapojený). Sloveso *zrušilo* pak stojí na přechodu mezi základem a ohniskem a jeho kontextové zapojení závisí na předchozím textu. Kulisa *dnes* je umístěna na obvyklém místě uprostřed základu. Věta bez aktualizátoru by byla zcela nepříznačková. Umístění výrazu i před kulisu bez změny slovosledu ponechává vysokou míru výpovědní dynamičnosti jak kontrastivnímu základu, tak ohnisku na konci věty. Navíc však zdůrazňuje i časový údaj a dělá z něj další informačně závažný prvek věty. Zároveň aktualizátor spolu se zasaženým výrazem implikuje, že k téže události už došlo někdy dříve. Posluchači se tak informace může jevit jako kontextově zapojená, přestože v tomto případě šlo o úvodní větu. Tyto konstrukce považujeme za typické pro publicistický styl, vzhledem k jeho snaze o informační „naplněnost“ textů.

(460) *Ruzyňské letiště i dnes zrušilo několik letů.*

Hlouběji závislý výraz

Aktualizátory se též objevují v základu v konstrukcích, v nichž zasažený výraz rozvíjí některý z prvků základu. Zasažený výraz je tedy kontextově nezapojený, avšak je rozvitím výrazu kontextově zapojeného. Srov. v př. 461 má aktualizátor *výhradně* v dosahu přívlastek *biologický*. V tomto typu konstrukcí se podle naší excerpcce objevují převážně aktualizátory s adverbialním původem.

(461) *Ve speciální pedagogice **výhradně** biologický přístup by byl však nehumánním zjednodušováním.*

Aktualizátor na druhé pozici v postpozici

Již několikrát jsme zdůraznili, že primární postavení aktualizátoru je před zasaženým výrazem, nejčastěji těsně před ním, zároveň jsme již ale uvedli příklady, kdy aktualizátor stojí v pozici za zasaženým výrazem. U některých typů aktualizátorů tato pozice není příznačková,

např. pokud aktualizátor stojí na samém konci věty v uvozovací části přímé řeči¹⁸¹ (viz dále) či jde o příznak hovorovosti, srov. příklad 462. Zasaženým výrazem je pouze číslovka, vzhledem k tomu, že výraz *děti* je kontextově zapojený.

(462) *Myslím tři děti **nejmíň**. (vs. *A možná i čtyři.)**

Jak už jsme také uvedli, někdy jde o postavení, které by se dalo považovat za „chybné“¹⁸² v tom smyslu, že aktualizátor stojící jinde než před zasaženým výrazem recipientovi ztěžuje uchopení textu, může větu dělat nejednoznačnou, informace nepřesnými apod.

(463) *Ceny jsou **také** nižší v místech s menším silničním provozem. (nižší je kontextově zapojené)*

(464) *Členové branného a bezpečnostního výboru mají **například** k dispozici přísně tajné vnitřní rozpočty resortů vnitra a obrany. (mají k dispozici je kontextově zapojené)*

Z analyzovaných dat však vyplývá, že v některých případech jde o určitou tendenci vyplývající ze slovosledu: aktualizátory se nechají odsunout z úvodní pozice a preferují pozici na druhém místě ve větě, tj. za prvním přízvukovým taktém, v příklonkové pozici.

Ve všech uvedených příkladech je na zasažených výrazech intonační zdůraznění (kontrastivní přízvuk), avšak co se týče umístění aktualizátorů, nepocitujeme „chybnost“, ale spíše hovorovost. K tomuto přesunutí dochází také ve větách se subjektivním pořadem (srov. př. 469), tam je ovšem aktualizátor součástí ohniska.

Do budoucna by bylo zajímavé zjistit více o chování takovýchto konstrukcí, nejspíše i z hlediska intonace a vztahu k mluvenému jazyku. Navíc se zdá, že některé typy aktualizátorů mají k tomuto chování větší tendenci (např. *například*), zatímco u jiných (např. *jen*) jsme se s ním setkali jen okrajově.

(465) *Novinkou je **naopak** přidělování funkčních míst výměnou za opuštění odborových aktivit.*

(466) *Na Londýnské burze cenných papírů se **např.** čtrnáct dnů obchoduje, v další den jsou obchody vypořádány.*

(467) *Zpravidla jsou na nich novinky a o ty právě zákazníci stojí.*

(468) *To je ale metodologický rámeček, který je spíš vlastní jejich generaci - já aspoň potřebu pojímat specifika doby v její šíři nemám.*

(469) *Kočka by tam **například** být nemohla?*

181 Hovoříme o povrchové realizaci a nebereme zde v potaz členění na ohnisko a základ (viz výše).

182 Výraz (jak už bylo několikrát zdůrazněno) používáme jako terminus technicus, přejatý od Uhlířové (1986), nikoli ve smyslu hodnocení jazykové správnosti.

Příklady aktualizátorů v základu

- (470) *Vztahy mezi silicí sociálnědemokratickou opozicí a největší koaliční stranou ODS **jen** zřídka kdy připomenou vztahy kultivované opozice a kultivované vlády.*
- (471) *Ze sedmi průmyslově nejvyspělejších zemí **pouze/jen/akorát/jenom/leda/jedině** Německo a Kanada zadávají tisk velkých objemů soukromému sektoru.*
- (472) *Snad **jedině** rozumná dohoda, respektující fakt, že Chrám sv. Víta je objekt, postavený k bohoslužebným účelům, spor o katedrálu vyřeší.*
- (473) *Církev se také obává, aby práce jako zdroj **výhradně/výlučně** materiálních statků nepřesahovala do dnů zasvěcených Bohu.*
- (474) *Těch třináct vteřin takových **čistě** smyslových prožitků bylo moc prima.*
- (475) *(Ve vyspělém světě, praví se v dopise, mají dílny zaměstnávající těžce postižené především zdravotně rehabilitační poslání.) v ČR se **právě** toto pojetí vytrácí.*
- (476) *Na četné paradoxy a neočekávané zvraty projektu modernity **naopak** přehledným způsobem upozorňuje dvojice holandských autorů.*
- (477) *Každý rozhlasový či televizní program má svůj „target“: v pondělí večer to jsou fotbaloví fanoušci, na jednu menší soukromou stanici se **zase** v úterý večer dívají manažeři a intelektuálové.*
- (478) *Poslední stáda tohoto zvířete o počtu **maximálně/alespoň/minimálně** sta jedinců se nacházejí v národním parku Niokolo Koba.*
- (479) *Ze vzdálenosti **sotva** pár centimetrů vycenil zuby na svou kořist.*
- (480) *Podobně jako v Čechách se **také/i** ve vzdálené balkánské Makedonii rozhořela zlatá horečka, jejímž cílem je nalézt poklad ukrytý na konci druhé světové války na lepší časy ustupujícími německými vojsky.*
- (481) *Tohle desítky a stovky kilometrů dlouhé kamenné dílo s množstvím schodišť, teras a **dokonce** s několika tunely bylo vybudováno v době rozkvětu incké říše.*
- (482) *v tom řevu se ovšem **sám** Myš příšerně vyděsil.*
- (483) *Dnes se sponzorské dary **nejen** této firmě vracejí v podobě dobře fungující komory.*
- (484) *v přípravě se mužstvo **ani** jednou nesešlo kompletní," povzdechl si Jarábek.*
- (485) *Proti Benešovu nás Bernady **hlavně** v závěru podržel, říká k vyřešení tajenky mezi tyčemi trenér Baníku Lička.*
- (486) *Ztráta pověsti kanonýra mu **zvláště** nyní, kdy se jedná s Kaiserslauternem o prodloužení jeho smlouvy až do roku 1998, neprospívá.*
- (487) *Třeba Špindl patří mezi nejlepší české areály, ale kapacita **například** přes vánoční svátky je nedostačující.*

(488) Ron se **hned** ten první den rozhodl, že bude vůdcem smečky on sám.

(489) Propuštění všech politických vězňů, jak to pro zatčené teroristy **už** dnes žádá Mitchel McLaughlin z Sinn Fein?

(490) Nakonec se **až/teprve** v Norsku podařilo sehnat lodní reproduktor, který lze použít i 50 metrů pod vodou.

(491) Nad Morceliho účastí **ještě** v sobotu visel otazník.

6.2.3 Aktualizátor v ohniskové části

Už dříve jsme uvedli, že nejtypičtějším umístěním aktualizátoru je ohnisková část, zejména pak pozice před tzv. vlastním ohniskem, z toho též vyplývá časté označení těchto výrazů jako rematizátor či fokalizátor apod.

Vlastní ohnisko stojí zpravidla ve finální pozici ve větě a je na něm umístěno intonační centrum, viz příklad 492. V tomto případě považujeme aktualizátor *například* a vlastní ohnisko *obilím* za jediné prvky ohniska. V základové části pak leží vlastní základ *směnky* a v tomto případě i predikát.

Aktualizátor v ohniskové části věty však nemusí zdůrazňovat pouze vlastní ohnisko, ale může mít v dosahu celé ohnisko 495, či i jiný prvek ohniska, viz např. příklad 493. V takovýchto případech pak ohnisko mívá dvě intonační zdůraznění; za vlastní jádro v tomto případě považujeme rozvitý předmět *racionální jádro*. Před ním stojící výraz *občas* je zdůrazněn aktualizátorem *alespoň* a považujeme ho za součást ohniska.

V některých případech aktualizátor sice zdůrazňuje vlastní ohnisko, avšak to nestojí na konci věty, ale je následováno dalšími rozvitými, srov. př. 494. Za vlastní ohnisko v tomto případě považujeme výraz *Kruliš*. Rozhodující je v těchto případech umístění intonačního centra.

V příkladu 495 je zas za zdůrazněným patientem umístěna lokace, podle kontextu z předchozí věty lze usuzovat, že se aktualizátor vztahuje i na lokaci, tj. že dosah se vztahuje na všechny výrazy po *jen*.

U příkladu 496 lze výraz *zápisné* chápat jako druhé, za sloveso posunuté, kontrastivní téma, napovídá tomu také srovnání s konstrukcí v koordinaci.

(492) Směnky mohou být kryty **například** obilím.

(493) Ne snad, že by jejich připomínky neměly **alespoň** občas racionální jádro.

(494) v prvních minutách utkání vylekal slovenského brankáře Hartmanna **jen** Kruliš svou bekhendovou střelou, kterou vyslal od modré čáry stoje zády k soupeřově brance.

(495) *(Posledním případem byla nedávno avizovaná bomba v pantografové soupravě.) Po důkladné prohlídce policisté našli **jen** sifonovou bombičku na stolku pod oknem.*

(496) *Například na privátní Vysoké škole obchodu a administrativy činí **jen** zápisné 450 amerických dolarů a za každý semestr se platí 825 dolarů.*

Příklady aktualizátorů v ohniskové části

(497) *Boháči, stejně jako celníci, penězoměnci a další lidé zabývající se finančnictvím, nalézají **jen** zřídka milost v Ježíšových očích.*

(498) *Proč jsou názvy obcí uváděny v knize **jen** maďarsky?¹⁸³*

(499) *z toho by koukal **leda** malér.*

(500) *Vzájemné naschvály mohou prospět **jedině/výhradně** třetímu vzadu, kterému otrávení voliči ten punč nakonec rádi zaplatí.*

(501) *Povodni odolal **jediný** tábor v údolí Opavy.¹⁸⁴*

(502) *Všichni plácáte **samé** nesmysly.*

(503) *Sledujeme **čistě** obsah.*

(504) *v Jirsíkově si dal prý **než** jedno.*

(505) *Navíc mnoho nadaných studentů si vybralo po ukončení studií **právě** mecenáše své školy jako zaměstnavatele.¹⁸⁵*

(506) *Zármutek tohoto světa působí **naopak/zase** smrt.*

(507) *Podmínkou je znalost **alespoň** jednoho světového jazyka.*

(508) *Můžu to pozdržet **maximálně** tak o týden.*

(509) *Mnohý z hochů se přitáhl k větvi do výše **stěží** jednou.*

(510) *Kobayashi řídil **také** Budapešťskou filharmonii a Slovenskou filharmonii při jejich japonských zájezdech.*

(511) *Na kamenickém panství se však měnili **nejen** majitelé.*

(512) *Moc se mi do školy nechce, ale trochu se **i** těším.*

183 V PDT jsou tázací výrazy v těchto větách chápány jako vlastní ohnisko, podle našeho názoru by bylo možné chápat je i jako kontrastivní téma - jde o výběr z možných témat, o kterých se bude hovořit - to je podle Veselého a kol. jedna z charakteristik kontrastu, stejně jako umístění.

184 Věta je víceznačná:

- a) *jediný* lze chápat jako aktualizátor, a to pokud se předpokládá, že v údolí Opavy je pouze jeden tábor - tedy je splněna podmínka jedinečnosti, unikátnosti zasaženého výrazu;
- b) *jediný* má význam přívlastku, pokud větu interpretujeme tak, že odolal jen jeden z několika táborů na témže místě. (viz též 8.4 Anketa - zadání a přehled výsledků, otázka 12).

185 V tomto případě je v ohniskové části umístěno i časové určení *po ukončení*, které obvykleji stojí v základové části, před slovesem, dále zasažený výraz *mecenáše své školy*, jde o výraz v kontextu dříve zmíněný, avšak aktualizovaný, je možné ho interpretovat jako vlastní ohnisko, *jako zaměstnavatele* by pak bylo chápáno jako okolnostní doplnění. Doplněk *jako zaměstnavatele* bychom ovšem také mohli interpretovat jako vlastní ohnisko, v ohniskové části by pak byla dvě intonační zdůraznění.

(513) Podle oficiálního sdělení vědeckého centra "RADON" nehrozí **ani** v případě výbuchu vážné nebezpečí.

(514) v době útlumu hrál AIK **dokonce/hned** třikrát ve druhé lize.

(515) Což je sobecká, sebestředná slepice, ne docela normální, ne-li **rovnou** neurotička.

(516) Ani kdyby přivolali na pomoc **samého/samotného** d'ábla.

(517) Ve druhé třetině dali domácí **hlavně** Hlinkovou zásluhou dva góly.

(518) Komora chce být do budoucna **především** "strážcem odbornosti" svých členů.

(519) Přihlášená žena musela být **předně** babičkou a musela být starší padesáti let.¹⁸⁶

(520) Vyskytuje se **zvláště** v mluvených projevech mládeže.

(521) I v židovském výkladu 9. přikázání se tímto přikázáním zakazuje **speciálně** lež svědka u soudu.

(522) Obstarává osobní nákupy, **jmenovitě** oblečení, což je koneckonců logické.

(523) Jsme si vědomi, že tato problematika by se měla řešit **zásadně** jednáním.

(524) Doplnovat by je mělo kolem 1000 příslušníků ozbrojených sil **většinou** z karibských zemí.

(525) Směnky mohou být kryty **například** obilím.

(526) V lize se objevím **až/teprve/už/ještě** na podzim.

6.2.4 Aktualizátor na konci věty

Umístění aktualizátoru na konci věty, přestože bývá uváděno jako jedno z typických, není v češtině příliš obvyklé,¹⁸⁷ jak naznačují níže uvedené příklady, je také omezeno jen na určité konstrukce.

Aktualizátor jako vlastní ohnisko

Aktualizátor na konci věty může být vlastním ohniskem, intonační centrum je v takovém případě na aktualizátoru. Dosah aktualizátoru směřuje na úvod věty. V příkladu 527 lze za zasažený výraz považovat celou předcházející část věty. Tu přitom chápeme jako kontextově zapojenou.¹⁸⁸ Na rozdíl od vět 528 a 529, v nichž je zasaženým výrazem pouze *obálku*.

V tomto umístění se objevují především zahrnovací aktualizátory.

(527) Obálku mi prosím dejte **TAKÉ**.

¹⁸⁶ Podle našeho názoru je v tomto případě použití aktualizátoru *předně* poněkud neuzuální, častější je jeho umístění před sloveso, nicméně zasaženým výrazem by v obou případech zůstal výraz *babičkou*, navíc je zde i vlastním ohniskem.

¹⁸⁷ Srov. např. Hajičová 1995.

¹⁸⁸ Dá se uvažovat i o umístění kontrastivního přízvuku na výraz *obálku*, ale podle našeho názoru je toto v kombinaci s aktualizátorem na konci věty zcela neuzuální.

vs.

(528) *Dejte mi prosím také OBÁLKU.*

(529) *Také obálku mi prosím dejte.*

(530) *Absolutorium patří medailistům a mistrům světa především.*¹⁸⁹

Aktualizátor v uvozovací větě přímé řeči

V konstrukcích, kdy uvozovací věta následuje až po přímé řeči, se aktualizátory obvykle umísťují až za sloveso. Dosah pak, podobně jako u výše zmíněných konstrukcí, sahá na začátek věty, tj. na samotnou přímou řeč. Přímou řeč považujeme (v souladu s teoriemi Sgalla a Hajičové, srov. APZK) za výpovědně dynamičtější než její uvození, intonační centrum se nachází uvnitř přímé řeči, nikoli na aktualizátoru. V rámci konstrukcí s uvozovacím slovesem za přímou řečí je toto umístění aktualizátoru jediné možné. Pokud by byl aktualizátor umístěn před slovesem, jeho dosah by směřoval na sloveso; samostatné umístění aktualizátoru před přímou řečí pak považujeme za zcela neuzuální.

(531) *„Škoda,“ řekl jen.*

(532) *„Lamelové příčky místnost opticky rozdělí, a navíc ji odvětrávají,“ tvrdila **například**.*

Aktualizátor v apozici

Aktualizátor na konci věty bývá také používán při doplnění předchozího textu ve formě apozice. Následuje jako specifikace vlastního ohniska. Toto postavení aktualizátoru je méně časté než umístění aktualizátoru před zasaženými výrazy ve významově obdobných konstrukcích. Také ho považujeme za příznakovější, typické pro mluvený jazyk.

(533) *Ale co je podstatné do začátků - používat co nejměkčí struny, desítky, jedenáctky maximálně.*¹⁹⁰

V některých případech je aktualizátor ve funkci jakéhosi dovětku, opravení/upřesnění předchozího textu, v psaném textu bývá zpravidla oddělen čárkou.

(534) *Režisér v Česku pracuje dvanáct hodin denně doslova v poklusu a nemá na přihody čas. Na rozdíl od herců, **třeba**.*

(535) *Mohl ses mě zeptat, **přinejmenším**.*

Příklady aktualizátorů na konci věty

(536) *Mělo by to být překvapení, **dodala jen**.*

¹⁸⁹ Aktualizátor by v tomto případě bylo možné považovat i za modifikátor spojovacího výrazu.

¹⁹⁰ V tomto případě lze jako zasažený výraz chápat celou apozici, tj. výrazy *desítky, jedenáctky*, případně i jen výraz těsně předcházející před aktualizátorem, tj. *jedenáctky*.

- (537) *Nač nového bužka hledat? Na obtíž je **leda**.*
- (538) *„A co tam máte tak zajímavého,“ napadlo mi říct. „Morčata,“ odpověděl, „párek morčat, **jedině**.“*
- (539) *„O co jde, politika?“ „Ne. Rozhodně ne **výlučně**.“*
- (540) *Volkov stojí sám na břehu - předstírá, že cara chrání on **jediný**.*
- (541) *Myslím, že by si zasloužil dejme tomu takových pět liber **přinejmenším**.*
- (542) *„Jak dlouho budeš Kateřinu potřebovat?“ zeptala se **alespoň**.*
- (543) *Jenomže koho já navštěvuju, a ještě k tomu na vesnici? Otce **tak leda/nanejvýš/maximálně**.*
- (544) *Maminčin osudový klavír zmizel **také**.*
- (545) *„Možná, že to není tak špatná myšlenka,“ řekla **dokonce**.*
- (546) *Zůstala jenom ruka tvá a nebylo tmy **ani**.¹⁹¹*
- (547) *(V přírodě se vše, co si dosud vydobylo a uhájilo své místo na slunci, po případném oplození, připravuje na mateřství.) Tím žije znamení Raka **hlavně**.*
- (548) *Ribbentrop se za svého pobytu v Londýně zjevně nepoučil o Britech obecně a o Churchillovi **zvláště**.*
- (549) *Koho nejvíc obdivujete? Spencera Tracyho, Jamese Cagneye, Babe Rutha - toho speciálně.*
- (550) *Láká mě pracovat v zahraničí, **například**.*
- (551) *Kašlala na všechny hodnoty světa a na básně **teprve**.*
- (552) *Viděl jsi, četl a poznal jsi všechno, co se nám stalo, přání má vyslyšel jsi, slyšels je mnohokrát **už**.¹⁹²*
- (553) *„Veselé Vánoce,“ utrousila **ještě**.*

6.3 Více aktualizátorů za sebou¹⁹³

Jako doplnění výše uvedených možností umístění aktualizátorů zde uvádíme charakteristiku specifického typu postavení aktualizátorů ve větě, a to postavení více

191 Všechny doklady v SYN2010, kdy je aktualizátor *ani* užit na konci věty, pocházejí z textů označených jako VER, tj. z poezie.

192 Všechny doklady v SYN2010, kdy je aktualizátor *už* užit na konci věty, pocházejí z textů označených jako VER, tj. z poezie.

193 Tento zvláštní typ umístění aktualizátorů nezahnujeme do tabulky pozic, vzhledem k nesourodosti konstrukcí, které jsou do této kategorie řazeny.

aktualizátorů za sebou.

V odborné literatuře patří dva aktualizátory za sebou mezi základní typy možných postavení aktualizačních výrazů. (Viz kapitola 3.1 Aktualizátory a aktuální členění) Jedná se v tom případě o aktualizátory vyjadřující postupný dosah. V této podkapitole se však pozastavíme i u dalších možností vyjadřovaných dvěma aktualizátory.

Postupný dosah

Pokud stojí ve větě za sebou více aktualizátorů (nejčastěji dva), mohou plnit svoji běžnou aktualizační funkci. Zasaženým výrazem jednoho z nich (pokud je nám známo, tak vždy toho více vlevo v povrchovém slovosledu) je i druhý aktualizátor, oba aktualizátory pak mají v dosahu i další zasažený výraz.

(554) Už **sám** Šejkspír houpával mě na koni.

(555) Víím o tom **také jen** z dokumentů a z osobních svědectví některých zúčastněných;

Vložená konstrukce

Dosah aktualizátorů, co se týče dalšího zasaženého výrazu, však nemusí být totožný, např. v případech, kdy je za prvním z aktualizátorů vložena aktualizovaná informace (především okolnostního charakteru), má druhý z aktualizátorů v dosahu celý zbytek věty.

(556) Před dvěma lety totiž NPD uspěla ve volbách v taktěz „východoněmeckém“ Sasku, sesterské DVU se **zase už** v roce 1999 podařilo dostat do zemského parlamentu v Braniborsku.

(557) (Bude ale celkem vyvážená, posluchačsky náročná a místy velmi vděčná, protože samozřejmě uvedeme autory, kteří oslovují všechny generace hudbymilovných lidí.)
Například hned v zahajovacím koncertu zazní tři romantičtí velikáni - Dvořák, Čajkovský a Brahms.¹⁹⁴

Zesílení významu

Je poměrně běžné, že opakováním téhož výrazu se zesiluje jeho význam ve větě (srov. už např. Mathesius¹⁹⁵). Např. i v SSČ a SSJČ je u výrazu *jen* uvedeno jako typické zdvojené užití *jen a jen*. V datech se pak setkáváme se zesílením významu prostřednictvím synonym, resp. významově blízkých výrazů, může přitom jít např. o výrazy stylově odlišné.

(558) To vy neznáte, žijete jinde, sem jste přijel na krátkou návštěvu, a o tom vy můžete **pouze**

194 Význam věty souvisí s umístěním intonačního zdůraznění.

195 Mathesius 1947, s. 203—223.

jen a jen mlčet...

(559) *Museli jsme mu vysvětlit, že prostý sovětský občan se pokládá za cosi naprosto dokonalého a že ve volných chvílích výhradně jenom chlastá.*

Víceslovný aktualizátor

V několika málo případech se nám kombinace aktualizátorů jeví jako ustálená, tzn. že společný význam dvou aktualizátorů je poněkud odlišný od pouhého součtu významů obou aktualizátorů (i když je nutno podotknout, že zvláště toto se u synsémantických jednotek poměrně těžko prokazuje) a že souvyskyt těchto výrazů má dostatečnou frekvenci.

už jen

Už společně s prostě omezovacím aktualizátorem **jen**¹⁹⁶ lze považovat za ustálenou jednotku s časově omezovacím významem, který je opozitem k jednomu z významů *ještě*:

(560) *Už jen hodiny dělí českou fotbalovou reprezentaci od historického vstupu do kvalifikace na ME 1996. (vs. Ještě hodiny dělí...)*

(561) *A jakmile se jednou vzbouří, má už jen malý význam, že v racionální kultuře se jejich projevy nějak zdůvodní.*

dokonce i

Jak jsme uvedli výše (kapitola 5.3 Aktualizátory zahrnující zasažený výraz do skupiny, pro niž platí určité tvrzení, a vymezuující jeho místo v ní), je význam aktualizátorů *dokonce* a *i* poměrně blízký, oba vyjadřují zahrnutí a stupňování. Podle dat¹⁹⁷ (a též podle reakcí respondentů ankety - viz 8.4 Anketa - zadání a přehled výsledků otázka 19) však spojení těchto dvou výrazů vytváří zvláštní víceslovnou jednotku, již je zahrnutí i stupňování vyjadřováno současně.

(562) *Budete se moct dokonce i prosadit.*

(vs. *Budete se moct dokonce prosadit. a Budete se moct i prosadit.*)

dokonce ani

Obdobně pak v negativních větách funguje spojení **dokonce ani**.

(563) *Dřív mládež nesměla dokonce ani svobodně sportovat.*

196 Kromě spojení *už jen* (s frekvencí 4928 v korpusu SYN2010) se objevují i další varianty s obdobným významem *už jenom* (859 výskytů), *už pouze* (185 výskytů).

197 Srov. i frekvence v korpusu SYN2010: *dokonce i* - 8377 výskytů, *dokonce také* - 41, *dokonce taky* - 1.

Tendenci k vytváření víceslovných jednotek nacházíme též u *tak*, které se ve významu omezovacího aktualizátoru s příznakem horní hranice často pojí s jinými aktualizátory z této skupiny, např. s *akorát*, *leda*, *nanejvýš*. V tomto případě však žádnou z těchto jednotek nepovažujeme za ustálenou, vzhledem ke srovnatelné frekvenci a obměnitelnosti jejich komponentů.

6.4 Výsledky analýzy umístění aktualizátorů

Cílem této kapitoly bylo naznačit možnosti umístění aktualizátorů. Na základě těchto analýz získáváme představu o roli aktualizátorů ve větě a zároveň se prostřednictvím jejich možného umístění (jak vzhledem k typu zasažených výrazů, tak vzhledem k pozici ve větě) vyděluje centrum aktualizátorů od aktualizátorů méně častých, periferních.

Na závěr se ještě pokusíme zdůvodnit, proč se některé typy aktualizátorů v určitých pozicích neobjevují; vyjdeme při tom z Tabulky 4, v níž jsou výsledky předchozí analýzy přehledně zobrazeny.

6.4.1 Podle typu zasaženého výrazu

Aktualizátory, u nichž jsme se nesetkali s příklady, kdy v jejich dosahu stojí **sloveso**, lze rozdělit do několika skupin. V první řadě se jedná o aktualizátory adjektivního původu (*jediný*, *sám*, *samý*), které mívají v dosahu pouze jména (substantiva, zájmena a výjimečně adjektiva). Dále jde o výrazy, které kromě významu aktualizátoru mohou mít též význam příslovce (*hned*, *zásadně*, *většinou*, *speciálně*, *právě*), v postavení v blízkosti slovesa převažuje původní význam a tyto výrazy chápeme jako příslovce, srov. následující příklady:

(564) *!Oba muži byli **speciálně** vyškoleni pro tuto chvíli.*

(565) *!Rodina mu **většinou** vyhověla.*

Podobné je to s výrazy homonymními s jiným typem částic (*právě*, *předně*), které v doložených příkladech stojí vždy na hranici těchto dvou typů částic; u výrazu *předně* však hraje roli i významová nevyhraněnost/významové překrývání.

O převažujícím časovém významu u aktualizátorů *teprve*, *už*, *ještě*, které mají dosah na sloveso, jsme se zmínili již několikrát, viz např. kapitola 5.4 Aktualizátory

časově zdůrazňující zasažený výraz .

Substantiva (tj. syntaktická substantiva, vyjma vlastních jmen, viz výše) pokládáme za prototypické reprezentanty zasažených výrazů. V dosahu je podle naší analýzy nemívají pouze dva aktualizátory, a to adjektivní aktualizátory *jediný* a *sám*. Pro tyto výrazy je naopak typické (a též jediné možné) mít v dosahu vlastní jméno, resp. jedinečný výraz, ve všech ostatních případech nabývají jiný význam.

Vlastní jméno jsme nezaznamenali pouze v dosahu aktualizátorů *sotva*, *zásadně* a *většinou*. V těchto případech však považujeme jejich schopnost mít v dosahu vlastní jméno za potenciální a domníváme se, že důvodem nulového doložení je celkově malá frekvence výskytu těchto výrazů ve funkci aktualizátorů.

V případech, kdy je v dosahu aktualizátoru **výraz vyjadřující kvantitu**, jsme se nesetkali s výrazy, které jsou jako aktualizátory méně frekventované či méně ustálené - *čistě*, *předně*, *speciálně*, *zásadně*, *většinou*. Dále se zde neobjevují aktualizátory adjektivního původu, u výrazů *jediný* a *sám* se domníváme, že kromě syntaktických důvodů se s kvantitativními výrazy nepojí i z důvodů sémantických. Viz příklad 566.

(566) **Cesta je jediná jedna.* (vs. *Cesta je jediné jedna.*)

Co se týče **adjektiv a adverbů v komparativu** jako zasažených výrazů, jde o tvary frekvenčně poměrně méně časté (ve srovnání s ostatními typy zasažených výrazů) a naším cílem v tomto případě bylo především najít těžiště, centrum aktualizátorů, tj. zjistit, které typy aktualizátorů mohou mít v dosahu co nejodlišnější typy výrazů. Zajímavé z tohoto pohledu je, že mezi aktualizátory s dosahem na všechny typy vybraných zasažených výrazů nepatří většina časových aktualizátorů. Z nich se potom poněkud vyděluje výraz *ještě*, který v jednom ze svých významů výrazy v komparativu mívá. Jak už bylo uvedeno v kapitole 5.4 Aktualizátory časově zdůrazňující zasažený výraz , domníváme se, že tento význam lze chápat též jako měrový:

(567) *Pokud zůstane zachován současný kádr, může se mužstvo pohybovat v tabulce ještě výš než loni.*

6.4.2 Podle pozice ve větě

Z hlediska umístění aktualizátoru ve větě je zcela zásadní postavení v **ohnisku**. Toto umístění sice nechápeme jako kritérium pro zařazení výrazu mezi aktualizátory, ale vzhledem k tomu, že všechny vybrané typy výrazů se nám v této pozici podařilo doložit, dá se tvrdit, že i toto patří k charakteristickým rysům aktualizátorů.

Na samém začátku věty se některé z aktualizátorů doložit nepodařilo. Výraz *než* stojící v první pozici je zpravidla spojkou, případně částicí/osamostatněnou spojkou. *Zase* na začátku věty se pak objevuje výhradně v příslovečném významu *znovu*. U výrazu *zásadně* se opět domníváme, že se v této pozici neobjevuje z důvodu malé ustálenosti ve významu aktualizátoru.

(568) *!Než se dal do pohybu, naklonil se k manželce.*

(569) *!Zase jsem šla na Petřín.*

Umístění aktualizátoru v **základu**, jinde než na prvním místě ve větě, není pro aktualizátory zcela typické, proto se také v této pozici neobjevují některé méně frekventované aktualizátory, které zároveň považujeme ve funkci aktualizátoru za méně ustálené. Např.: *samý, než, hned, předně, většinou*. Avšak nevylučujeme, že při užití většího množství dat bychom je i v této pozici doložit mohli.

Specifický výzkum si pak zaslouží umístění aktualizátoru **na konci věty**. Toto umístění bývá zahrnováno mezi typická umístění aktualizátorů, a to zpravidla na příkladech s výrazem *také*. Jak už bylo uvedeno v příslušném odstavci, objevuje se v této pozici jen několik typů konstrukcí, přičemž pouze jednu z nich můžeme označit jako bezpříznakovou, a to tu, v níž aktualizátory vystupují ve funkci vlastního ohniska. Jedná se o aktualizátory prostě zahrnovací, srov. př. 570 a zahrnovací aktualizátory s příznakem významnosti, srov. př. 571 a 572. V těchto případech je intonační centrum na aktualizátoru.

Ostatní typy jsou příznakové stylisticky či vzhledem k neutrálnímu pořadí aktuálního členění, případně jde o kombinaci obou příznaků. Například aktualizátory, které jsou součástí uvozovací věty přímé řeči, patří vzhledem k míře výpovědní dynamičnosti do základu věty. Př. 573. Některé aktualizátory se v pozici na konci objevují výhradně v poezii - *ani*, srov. př. 575. Aktualizátory v postpozici sloužící jako dopovězení, doplnění předchozí informace, pak chápeme jako prostředky hovorového jazyka a zároveň by v bezpříznakovém uspořádání patřily před zasažený výraz, srov. př. 574.

(570) *Posadila se nedaleko stodoly a Jákob usedl rovněž.*

(571) Na to musíme myslet **především**.

(572) Tím žije znamení Raka **hlavně**.

(573) „V tom jsem se prostě našel a objevil úplně nový smysl života,“ říká **dokonce**.

(574) Vlasy až sem, **přinejmenším**.

(575) Jen vzkřik' a padl, pěst zaťal v ránu a již nehles' **ani**.

Tabulka 4 - Umístění aktualizátorů

	SLOVESO	JMÉNO	VLASTNÍ JMÉNO	KVANTITA	ADJ. KOMPARATIV	ADV. KOMPARATIV	NA ZAČÁTKU VĚTY	V ZÁKLADU	V OHNISKU	NA KONCI VĚTY
jen	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
výhradně	x	x	x	x	ne	ne	x	x	x	x
leda (prostě. omez.)	x	x	x	x	ne	ne	x	x	x	x
jediný	ne	ne	x	ne	ne	ne	x	ne	x	x
samý	ne	x	?	ne	x	ne	x	ne	x	ne
čistě	x	x	x	ne	ne	ne	x	x	x	ne
než	x	x	x	x	ne	ne	ne	ne	x	ne
zásadně	ne	x	ne	ne	ne	ne	ne	ne	x	ne
právě	?	x	x	x	x	ne	x	x	x	ne
naopak	x	x	x	x	x	x	x	x	x	ne
zase	x	x	x	x	x	x	ne	x	x	ne
alespoň	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
maximálně	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
sotva	x	x	ne	x	ne	ne	x	x	x	ne
také	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
nejen	x	x	x	x	x	x	x	x	x	ne
i	x	x	x	x	x	x	x	x	x	ne
ani	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
dokonce	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
hned	ne	x	x	x	ne	ne	x	ne	x	ne
sám	ne	ne	x	ne	ne	ne	x	x	x	ne
hlavně	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
předně	?	x	x	ne	ne	ne	x	ne	x	ne
zvláště	x	x	x	x	x	ne	x	x	x	x
speciálně	ne	x	x	ne	ne	ne	x	x	x	x
většinou	ne	x	ne	ne	x	ne	x	ne	x	ne
například	x	x	x	x	x	ne	x	x	x	x
až	x	x	x	x	ne	ne	x	x	x	ne
teprv	?	x	x	x	ne	ne	x	x	x	?
už	?	x	x	x	ne	ne	x	x	x	x
ještě	?	x	x	x	?	?	x	x	x	x

Vysvětlivky:

x - doloženo

ne - nedoloženo

? - význam stojící na hranici aktualizátoru a jiného typu výrazu

6.5 Centrum a periferie aktualizátorů

Zmíněná tabulka (Tabulka 4 - Umístění aktualizátorů) také poměrně zřetelně ukazuje, které aktualizátory mohou mít v dosahu všechny vybrané typy zasažených výrazů i kde mohou být které aktualizátory ve větě umístěny. Za centrum aktualizátorů považujeme výrazy, které se mohou objevovat na všech zkoumaných pozicích a mohou mít v dosahu všechny typy vybraných zasažených výrazů. Jedná se o aktualizátory: *jen*, *aspoň*, *maximálně*, *také*, *ani*, *dokonce*, *hlavně*.¹⁹⁸ Pokud bychom se však zaměřili jen na výrazy, jejichž umístění lze v těchto pozicích chápat jako nepříznakové z pohledu aktuálního členění, zbyly by v centru jen výrazy *hlavně* a *také*.

Ve srovnání s výrazy, které bývají za aktualizátory považovány většinou autorů v námi zkoumaných příručkách (viz Tabulka 1 - Přehled částicových výrazů), se v centru neobjevují žádné časové aktualizátory. Vyplývá to z jejich hraničního postavení, zejména na přechodu mezi aktualizátory a časovými příslovci.

Naopak za periferní aktualizátory podle pozice ve větě a možností dosahu považujeme výrazy: *jediný*, *samý*, *sám*, *většinou*, *zásadně*. Okrajovost v těchto případech souvisí s původem výrazů a s jejich malou sémantickou vyprázdněností, resp. s významnou přítomností původního významu. Výrazy *jediný*, *samý* a *sám* se vzhledem ke svému adjektivnímu původu objevují pouze před či za jmény, jsou tedy omezeny syntakticky, *jediný* a *sám* jsou navíc omezeny i sémanticky, takže mohou mít v dosahu jen výraz s významem jednosti. Výraz *většinou* není ve funkci aktualizátoru příliš ustálen, ve většině případů převažuje jeho původní příslovečný význam. Aktualizátor *zásadně* je zas poměrně významově vágní a ani jeho frekvence není příliš velká.

Je patrné, že centrálnost a perifernost v tomto případě do značné míry souvisí i s celkovou frekvencí výrazu, avšak domníváme se, že množství zkoumaných dokladů bylo dostatečné na to, abychom např. i u homonymních výrazů doložili jejich aktualizací význam, a aby tedy analýza měla dostatečnou vypovídací hodnotu (alespoň co se psaného jazyka týče).

198 Jedná se o reprezentanty sémantických typů, viz 5.5.2 Přehled řad významově blízkých aktualizátorů

7. AKTUALIZÁTORY V SYSTÉMU SLOVNÍCH DRUHŮ

V úvodní kapitole práce jsme uvedli, že aktualizátory na základě prostudovaných příruček chápeme jako částice. Tento předpoklad se potvrdil i podle našich analýz provedených na excerpovaných příkladech. Většinu aktualizátorů lze do tohoto slovního druhu bez problémů zařadit. I když u řady z nich je přitom zřejmá homonymie či polysémie.

U některých výrazů je však situace poněkud složitější, zejména vzhledem k přechodovému charakteru některých významů. Problematické z tohoto pohledu mohou být:

- časové aktualizátory stojící na hranici příslovečného a částicového významu či
- aktualizátory adjektivního původu, jejichž částicová platnost je omezena sémanticky i syntakticky, avšak které si i jako aktualizátory ponechávají plnou deklinaci. I když jsme v excerpce nedohledali všechny tvary těchto výrazů, na základě našeho jazykového povědomí je považujeme za potenciální.

V případě těchto typů aktualizátorů pak slovnědruhové zařazení závisí na kritériích vymezujících hranice jednotlivých slovních druhů.¹⁹⁹

7.1 Aktualizátory a spojovací funkce

Zvláštní pozornost věnujeme aktualizátorům ve spojovací funkci. Na rozdíl od výše zmíněných typů zde totiž většinou nejde o hraničnost některého z významů aktualizátorů, významy zůstávají aktualizační, avšak výrazy navíc získávají spojovací funkci.

Už v úvodní kapitole (2.1.2.2 Na přechodu částic a spojek) jsme popsali, že se aktualizátory v některých případech blíží spojkám. Zde uvádíme několik typů konstrukcí, v nichž aktualizátory, resp. výrazy s nimi homonymní, jako spojky fungují.

7.1.1 Aktualizátor jako součást souřadného spojkového výrazu

Většina aktualizátorů může být součástí souřadného spojkového výrazu, aktualizátor při tom zdůrazňuje jeden z koordinovaných členů.

(576) ...*Vratislav Čekan má mnohem víc než o křeslo primátora zájem o poslancování* či

¹⁹⁹ Srov. např. lexikografické prostředky pro hraniční významy typu: „ve funkci částice“, „v platnosti částice“ apod., či řešení těchto případů prostřednictvím jazykových rovin jako v ACMP. (Srov. i Sgall 1967, Sgall, Hajičová, Buráňová 1980 atd.)

dokonce starostování na své Praze 3.

Ve zpracování dat v APZK byl pro tyto výrazy vymezen funktor CM charakterizovaný jako „výraz modifikující význam souřadného spojení“.²⁰⁰ Podle tohoto přístupu vystupuje koordinovaná skupina při členské souřadnosti z hlediska aktuálního členění jako jedna entita, takže zatímco zdůrazňovací výraz, který koordinaci předchází, má dosah na celou koordinační skupinu a je v PDT chápán jako funktor RHEM, výraz, který stojí až za spojkou je hodnocen jako součást této spojky a označen CM. Obdobně je řešena i souřadnost větná.

Také podle našeho názoru se aktualizátory použité jako součást souřadného spojení liší od jinak užívaných aktualizátorů; kritéria pro aktualizátory sice zpravidla splňují, i pokud jsou součástí souřadící konstrukce - srov. dosah aktualizátoru *nejen* na *otce* ve větě 577 či zdůrazňovací schopnost *ani* ve větě 578. Avšak hlavním rysem, který staví aktualizátory v takovýchto pozicích na hranice spojkovosti, je explicitnost skupiny zasažených výrazů. Aktualizátor sám v sobě sice stále nese schopnost implicitního vyjádření, ale v textu samotném je vyjádření explicitní.

(577) ... jeho vyprávění upoutalo **nejen** otce, ale **i** Lucii.

(578) Tyto peníze samozřejmě nikdo nemá a **ani** mít v nejbližší době nebude.

(579) Třebaže jsem Marka měla vždycky ráda, chci, aby Ruth potkala někoho nového, někoho báječného - **třeba** profesora na univerzitě nebo **rovnou** rektora.

(580) Lehko se řekne, ba **i** lehko vybuduje.

7.1.2 Jednoslovná spojka vs. aktualizátor

Typickými souřadícími spojkami, které se mohou vyskytovat též jako aktualizátory, jsou *i* a *ani*. Mohou se vyskytovat i v témže kontextu, srov. př. 581, ale zpravidla lze rozlišit, zda se jedná o spojku či aktualizátor viz 582.

(581) Dlouhé hodiny čekala před branou věznice a doufala v to, že propustí díky amnestii prezidenta **i** jejího druha.

a) koordinace *prezidenta i jejího druha*, spojka

b) syntagma *amnestie prezidenta* následované aktualizátorem se zasaženým výrazem *i jejího druha*.

(582) Jeho mužstvo hrálo poslední tři utkání venku, ale na Kladně, v Plzni **ani** proti Spartě neuspělo. (spojka)

²⁰⁰ Viz především APZK, s. 592.

7.1.3 Podřadící spojky

Na přechodu mezi **aktualizátory a podřadícími spojkami** se pohybují výrazy s omezovacím významem. Jako hraniční z tohoto pohledu vnímáme zejména:

- **polovětné konstrukce**, kde *jen* do jisté míry supluje funkci odporovací spojky, ale zároveň je stále přítomen jeho omezovací význam. Šmilauer (1969, s. 296 a 297) obdobné výrazy (*leč, než*) v polovětných konstrukcích řadí mezi omezovací spojky, srov.: *Nezbývá než strhat rukavičky s rukou. Přátelství není možno, leč mezi rovnými.*
(583) *Žádní místní, jen samí turisté.*
(584) *Nesmíte ho namáčet, jen napařit.*
- **eliptické konstrukce**, v nichž lze před výraz s významem omezovacího aktualizátoru doplnit sloveso *chybělo, stačilo* apod.
(585) *Už byl po snídani, jen vyrazit, když vešla maminka.*
(586) *Levé křídlo límce okrové košile trčí maličko vzhůru, jen vzlétnout.*

7.1.4 Aktualizátor uvozující apozici

Ve funkci výrazů uvozujících apozici se objevují zejména zahrnovací aktualizátory s příznakem významnosti a omezovací aktualizátory s příznakem horní hranice. V PDT jsou tyto výrazy někdy anotované též jako CM, podle našeho názoru však apozice, na rozdíl od koordinace, nespojuje dva prvky na stejné úrovni, a proto považujeme výrazy uvozující apozici za aktualizátory.

- (587) *Brdská vrchovina, jmenovitě její část kolem Skalky, je dobře přístupná vlakem.*
(588) *Přes léto je zájem menší, hlavně v době prázdnin.*
(589) *Tady nepomůže nic, leda tak oplechovat budku třímilimetrovým plechem.*

7.1.5 Aktualizátor uvozující vedlejší větu

Na závěr ještě uvádíme příklady aktualizátorů uvozujících vedlejší větu, aktualizátory v tomto případě předcházejí před podřadící spojkou a mají v dosahu celou vedlejší větu. Srov. př. 590 -593. I zde převládají určité typy aktualizátorů.²⁰¹

Dosah na vedlejší větu může mít i aktualizátor stojící před čárkou. Viz Chyba: zdroj odkazu nenalezen, v tomto případě mezi aktualizátorem a vedlejší větou stojí ještě kontextově

²⁰¹ Aktualizátor po čárce, před *když* (dotaz: [lemma="\", "[tag="[DT].*"]][lemma="když"] , výsledků 5341): *jen* 706 výskytů, *zvlášť* 619 výskytů, *zvláště* 441 výskytů (další maximálně kolem 200 výskytů) vs. např. *také* 0! Aktualizátor po čárce, před *pokud* (dotaz: [lemma="\", "[tag="[DT].*"]][lemma="pokud"] , výsledků 1110): *zejména* 217 výskytů, *jen* 150 výskytů, *zvláště* 119 výskytů (ostatní méně než 100 výskytů), *také* 1 výskyt.

zapojené sloveso.

(590) *Na první pohled by se tedy mohlo zdát zbytečné pořádat kvůli tomu referendum, **zvláště** když švýcarský rozpočet v letošním roce vykazuje deficit 3 miliardy franků.*

(591) *Svítit můžeme, **jen** když budeme uvnitř chrámu.*

(592) *Ale dohady a hypotézy jsou občas velmi užitečné, **zejména** pokud je vyslovují informovaní lidé.*

(593) *Toyota Aygo vystrčila růžky nezvykle silně, **také** pokud jde o emoce.*

(594) *Lukašenko **také** řekl, že má pochybnosti o dosud deklarovaném neutrálním statusu Běloruska.*

Z příkladů je patrné, že uplatnění aktualizátorů ve spojovací funkci je poměrně široké, objevují se v koordinačních i apozičních spojeních, jako součást souřadících spojek i jako spojky podřadicí. V řadě případů je přechod mezi spojkami a aktualizátory velmi úzký, či dokonce dochází k překrývání významů. Z tohoto pohledu je pak otázkou teoretického přístupu, zda ze slovnědruhového hlediska považovat tyto aktualizátory za částice či spojky.

Zde představený výběr aktualizátorů ve spojovací funkci nepokládáme za ucelený přehled této oblasti a domníváme se, že v budoucnu by bylo zajímavé věnovat této problematice další analýzy, nejlépe i v souvislosti s dalšími typy částic.

8. ANALÝZA VÝSLEDKŮ ANKETY

Jednou ze součástí této práce byla anketa zaměřená na vnímání aktualizátorů recipienty. Nejedná se o ústřední část práce, avšak naším cílem bylo podpořit, či naopak korigovat náš názor na aktualizátory na základě odpovědí respondentů.

Anketa byla šířena na internetu a celkový počet dotazovaných byl 102; většina respondentů patří mezi laické rodilé mluvčí. (Anketní otázky spolu s přehlednými výsledky jsou uvedeny na str. 135, celková tabulka se všemi výsledky je přílohou této práce, viz str. 164.) Každý z respondentů odpovídal na 12 z 35 možných otázek, zadávání otázek přitom bylo nastaveno to, aby respondent nedostal otázky podobného charakteru. (Omezení jsou uvedena v příloženém zadání ankety.)

Anketa byla zaměřena především na dvě oblasti:

- Vnímání významu aktualizátoru recipienty
- Vnímání dosahu aktualizátoru recipienty

Při dotazování jsme použili různé typy dotazů, vzhledem k tomu, že naším cílem bylo primární vnímání významů aktualizátorů ve větách či interpretace významů celých vět, které vyplývají právě ze spontaneity odpovědí. Z téhož důvodu jsme věty s aktualizátory uváděli bez dalšího kontextu či naznačení intonačního ztvárnění. V některých větách je pak obtížné či nemožné význam věty jednoznačně interpretovat, tuto obtížnost jsme se pokusili zachytit pomocí dotazů u některých otázek (např. č. 5) a někteří účastníci ankety (celkem 7) ji explikovali i ve svých poznámkách k anketě.

8.1 Význam aktualizátoru

V otázkách zaměřených na významy aktualizátorů nám šlo zejména o ověření významu některých aktualizátorů, případně o ověření jeho polysémie či tzv. překrývání významů. Dále jsme se pak zaměřili na interpretaci významu celé věty s aktualizátorem a na reflexi víceznačnosti některých vět. Zvláštní pozornost jsme věnovali i tomu, jak recipienti vnímají schopnost aktualizátorů implikovat presupozici, zda se shodnou na obsahu presupozice atd.

8.1.1 Význam konkrétního aktualizátoru

Význam aktualizátoru jsme v některých případech ověřovali na dosazení aktualizátoru do věty na základě popsaného významu, např. otázka 20 ověřující chápání významu výrazu *aspoň* či otázka 19, v níž jsme si chtěli potvrdit významovou odlišnost aktualizátorů *dokonce* a *dokonce i*, resp. potvrdit významovou samostatnost víceslovného spojení *dokonce i*.

Srov.: V reakcích na zadání: „Který z následujících výrazů byste doplnili do věty *Petra hraje na piano.*, aby znamenala: *Je překvapivé, že kromě jiných nástrojů umí Petra hrát i na piano.*“ vybrali všichni dotazovaní z nabídky: *dokonce/také/alespoň/dokonce i* možnost *dokonce i* (37x); někteří z nich navíc *také* (9x) a jen dvakrát bylo jako druhá možnost označeno *dokonce*. V odpovědích na otázku 13 se nám potvrdilo, že *jedině* se významově blíží jak prostě omezovacím aktualizátorům, tak omezovacím aktualizátorům s příznakem významnosti. Jako synonymní výrazy pro *jedině* ve větě *Pachatelem byl jedině on* vybrali respondenti *pouze* 20x a *právě* 21x.

V otázce 22 nás zajímalo chápání významu *zásadně*, který považujeme za poměrně vágní. Jako možná synonyma tohoto výrazu ve větě *Jsme si vědomi, že tato problematika by se měla řešit zásadně jednáním.* jsme uvedli výrazy: *rozhodně, výlučně, každopádně, především, pouze*. Odpovědi respondentů byly podle očekávání značně rozkolísané (přínejmenším, co se týče zařazení k typu aktualizátoru), nicméně ve výsledku jednoznačně převládá přiřazení k aktualizátorům oproti jiným typům částic. Srov.: *výlučně* - 16x, *především* 14x, *pouze* 12x vs. *rozhodně* - 9x, *každopádně* 5x.

V otázce 31 se nám např. potvrdilo, že přestože je vnímání výrazu *předně* na hranici aktualizátorů a textových částic, v některých případech jeho aktualizáční funkce převažuje.

Jiným způsobem zkoumání víceznačnosti aktualizátorů byla interpretace významu celé věty na základě výběru z nabízených možností.

Např. v otázce 7 jsme na výběru z interpretací věty: *Na obrázku je Petr Bende ještě se svou těhotnou manželkou Zuzanou.* ověřovali časový vs. zahrnovací význam aktualizátoru *ještě*. Podle výsledků ankety lze *ještě* v této větě interpretovat oběma způsoby, odpovědi preferujících časový význam byl téměř stejný počet jako odpovědi preferujících význam zahrnovací. U této otázky nás také zajímalo, který z významů napadl respondenty jako první, i v tomto ohledu jsou odpovědi vyrovnané.

8.1.2 Víceznačnost vět s aktualizátory

Interpretace celých vět vždy souvisí s umístěním intonačního centra, se slovosledem a s kontextovou zapojeností jednotlivých výrazů. V některých otázkách v anketě jsme se dotazovali, které věty považují respondenti za polysémní, který z významů považují za primární, resp. který je napadl jako první, či jediný. Intonační centrum, příp. intonační zdůraznění jsme přitom naznačili jen v některých větách. A to v těch, kdy nám šlo o jednoznačnou interpretaci, neovlivněnou různým umístěním intonačního centra, tedy hlavně v případech, kdy intonační centrum není umístěno na prototypické pozici na konci věty. Zkoumání jsme prováděli na několika obměnách věty *Dej si ještě koláč!*, přičemž si respondenti mohli vybrat ze dvou významů:

- a) Už jsem měl koláč a mám si ho přidat.
- b) Už jsem měl jiné pokrmy z nabídky a teď mám ochutnat koláč.

Větu bez naznačení intonačního zdůraznění *Dej si ještě koláč!* v otázce 5 označila většina respondentů jako polysémní, s primárním významem a). Převažuje tedy podoba, kdy je intonační centrum posunuto z posledního místa ve větě na aktualizátor *ještě*.

Při vyznačení intonačního centra na výrazu *koláč* v otázce 10: *Dej si ještě KOLÁČ!* u recipientů výrazně převažuje význam b) a v 16 z 20 případů je tato věta považována za jednovýznamovou.

Slovoslednou obdobu věty v otázce 6 *Ještě si dej koláč!* označila většina za jednovýznamovou větu s významem b) Intonační centrum bylo vnímáno na slově *koláč*, tedy bezpříznakově umístěné na konci věty. V otázce 8, kde je intonační centrum explicitně uvedeno na posledním slově *Ještě si dej KOLÁČ!* - považuje význam b) za jediný význam věty 100 % respondentů.

Naopak v otázce 9, kde je u výrazu *ještě* naznačeno intonační zdůraznění, *JEŠTĚ si dej koláč!* - toto zdůraznění nechápou respondenti jako zjednoznačňující a objevuje se stejný počet obou jednovýznamových interpretací a obdobný počet interpretací považujících větu za víceznačnou.

Tento (byť co do rozsahu omezený) průzkum nám naznačuje, že informace o intonačním centru do velké míry zjednoznačňuje interpretaci věty, avšak že velkou roli hraje i povědomí o bezpříznakovém umístění intonačního centra, to stojí zpravidla na ohnisku na konci věty, případně na aktualizátoru stojícím těsně před ohniskem.²⁰² Rozhodně ale můžeme informace o umístění intonačního centra (případně i intonačního zdůraznění) považovat za primární pro interpretaci věty.

202 Další výzkum by vyžadoval i interpretace nahrávek.

8.1.3 Vnímání presupozice recipienty

Za jednu z charakteristických vlastností aktualizátorů považujeme schopnost implikovat presupozici. Na vnímání této schopnosti byly zaměřeny některé z otázek, zajímalo nás při tom, zda podle dotazovaných věta implikuje nějakou presupozici, případně co je obsahem této presupozice.

Bylo pro nás pak poněkud překvapivé, že poměrně velké množství recipientů tuto schopnost aktualizátorům v některých případech vůbec nepřiznává. Např. u otázky č. 17: „Naznačuje některá z následující vět něco o Mirkově znalosti dalších jazyků?“ vztahující se na věty: *Mirek umí stěžít/jen/alespoň anglicky*. odpovědělo 12 z 67 dotazovaných, že žádná z vět nic takového nenaznačuje. (Respondenti vybrali: *stěžít* 13x, *jen* 25x a *alespoň* 17x.) Avšak u obdobné věty v otázce č. 18 *Mirek umí sotva anglicky*. při výběru z možných presupozic většina respondentů shodně odpověděla, že věta implikuje: *Jiné jazyky Mirek neumí*. Jiná možnost zvolena nebyla, avšak část respondentů opět nepřiznala větě žádnou z naznačených presupozic.

Tímto způsobem, tedy navržením možných presupozic, jsme si zároveň ověřovali chápání významu jednotlivých aktualizátorů, jako např. v otázce 26.

Z odpovědí na otázky zaměřené na věty s časovými aktualizátory vyplývá, že recipienti vnímají i presupozice implikované dalšími prvky ve větě. Patrné je to především v otázkách 15 a 16. V otázce 15 presupozici vytváří zřejmě i samotná tematizace stavu; potřeba mluvčího o daném stavu hovořit, vyvolává očekávání: *Včera/ještě včera/do teď jsem si myslel, že fotbal hrát neumím*. (vs. *Už včera jsem si myslel, že fotbal hrát neumím*., kde už naznačuje trvání daného stavu, nikoli změnu.)

Podobně v otázce 16 - *Ještě dnes neměla/nebude mít Eva ani korunu*. implikuje změnu nejspíše budoucí a minulý čas, naopak přítomný čas popisu stav a změnu neimplikuje. *Ještě dnes nemá Eva ani korunu*.²⁰³

V otázce 14 se jako věty, které naznačují změnu stavu v budoucnu, objevují všechny z nabízených vět *Půda stále/dosud/ještě není připravena*. (*dosud* a *ještě* v téměř stejném počtu) a dotazovaní tedy přiznávají všem výrazům podobnou platnost, tj. u výrazu *ještě* zde převažuje časový význam²⁰⁴. Očekávání změny zde opět vyplývá z pragmatického chápání jazyka.

²⁰³ 18 respondentů z celkových 33 však uvedlo, že žádná z vět nenaznačuje změnu Eviny finanční situace.

²⁰⁴ Jak jsme též uvedli v kapitole o sémantice, bývá i podle našeho názoru *ještě* ve spojení se slovesem většinou chápáno ve významu časovém, a nikoli aktualizacním.

Zajímalo nás také, do jaké míry se respondenti shodnou na množině implikovaných výroků, na niž by se měla vztahovat implikace vyplývající z aktualizátoru užitého ve větě. V otázce 27 jsme k větě *Igor má doma dokonce kobru*. navrhli 3 různě obecné možnosti implikovaných skupin:

- a) *Igor má doma i jiné hady.*
- b) *Igor má doma i něco jiného.*
- c) *Igor má doma i jiná zvířata.*

+ možnost: d) Žádné z tvrzení nelze vyvodit.

Výsledek byl následující: největší část (10 z 34) respondentů - uvedla, že z věty lze vyvodit všechna tři tvrzení, 9 respondentů pak uvedlo, že z věty nelze vyvodit žádné z tvrzení; ostatní odpovědi uváděly buď jednotlivá tvrzení, nebo jejich kombinace, avšak už v o něco menší frekvenci. Podle nás se na tomto výsledku do značné míry odráží přístup jednotlivých respondentů k pravdivosti, presupozicím apod. Tj. že první skupina z nich vlastně odpovídala na otázku, co by mohlo být náplní implikované skupiny, druhá pak na otázku, co její náplní určitě je.

Zdá se tedy, že pro další zkoumání schopnosti implikovat presupozici u aktualizátorů by bylo vhodné zvolit i jiný přístup.

8.2 Dosah aktualizátoru

Už v některých výše zmíněných otázkách hrál dosah aktualizátoru důležitou roli, např. při interpretaci významu celé věty. V této části uvádíme příklady, kterou jsou speciálně zaměřeny na vnímání dosahu recipienty, vnímání umístění aktualizátoru atd.

8.2.1 Příznakovost umístění aktualizátoru

Jak už bylo několikrát zdůrazněno, při interpretaci dosahu je nutné znát (resp. si určit/uvědomit) intonační centrum. Např. u věty z otázky 23 *Můj muž šel spát **taky** až ráno.*, která má příznakově umístěný aktualizátor, si recipienti většinou vybrali jako synonymní variantu *Můj muž šel taky spát až ráno*. Tedy variantu, kde je aktualizátor umístěn před kontextově nezapojeným plnovýznamovým slovesem a stojí tak na hranici základu a ohniska. Tuto variantu považujeme na rozdíl od dvou dalších za bezpříznakovou.

V otázce 2 pak recipienti vybrali jako nejvíce nepřirozenou větu, v níž je aktualizátor

vložen mezi přívlastek a jeho řídicí substantivum: *Na obrázku je Petr Bende se svou těhotnou ještě manželkou Zuzanou.*, v dosahu aktualizátoru by v takovém případě bylo jen substantivum, případně ve zpětném dosahu výraz *těhotnou*. Takovéto umístění by bylo velmi příznakové²⁰⁵ a v dokladech jsme ho nezaznamenali.

I v dalších otázkách (např. 25 a 29) nás zajímalo, zda uživatelé chápou některé umístění aktualizátoru jako „chybné“. Záměrně jsme zvolili tento výraz, abychom u respondentů v tomto případě dosáhli větší kritičnosti při čtení. Z odpovědí na otázky vyplývá, že řada dotazovaných (u 25 dokonce většina, 22 z 42) nepovažuje za chybné ani věty, v nichž aktualizátor nestojí těsně před výrazem, na který má dosah. V odpovědích na otázku 29 pak bývá nejčastěji označena jako chybná věta 3, v níž je celkově příznakový slovosled: *Moje matky vždycky jen stála při mně*.

8.2.2 Vnímání dosahu

Jak už bylo naznačeno a jak můžeme vidět např. v odpovědích na otázku 1, recipienti vnímají kontextovou zapojenost a při výběru preferují postavení aktualizátoru těsně před zasaženým výrazem. K odpovědi *Karel má pouze starší sestru a bratra*, byla většinou přiřazena otázka *Má Karel mladší sestru?* Další dvě možnosti (*Má Karel nějaké sourozence?/Má Karel staršího bratra?*) byly až na jeden případ vybrány vždy pouze současně s touto.

V otázce 34 zaměřené na dosah aktualizátoru stojícího před koordinací dávají dotazovaní přednost kontextu, v němž se dosah aktualizátoru vztahuje na celou koordinaci (33 z 35 dotazovaných), oproti tomu, kdy je v dosahu jen první člen koordinace (15 z 35).

8.2.3 Vnímání kontextové zapojenosti

V otázkách 3 a 4 jsme se zaměřili na vnímání kontextové (ne)zapojenosti. V reakci respondentů převažují odpovědi, v nichž je aktualizátor umístěn před kontextově nezapojeným výrazem, tj. na hranici základu a ohniska.

U otázky 3 dotazovaní vybrali možnost, v níž je kontextově nezapojené sloveso v dosahu aktualizátoru, zároveň tu jde o sémantickou návaznost - stupňování či kontrast (*roste jen → dokonce klesá*)

Objem úvěrů nyní v USA roste v meziročním srovnání jen o 2,7 procenta,...

... v eurozóně dokonce klesá o 0,4 procenta. (druhou nabízenou byla varianta: *...v eurozóně*

²⁰⁵ Srov. např. Uhlířová 1987, s. 51n.

klesá dokonce o 0,4 procenta.)

Obdobně i v otázce 4 (*Objem úvěrů nyní v USA roste v meziročním srovnání o 2,7 procenta...*) dotazovaní vycházeli z kontextové zapojenosti a vybírali možnost, v níž stojí aktualizátor před ohniskem: v *eurozóně roste dokonce o 3,4 procenta.*

8.3 Zhodnocení ankety

Anketa, přestože by mohla být ještě detailnější a rozmanitější, nám dala oporu v řadě problematických míst při psaní práce. Za důležité považujeme především odstup recipientů od tématu a dodání nových podnětů či úhlů pohledu.

Výsledky ankety nám například pomohly ověřit, že některé významy aktualizátorů (ať už samostatně, či v kontextu jedné věty) stojí na samé hranici aktualizátorů (např. *ještě* - časové vs. aktualizací užití) a že je tedy oprávněné mluvit o překrývání významů.

U některých výrazů nám anketa dokonce pomohla potvrdit oprávněnost zařazení některých výrazů mezi aktualizátory; např. u výrazu *zásadně*, přestože se nepodařilo přesněji určit význam tohoto výrazu.

Dále se ukázalo, že uživatelé dávají přednost bezpříznakovým větám, ale zároveň příznakové užití nepovažují za chybné. (V poznámkách k anketě pak několik (3) dotazových charakterizovalo některé z příkladových vět jako hovorové, nestandardní, neuzuální apod., avšak srozumitelné.) Je otázkou, zda uživatelé v takovýchto případech hledají vhodný kontext, v němž by se příznaková věta dala použít, či zda si prostě pomocí intonace dosadí aktualizátor na vhodné místo. Z tohoto hlediska by bylo zajímavé udělat rozsáhlejší průzkum ohledně doplňování kontextů k příznakovým užitím.

Co se týče presupozic vyplývajících z aktualizátorů, potvrdilo se, že touto oblastí je potřeba se zabývat ve vztahu se studiem presupozic vyplývajících i z dalších jazykových prvků, jako je slovosled, slovesné kategorie - časy, vid atd.

8.4 Anketa - zadání a přehled výsledků

V následující části uvádíme zadání ankety. Otázky jsou ve stejné podobě, v jaké byly na internetu, pod každou otázkou jsou navíc uvedeny celkové výsledky dotazování; podrobná tabulka, z níž je patrné, které odpovědi dotazovaní vybírali současně u konkrétních otázek a jaká byla skladba otázek u jednotlivých respondentů, je obsažena v příloze - odkaz na str. 164.)

Pozn.: v otázkách, u nichž nás zajímalo, který význam respondenty napadl jako první, se nabídka výběru objevila až po vybrání položky „Věta znamená obě možnosti“, viz např. otázka 5.

Pro úplnost uvádíme i úvodní stránku ankety:

„Následující dotazník je zaměřen na užívání jazyka a určitých jazykových prostředků, kterými se zabývám ve své disertační práci. Průzkum je zaměřen na recepci, vnímání jazyka, takže ve větách není potřeba hledat záludnosti, dlouze o nich přemýšlet, naopak vám doporučuji dát na intuici, na první dojem, první porozumění.

Často je možnost vícenásobné volby, takže někdy označíte jen jednu odpověď a jindy třeba všechny. Žádné řešení nemusí být špatné (možná ani správné:))

Na konci ankety je možnost poznámky. Budu ráda, když ji využijete pro případné připomínky, které Vás k dotazníku napadnou.

Vyplnění trvá cca 10 minut.“

1* (nelze s 34, 35)

Lze na některou z otázek odpovědět větou: „Karel má pouze starší sestru a bratra.“ (Můžete vybrat více kladných možností.)

**

1. Má Karel nějaké sourozence?
2. Má Karel mladší sestru?
3. Má Karel staršího bratra?
4. NE, na žádnou z otázek nelze takto odpovědět.

Vybraná možnost	Počet výběrů
1	4
2	20
3	4
4	4

Celkem respondentů: 25

2* (nelze s 7)

Připadá Vám některá věta nepřirozená? (U odpovědi ANO je možno zaškrtnout více možností.)

- A) „Na obrázku je Petr Bende ještě se svou těhotnou manželkou Zuzanou.“
- B) „Na obrázku je Petr Bende se svou ještě těhotnou manželkou Zuzanou.“
- C) „Na obrázku je ještě Petr Bende se svou těhotnou manželkou Zuzanou.“
- D) „Na obrázku je Petr Bende se svou těhotnou ještě manželkou Zuzanou.“

**

- 1. ANO, nepřirozená mi přijde věta A
- 2. ANO, nepřirozená mi přijde věta B
- 3. ANO, nepřirozená mi přijde věta C
- 4. ANO, nepřirozená mi přijde věta D
- 5. NE, všechny věty mi přijdou přirozené

Vybraná možnost	Počet výběrů
1	11
2	8
3	4
4	40
5	3

Celkem respondentů: 46

3* (nelze s 4)

Kterou z následujících možností chápete jako přirozené doplnění první části souvětí

„Objem úvěrů nyní v USA roste v meziročním srovnání jen o 2,7 procenta,...“

**

- 1. ... „v eurozóně dokonce klesá o 0,4 procenta.“
- 2. ... „v eurozóně klesá dokonce o 0,4 procenta.“
- 3. obě doplnění jsou možná
 - a) význam je v obou případech stejný
 - b) význam je pokaždé jiný

Vybraná možnost	Počet výběrů
1	21
2	2
3a	6
3b	3

Celkem respondentů: 32

4* (nelze s 3)

Kterou z následujících možností chápete jako přirozené doplnění první části souvětí

„Objem úvěrů nyní v USA roste v meziročním srovnání o 2,7 procenta,...“

(Je možné vybrat více možností.)

**

1. ... „v eurozóně roste dokonce o 3,4 procenta.“
2. ... „v eurozóně dokonce roste o 3,4 procenta.“
3. ... „v eurozóně dokonce klesá o 0,4 procenta.“

Vybraná možnost	Počet výběrů
1	35
2	11
3	7

Celkem respondentů: 37

5* (nelze s 6, 8, 9, 10)

Jak chápete následující větu: „Dej si ještě koláč!“

**

1. Už jsem měl koláč a mám si ho přidat.
2. Už jsem měl jiné pokrmy z nabídky a teď mám ochutnat koláč.
3. Věta znamená obě možnosti
 - a) jako první mě napadla možnost 1.
 - b) jako první mě napadla možnost 2.
 - c) nejsem schopen/a posoudit, která mě napadla jako první

Vybraná možnost	Počet výběrů
1	0
2	1
3a	11
3b	1
3c	4

Celkem respondentů: 17

6* (nelze s 5, 8, 9, 10)

Jak chápete následující větu: „Ještě si dej koláč!“

**

1. Už jsem měl koláč a mám si ho přidat.
2. Už jsem měl jiné pokrmy z nabídky a teď mám ochutnat koláč.
3. Věta znamená obě možnosti
 - a) jako první mě napadla možnost 1.
 - b) jako první mě napadla možnost 2.
 - c) nejsem schopen/a posoudit, která mě napadla jako první

Vybraná možnost	Počet výběrů
1	1
2	12
3a	2
3b	3
3c	2

Celkem respondentů: 20

7* (nelze s 2)

Jak chápete následující větu: „Na obrázku je Petr Bende ještě se svou těhotnou manželkou Zuzanou.“

**

1. Na obrázku je kromě Petra Bendeho také jeho těhotná manželka Zuzana.
2. Na obrázku je Petr Bende se svou manželkou Zuzanou, která krátce poté porodila.²⁰⁶
3. Věta znamená obě možnosti
 - a) jako první mě napadla možnost 1.
 - b) jako první mě napadla možnost 2.
 - c) nejsem schopen/a posoudit, která mě napadla jako první

Vybraná možnost	Počet výběrů
1	10
2	10
3a	3
3b	5
3c	2

Celkem respondentů: 30

8* (nelze s 5, 6, 9, 10)

Jak chápete následující větu: „Ještě si dej KOLÁČ!“ (na slově „koláč“ je intonační důraz)

**

1. Už jsem měl koláč a mám si ho přidat.
2. Už jsem měl jiné pokrmy z nabídky a teď mám ochutnat koláč.
3. Věta znamená obě možnosti
 - a) jako první mě napadla možnost 1.
 - b) jako první mě napadla možnost 2.
 - c) nejsem schopen/a posoudit, která mě napadla jako první

Vybraná možnost	Počet výběrů
1	0
2	19
3a	0
3b	0
3c	0

Celkem respondentů: 19

9* (nelze s 5, 6, 8, 10)

Jak chápete následující větu: „JEŠTĚ si dej koláč!“ (na slově „ještě“ je intonační důraz)

**

1. Už jsem měl koláč a mám si ho přidat.

²⁰⁶ 3 účastníci ankety do poznámky uvedli, že je jako první napadla možnost: „Na obrázku je Petr Bende se svou manželkou Zuzanou, s níž se poté rozešel.“

2. Už jsem měl jiné pokrmy z nabídky a teď mám ochutnat koláč.
3. Věta znamená obě možnosti
 - a) jako první mě napadla možnost 1.
 - b) jako první mě napadla možnost 2.
 - c) nejsem schopen/a posoudit, která mě napadla jako první

Vybraná možnost	Počet výběrů
1	5
2	4
3a	3
3b	4
3c	1

Celkem respondentů: 17

10* (nelze s 5, 6, 8, 9)

Jak chápete následující větu: „Dej si ještě KOLÁČ!“ (na slově „koláč“ je intonační důraz)

**

1. Už jsem měl koláč a mám si ho přidat.
2. Už jsem měl jiné pokrmy z nabídky a teď mám ochutnat koláč.
3. Věta znamená obě možnosti
 - a) jako první mě napadla možnost 1.
 - b) jako první mě napadla možnost 2.
 - c) nejsem schopen/a posoudit, která mě napadla jako první

Vybraná možnost	Počet výběrů
1	1
2	15
3a	3
3b	1
3c	0

Celkem respondentů: 20

11*

Jak chápete následující větu: „David má TAKÉ rozbité koleno.“ (na slově „také“ je intonační důraz)

**

1. I někdo jiný si rozbil koleno.
2. David má i jiné úrazy.
3. Věta znamená obě možnosti
 - a) jako první mě napadla možnost 1.
 - b) jako první mě napadla možnost 2.
 - c) nejsem schopen/a posoudit, která mě napadla jako první

Vybraná možnost	Počet výběrů
1	24
2	3
3a	11
3b	4
3c	5

Celkem respondentů: 47

12* (nelze s 13)

Jaký je význam věty: „Pachatelem byl jedině on.“

**

1. Pachatelem musel být právě tento člověk.
2. Pachatelem byl tento člověk sám a nikdo jiný.
3. Věta znamená obě možnosti
 - a) jako první mě napadla možnost 1.
 - b) jako první mě napadla možnost 2.
 - c) nejsem schopen posoudit, která mě napadla jako první

Vybraná možnost	Počet výběrů
1	10
2	2
3a	5
3b	4
3c	2

Celkem respondentů: 23

13* (nelze s 12)

Která z vět znamená totéž, co věta: „Pachatelem byl jedině on.“ (Můžete označit více možností.)

**

1. Pachatelem byl právě on.
2. Pachatelem byl pouze on.
3. Jediný on byl pachatelem.
4. Jedině on byl pachatelem.

Vybraná možnost	Počet výběrů
1	20
2	21
3	10
4	31

Celkem respondentů: 38

14*

Naznačuje některá z následujících vět, že se v budoucnu stav změní, že půda bude připravena? (Můžete označit více kladných odpovědí.)

**

1. „Půda stále není připravena.“
2. „Půda dosud není připravena.“
3. „Půda ještě není připravena.“
4. NE, žádná z vět to nenaznačuje.

Vybraná možnost	Počet výběrů
1	7
2	21
3	26
4	8

Celkem respondentů: 35

15* (nelze s 16)

Naznačuje některá z následujících vět, že názor mluvčího je v současnosti odlišný od toho, který je vyjádřen ve větě? (Můžete označit více kladných odpovědí.)

**

1. „Včera jsem si myslel, že fotbal hrát neumím.“
2. „Ještě včera jsem si myslel, že fotbal hrát neumím.“
3. „Do teď jsem si myslel, že fotbal hrát neumím.“
4. „Už včera jsem si myslel, že fotbal hrát neumím.“
5. Ne, žádná z vět to nenaznačuje

Vybraná možnost	Počet výběrů
1	14
2	23
3	25
4	0
5	2

Celkem respondentů: 29

16* (nelze s 15)

Naznačuje některá z následujících vět, změnu Eviny finanční situace v průběhu dne? (Můžete označit více kladných odpovědí.)

**

1. „Ještě dnes neměla Eva ani korunu.“
2. „Ještě dnes nebude mít Eva ani korunu.“
3. „Ještě dnes nemá Eva ani korunu.“
4. Ne, žádná z vět to nenaznačuje.

Vybraná možnost	Počet výběrů
1	16
2	14
3	0
4	18

Celkem respondentů: 33

17* (nelze s 18)

Naznačujte některá z následující vět něco o Mirkově znalosti dalších jazyků? (Můžete označit více kladných odpovědí.)

**

1. „Mirek umí stěží anglicky.“
2. „Mirek umí jen anglicky.“
3. „Mirek umí alespoň anglicky.“
4. NE, žádná z vět nic nenaznačuje.

Vybraná možnost	Počet výběrů
1	13
2	25
3	17
4	12

Celkem respondentů: 40

18* (nelze s 17)

Co naznačuje věta „Mirek umí sotva anglicky.“ o Mirkově znalosti dalších jazyků?

**

1. „Jiné jazyky Mirek neumí.“
2. „Mirek umí i jiné jazyky.“
3. „Mirek umí dobře jiný jazyk než angličtinu.“
4. o jiných jazycích věta nic nenaznačuje.

Vybraná možnost	Počet výběrů
1	20
2	0
3	0
4	4

Celkem respondentů: 24

19* (nelze s 20)

Který z následujících výrazů byste doplnili do věty „Petra hraje na piano.“ aby znamenala: Je překvapivé, že kromě jiných nástrojů umí Petra hrát i na piano. (Můžete vybrat více odpovědí.)

**

1. dokonce
2. také

3. alespoň
4. dokonce i

Vybraná možnost	Počet výběrů
1	2
2	9
3	0
4	37

Celkem respondentů: 40

20* (nelze s 19)

Který z následujících výrazů byste doplnili do věty „Jirka umyl nádobí.“, aby znamenala: Přestože se toho dalo udělat více, jsme rádi, že Jirka umyl nádobí. (Můžete vybrat více odpovědí.)

**

1. aspoň
2. především
3. jen
4. stěží

Vybraná možnost	Počet výběrů
1	28
2	1
3	3
4	0

Celkem respondentů: 28

21* (nelze s 30)

Naznačuje některá z vět, že ostatní neudělali pro chlapce nic? (Můžete označit více kladných odpovědí.)

**

1. „Aspoň Eva koupila chlapci nové boty.“
2. „Eva aspoň koupila chlapci nové boty.“
3. „Eva koupila chlapci aspoň nové boty.“
- !4. Žádná z vět to nenaznačuje.

Vybraná možnost	Počet výběrů
1	24
2	16
3	4
4	1

Celkem respondentů: 27

22*

Kterým výrazem lze nahradit slovo „zásadně“ v následující větě, aby se pokud možno nezměnil význam?

„Jsme si vědomi, že tato problematika by se měla řešit zásadně jednáním.“

(Můžete vybrat více možností.)

**

1. rozhodně
2. výlučně
3. každopádně
4. především
5. pouze

Vybraná možnost	Počet výběrů
1	9
2	16
3	5
4	14
5	12

Celkem respondentů: 40

23*

Odpovídá význam některé z následujících vět významu věty „Můj muž šel spát taky až ráno.“

(Je možné vybrat více kladných odpovědí.)

**

1. „Taky můj muž šel spát až ráno.“
2. „Můj muž šel taky spát až ráno.“
3. „Můj muž šel spát až ráno taky.“
4. Žádná z vět uvedené větě významově neodpovídá.

Vybraná možnost	Počet výběrů
1	23
2	41
3	12
4	1

Celkem respondentů: 43

24*

Jaký je význam následující věty: „Na vernisáž přijde dokonce tatínek, nebo maminka.“ (Je možné vybrat více odpovědí.)

**

1. Je překvapivé, že na vernisáž přijde tatínek i maminka.
2. Je překvapivé, že na vernisáž přijde buď tatínek, nebo maminka.
3. Tatínek přijde na vernisáž určitě, maminka možná také.
4. Na vernisáž přijdou určitě oba rodiče.
5. Na vernisáž přijde určitě alespoň jeden z rodičů.

Vybraná možnost	Počet výběrů
1	1
2	31
3	1
4	0
5	34

Celkem respondentů: 48

25*

Chápete umístění výrazu „především“ v některé z vět jako chybné? (Můžete vybrat více kladných odpovědí.)

**

1. „Přátelství mezi národy je především založeno na rozumu, kdežto u lidí převažuje cit.“
2. „V zahraničí se především zdůrazňují náboženské aspekty byzantské mise.“
3. „Okolním stromům dým neškodí, obsahuje především dusík a vodní páry.“
4. „Někteří muži se zajímají především o partnerky mladší.“
5. Žádná z vět mi nepřipadá chybná.

Vybraná možnost	Počet výběrů
1	13
2	10
3	6
4	5
5	22

Celkem respondentů: 42

26* (nelze s 27)

Je možné na základě uvedené věty vyvodit některé z následujících tvrzení? (Je možné vybrat více odpovědí.)

„Na Katčiny narozeniny přinese kytku přinejmenším Petr.“

**

1. Kromě Petra přinesou kytku i další Katčini kamarádi.
2. Kromě Petra kytku nikdo nepřinese.
3. Je jisté, že kytku přinese Petr, a je možné, že i někdo další.
4. Žádné z tvrzení nelze vyvodit.

Vybraná možnost	Počet výběrů
1	3
2	0
3	37
4	0

Celkem respondentů: 37

27* (nelze s 26)

Je možné na základě uvedené věty vyvodit některé z následujících tvrzení? (Je možné vybrat více odpovědí.)

„Igor má doma dokonce kobru.“

**

1. Igor má doma i jiné hady.
2. Igor má doma i něco jiného.
3. Igor má doma i jiná zvířata.
4. Žádné z tvrzení nelze vyvodit.

Vybraná možnost	Počet výběrů
1	17
2	16
3	19
4	9

Celkem respondentů: 34

28*

Jak chápete následující větu „Jediná dcera sousedů se s námi přátelila.“

**

1. Sousedí měli jen jednu dceru a ta se s námi přátelila.
2. Přátelila se s námi pouze dcera sousedů a nikdo jiný.
3. Věta znamená obě možnosti
 - a) jako první mě napadla možnost 1.
 - b) jako první mě napadla možnost 2.
 - c) nejsem schopen/a posoudit, která mě napadla jako první

Vybraná možnost	Počet výběrů
1	10
2	7
3a	17
3b	7
3c	2

Celkem respondentů: 43

29*

Chápete umístění výrazu „jen“ v některé z vět jako chybné? (Můžete vybrat více kladných odpovědí.)

**

1. „Vždycky při mně stála jen moje matka.“
2. „Moje matka stála vždycky jen při mně.“
3. „Moje matka vždycky jen stála při mně.“
4. „Jen při mně stála vždycky moje matka.“
5. Žádná z vět mi nepřipadá chybná.

Vybraná možnost	Počet výběrů
1	1
2	2
3	22
4	14
5	16

Celkem respondentů: 44

30* (nelze s 21)

Naznačuje některá z vět, že ostatní neudělali pro chlapce nic. (Můžete označit více kladných odpovědí.)

**

1. „Jen Eva koupila chlapci nové boty.“
2. „Eva maximálně koupila chlapci nové boty.“
3. „Eva koupila chlapci jen nové boty.“
4. Žádná z vět to nenaznačuje.

Vybraná možnost	Počet výběrů
1	27
2	0
3	0
4	3

Celkem respondentů: 30

31* (nelze s 32)

Kterou z následujících možností byste nahradili slovo „předně“ v následující větě: (Je možné zaškrtnout více odpovědí.)

„Věřitelé budou předně posuzovat tzv. dodavatelské schéma.“

**

1. především
2. nejprve
3. zejména
4. jako první

Vybraná možnost	Počet výběrů
1	32
2	13
3	22
4	11

Celkem respondentů: 39

32* (nelze s 31)

Připadá Vám některá věta nepřirozená? (U odpovědi ANO je možno zaškrtnout více možností.)

- A) „Věřitelé budou předně posuzovat tzv. dodavatelské schéma.“
 B) „Předně studentů dnes přišlo hodně.“
 C) „Máme rádi různá jídla, ale předně mexickou kuchyni.“
 D) „Výběr antibiotika se řídí předně druhem a rozsahem infekce.“

**

1. ANO, nepřírozená mi přijde věta A
2. ANO, nepřírozená mi přijde věta B
3. ANO, nepřírozená mi přijde věta C
4. ANO, nepřírozená mi přijde věta D
5. NE, všechny věty mi přijdou přirozené

Vybraná možnost	Počet výběrů
1	2
2	25
3	11
4	8
5	1

Celkem respondentů: 28

33*

Odpovídá některá z následujících vět větě: „Petra hraje také na piáno.“ (Můžete zaškrtnout více kladných možností.)

- A) „Petra hraje dále na piáno.“
- B) „Petra hraje navíc na piáno.“
- C) „Petra hraje dokonce na piáno.“
- D) „Petra hraje ještě na piáno.“

**

1. ANO, věta A
2. ANO, věta B
3. ANO, věta C
4. ANO, věta D
5. NE, žádná z vět této větě neodpovídá

Vybraná možnost	Počet výběrů
1	18
2	25
3	9
4	31
5	3

Celkem respondentů: 40

34* (nelze s 35, 1)

Ve které z následujících situací by bylo možné použít větu:

„Petr to popletl a přinesl jenom pět šroubů a tři hřebíky.“

(Můžete vybrat více možností.)

**

1. Petr měl přinést více šroubů a více hřebíků.
2. Petr měl přinést více šroubů, hřebíků přinesl správný počet.
3. Petr měl přinést pět šroubů, tři hřebíky a kladivo.

Vybraná možnost	Počet výběrů
1	33
2	16
3	24

Celkem respondentů: 35

35* (nelze s 34, 1)

Které z následujících tvrzení je možné vyvodit z věty:

„Karel má pouze starší sestru a bratra.“

(Můžete vybrat více kladných odpovědí.)

**

1. Karel má dva sourozence.
2. Karlova sestra je starší.
3. Sestra i bratr jsou starší než Karel.
4. Nelze vyvodit žádné z těchto tvrzení.

Vybraná možnost	Počet výběrů
1	23
2	21
3	2
4	0

Celkem respondentů: 23

Tabulka 5 - Frekvence aktualizátorů

Aktualizátor	Frekvence v PDT (označeno jako RHEM)	Frekvence ve frekvenčním slovníku ÚČNK	Nekorig. výskyt v korpusu SYN2010	Počet akt. na 100 náhodných výskytů v korpusu SYN2010	Nekorig. výskyty v mluveném korpusu ORAL2008	Počet akt. na 100 náhodných výskytů v korpusu ORAL2008
akorát	1	404	2 214	74	589	45
alespoň	112	10 851	20 222	100	10	10
ani	472	68 396	147 576	82	1 356	82
aspoň	23	4 067	14 303	100	421	99
ausgerechnet	x	x	15	15	0	0
až	466	90 815	175 174	34	1 387	46
čistě	x	1 644	3 372	78	39	27
dejme tomu	x	x	798	36	45	35
docela	x	4 357	16 616	0	699	0
dokonce	138	20 578	43 351	100	123	99
hlavně	66	12 039	27 763	98	475	76
hned	60	12 571	36 878	14	438	4
i	2 096	313 787	542 236	74	2 074	82
jedině	20	2 695	4 894	100	61	44
jediný	x	24 032	47 751	1	65+38+26	1+0+2
jen	865	105 335	225 397	85	330	64
jenom	69	11 556	36 396	97	2 039	98
ještě	439	77 333	168 355	67	676	76
již	511	48 512	68 357	49	1	1
jmenovitě	x	287	346	77	0	0
kupříkladu	5	827	1 104	100	0	0
leda	2	459	1 698	77	13	6
maximálně	1	2 379	3 821	73	52	49
minimálně	1	2 458	4 913	90	40	34
najmě	x	26	32	32	0	0
nanejmeně	x	x	0	0	0	0
nanejmiň	x	x	0	0	0	0
nanejvýš	x	1 084	2 008	61	1	1
naopak	5	15 428	24 820	79	44	25
například	349	38 900	54 418	100	19	17
nejen	40	18 229	30 472	100/23	8	8
nejenom	1	1 394	2 989	100/19	17	17
nejméně	x	6 315	8 856	71	4	3
nejmiň	x		1 068	76	26	18
nejvýš	x	x	473	53	0	0
nejvýše	x	x	1 303	46	0	0
než	1	88 042	173 051	1	870	0
ni	x	x	386	16	66	0
obzvlášť	1	1 170	2 015	34	6	6
obzvláště	2		1 467	38	2	1
pouze	472	34 939	52 052	100	18	18

Aktualizátor	Frekvence v PDT (označeno jako RHEM)	Frekvence ve frekvenčním slovníku ÚČNK	Nekorig. výskyt v korpusu SYN2010	Počet akt. na 100 náhodných výskytů v korpusu SYN2010	Nekorig. výskyty v mluveném korpusu ORAL2008	Počet akt. na 100 náhodných výskytů v korpusu ORAL2008
povětšinou	x	148	301	5	0	0
právě	292	33 400	71 379	45	1 565	15
primárně	x	x	600	6	5	0
především	308	28 033	37 103	94	5	2
předně	3	342	511	9	0	0
převážně	12	3 404	5 104	45	6	3
přímo (2)	88	14 230	31 396	6	135	91
přínejmenším	13	2 055	3 792	100	0	0
rovněž	195	12 947	18 106	100	0	0
rovnou	1	1 802	6 351	4	127	2
sám	x	39 100	86 502	7	248+209	2
samotný	x	5 703	15 566	8	11+3+3	0
samý	x	5 895	12 765	24	181+34	39+9
sotva	x	3 100	10 004	7	17	2
speciálně	x	823	1 713	37	5	3
specielně	x	x	27	16	6	5
stěží	x	1 221	2 822	3	2	0
tak	x	148 594	352 728	0	20 772	0
také	654	78 991	148 841	99	3	3
taktéž	3	274	706	100	1	1
taky	15	5 132	37 426	99	2 568	100
teprv	x	11 933	390	46	24	10
teprve	80		20 664	61	93	43
těž	28	3 825	8 032	100	3	3
toliko	1	186	422	98	0	0
třeba	81	29 373	66 620	44	2 716	61
třebas	2	223	565	17	19	19
už	671	106 494	282 917	24	6 384	7
v první řadě	1	x	1 229	63	7	3
většinou	9	11 202	20 111	3	163	6
výhradně	23	2 148	3 355	96	1	1
výlučně	7	650	1 018	94	0	0
zas	x	16 934	7 409	4	725	3
zásadně	1	1 712	2 812	0	10	0
zase	3	viz zas	43 250	14	1 731	8
zejména	197	15 877	25 403	100	13	13
zrovna	22	4 201	15 509	28	371	16
zvlášť	14	3 595	8 451	40	71	42
zvláště	61	5 165	7 672	90	1	1

Vysvětlivky k Tabulce 5

x - v daném zdroji se tento aktualizátor nevyskytuje

Poznámky k Tabulce 5

- Korpus psaného jazyka SYN2010 obsahuje celkem 100 miliónů slov, 121 667 413 pozic.
- Korpus mluveného jazyka ORAL2008 obsahuje celkem 1 milión slov, 1 349 526 pozic.
- Celkový počet výrazů anotovaných jako RHEM v PDT 2.0 je 16 260, celkový počet uzlů na tektogramatické rovině (včetně doplněných) je 528 504.
- Celkový počet jednotek pro FSC je 100 miliónů slov, ve slovníku je uvedeno 50 tisíc nejčastějších. V tabulce uvádíme tzv. hodnotu průměrné redukované frekvence (ARF), tj. průměrné rozložení výrazu v korpusu.²⁰⁷
- V korpusu SYN2010 jsme vyhledávali podle lemmat, v korpusu ORAL2008 podle vybraných slovních tvarů. (V korpusu ORAL2008 jsou výsledky vyhledávání někdy omezeny příliš krátkým či nesrozumitelným kontextem.)
- U adjektivních aktualizátorů jsme v korpusu ORAL2008 vyhledávali tvar v mužském a ženském rodě, případně i variantu s obecně českou koncovkou (př. *jediný, jedinej, jediná*).
- U aktualizátorů časových jsou uvedeny počty čistě aktualizáčních významů, tj. bez hraničních.
- U výrazů *nejen a nejenom* je u výskytů v SYN2010 za lomítkem uveden počet čistě aktualizáčních výskytů - tj. kdy aktualizátor není součástí spojkové konstrukce.

²⁰⁷ Viz Hlaváčová 2004.

9. ZÁVĚR

V této dizertační práci jsme se pokusili vymezit kategorii výrazů, jež vzhledem k jejich charakteristické aktualizací funkci označujeme jako aktualizátory. Jedná se o výrazy, které lze ze slovnědruhového pohledu zahrnout mezi částice, tj. jde o výrazy, které nejsou větnými členy (vs. např. příslovce) ani jejich součástmi (vs. např. předložky) a tvoří samostatné výpovědi (vs. např. citoslovce). V některých ohledech se blíží spojkám, společně s nimi tvoří víceslovné spojkové výrazy, mohou modifikovat souřadící spojky, hrají úlohu při strukturaci textu apod.

Ve většině případů jde o výrazy homonymní, především se spojkami a příslovci, či polysémní, tj. výrazy s jinými částicovými významy. V této práci si neklademe za cíl zaznamenat všechny významy, které zkoumané výrazy vyjadřují, ale zaměřujeme se na význam s funkcí aktualizátoru, případně zachycujeme jeho odlišení od některých významů blízkých.

Srov. výraz *přímo*:

- aktualizátor omezovací s příznakem významnosti:

Přímo Jirkovi jsem to říkal.

- aktualizátor zahrnovací s příznakem překvapivosti/neočekávanosti:

Yamagučiho teorie, ne-li přímo metoda, začala pronikat do povědomí širší veřejnosti.

vs.

- částice s významem měrovým:

To je přímo neuvěřitelné.

- částice s významem modifikačním:

To není jako přímo chat.

Specifické rysy odlišující aktualizátory od ostatních částic jsme shrnuli do následujících kritérií:

- schopnost dosahu
- schopnost zdůrazňovat/aktualizovat zasažený výraz
- schopnost implikovat presupozici.

9.1 Sémantika aktualizátorů

Kromě zdůrazňovací/aktualizační funkce mají aktualizátory ve větě další funkci vyplývající z jejich lexikálního významu. Ze sémantického hlediska aktualizátory rozdělujeme do tří základních typů: na aktualizátory omezovací, aktualizátory zahrnovací a aktualizátory časově zdůrazňovací. Aktualizátory omezovací a zahrnovací dále členíme do několik podtypů. Lze však říci, že mezi jednotlivými typy i podtypy existují přechodové a hraniční prvky a lze také určit vlastnosti, které jdou napříč těmito skupinami, např. rys významnosti.

Mezi jednotlivými výrazy pak lze vypořádat sémantické vztahy synonymie (*také – rovněž*) a antonymie (*minimálně – maximálně*). Některé výrazy významově blízké či synonymní jsou však odlišné stylově: přísluší do vyššího či nižšího stylu (srov. škálu: *toliko – pouze – jen – jenom – akorát*), mohou být typické pro určitý druh textů, styl: odborné texty (*výhradně*), poezie (*ni*) substandardní projevy (*eště, hnedka, hnedle?*), pro určitou jazykovou oblast (*těž, enem*), mohou nést i časový příznak (*toliko, najmě*). Stylově odlišné jsou zpravidla také tvarové varianty, které jsou u aktualizátorů poměrně časté, např: *také – taky, zvlášť – zvláště – obzvlášť – obzvláště, aspoň – alespoň, teprv – teprve*.

Podle analýz srovnávajících frekvenci výskytů jednotlivých výrazů v psaném a mluveném korpusu se též jeví, že některé výrazy jsou typické pro projev psaný a jiné pro projev mluvený (srov. *jen a jenom* – viz Tabulka 5 - Frekvence aktualizátorů).

V excerpovaných příkladech se navíc ukazuje, že též umístění aktualizátorů ve větě se v psaném a mluveném jazyce odlišuje. (Např. umístění aktualizátoru na konci věty či obecně v postpozicích je často příznakem mluvenosti.)

9.2 Funkce aktualizátorů v aktuálním členění a ve výstavbě textu

Aktualizátory se do značné míry překrývají s výrazy jinde označovanými jako *rematizátory, fokalizátory, fokalizační* částice – všechna tato označení přitom poukazují na úlohu daných výrazů v aktuálním členění. Ta bývá charakterizována jako signalizace ohniska, případně též kontrastivního základu, za prototypické se pak považuje umístění na hranici základu a ohniska a dále na samém začátku věty.

Výsledkem našich zjištění je, že tato místa jsou pro aktualizátory opravdu základní, avšak

zdá se, že mluvčí je umisťuje i na další místa ve větě a zdůrazňuje jimi prvky, které považuje za informačně závažné. Podle našeho názoru tedy nejen zdůrazňují aktuální členění, ale mohou ho i ovlivňovat, a to nikoli vytvářením ohniska/rématu, ale pozměněním míry výpovědní dynamičnosti. Utvářejí jeho novou (= odlišnou od bezpříznakové) podobu tím, že se některé výpovědně dynamičtější prvky objevují více nalevo (hl. v základu).

K Adamcově tezi: „Aktuální členění příslušné věty je primárně vyvoláno jinými faktory, především kontextem a sdělným záměrem, takže částice jen zvýrazňuje již vzniklé AČ.“ (Adamec 1997, s. 71), kterou jsme si položili v úvodu jako otázku, tedy říkáme – ano, aktuální členění ve smyslu rozdělení na téma a réma či základ a ohnisko je primárně vyvoláno jinými faktory, avšak částice hrají úlohu v další složce aktuálního členění – ovlivňují míru výpovědní dynamičnosti jednotlivých prvků.

S výše zmíněnými sémantickými typy aktualizátorů a s jejich schopností implikovat presupozici souvisí další funkce aktualizátorů. Aktualizátory prostřednictvím omezení platnosti na zasažený výraz či zahrnutím zasaženého výrazu do skupiny implikovaných prvků poukazují za hranice věty a chápeme je jako prvky spoluvytvářející strukturu a soudržnost text – tzv. kontextualizátory. V některých případech je právě tato funkce staví na hranice spojek.

Pro budoucí studium se nám úloha aktualizátorů jako kontextualizátorů a též studium implikovaných skupin (vs. explicitně vyjádřeného kontextu) jeví jako zajímavé. Podle našich analýz se (alespoň u skupiny zahrnovacích aktualizátorů) „implikované“ výrazy vyskytují vyjádřené v relativně blízkém okolí. Takovéto zkoumání by vyžadovalo provedení rozboru z hlediska anafor a katafor, vzdálenosti případného explicitního vyjádření, explicitnosti vs. obecnosti vyjádření apod. (Některým z těchto otázek se do určité míry věnují některé výzkumy prováděné na ÚFALu.)

9.3 Možnosti do budoucna

Tématika aktualizátorů byla v minulosti nahlížena jako součást problematiky aktuálního členění. Pokud pak byla práce zaměřena na aktualizační výrazy jako takové, zabývali se autoři zpravidla prototypickými výrazy a charakterizovali některou z jejich specifických vlastností. Přínosem této práce je, že se naopak pokouší uchopit aktualizátory jako celek, zachycuje co nejširší spektrum těchto výrazů – od centrálních po okrajové, charakterizuje jejich fungování

v textu (možnosti dosahu, možnosti umístění) a zároveň popisuje jejich obecné i specifické vlastnosti. Práci z tohoto pohledu považujeme za lexikografickou s možností využití pro slovníkářskou praxi.

Vyjevuje se zde zároveň jistá nutnost analyzovat takto podrobně i další typy výrazů, které bývají řazeny mezi neohebné slovní druhy: zejména částice, spojky a příslovce. Tyto výrazy bývají ve slovnících opomíjeny, resp. slovníky nemohou obvykle poskytnout informaci o celé šířce těchto polysémních, polyfunkčních či homonymních výrazů a omezují se na jeden či dva významy. Na základě našich analýz se zdá, že buď předchozí slovníky nezaregistrovaly některé podstatné významy, anebo - a to spíše - že u těchto výrazů se v průběhu posledních 50 let užívání poměrně posunulo. (Tento posun přičítáme mimo jiné většímu množství publikovaných psaných textů, které ve stále větší míře využívají prostředky původně spadající do jazyka mluveného.) Lexikografům se v éře počítačů a počítačových databází nabízejí daleko větší možnosti přinést veřejnosti informaci o skutečném (tj. korpusy doloženém) užívání jednotlivých lexikálních jednotek.

Na příkladu aktualizátorů jsme také ukázali, jak už dříve naznačovali Kopečný, Šmilauer, Bauer, Vondráček a další, že hodnocení a zařazení výrazů z třídy neohebných slovních druhů není často jednoznačné a že v této oblasti zhusta dochází k překrývání významů (i v případě konkrétního užití daného výrazu). Bylo by proto zajímavé pokusit se na základě korpusových dat a ještě lépe na základě mnohvrstevně anotovaných korpusových dat analyzovat a zachytit škálovitost a prostupnost těchto výrazů i celých skupin slovních druhů. Výhodné je z tohoto hlediska zpracování dat v PDT, které už v současnosti nabízí kromě klasického slovnědruhového a větněčlenského určení též zařazení z pohledu sémantiky výrazů. Na základě tohoto členění pak lze mezi jednotlivými výrazy dále určovat sémantické vztahy a nalézat společné rysy.

V oblasti aktuálního členění bychom v budoucnu považovali za vhodné podrobnější studium umístění aktualizátorů na místech jiných než bezprostředně přecházejících před vlastním ohniskem či kontrastivním základem. Tato práce se jim věnuje pouze zevrubně, vzhledem k omezenému množství dat s anotovaným aktuálním členěním.

Aktuální členění opřené o slovosled, větnou intonaci i umístění aktualizátorů považujeme za klíčové pro (správnou) interpretaci záměru mluvčího. Z tohoto pohledu pro nás bylo zajímavé, jak aktualizátory, jejich významy a funkce v textu vnímají běžní uživatelé jazyka.

Zvláštní součástí dizertační práce je proto anketa, díky níž jsme získali na tuto problematiku náhled „z jiné strany“ a řadu přínosných dílčích informací.

Tato anketa byla poměrně úzce zaměřena na aktualizátory jako takové, pro výzkum aktuálního členění by pak bylo nutné uvádět věty v širším kontextu. Analýzu aktualizátorů a toho, co uživatelé jazyka považují za samozřejmé či za vyvoditelné z textu, by bylo možné v budoucnosti využít též pro oblast stylistickou i pragmalingvistickou - např. z hlediska manipulačních strategií, výkladů legislativních textů apod.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Adamec, P.: Částice a aktuální členění, in: Přednášky z 39. běhu LŠSS (usp. J. Hasil), Praha 1997, s. 68-77.

Bauer, J.: Spojky a částice, SPFF BU, A 12, 1964, s. 131-139.

Bedřichová, Z.: Částice implikující presupozici v češtině, Diplomová práce FF UK, ÚČJTK Praha 2008.

Čermák, F.: Partikule, jejich syntagmatika a kumulace v mluvené češtině, in: Čeština v mluveném korpusu (eds. M. Kopřivová, M. Waclawičowá), Praha 2008, s. 63-74.

Čermáková, K. - Mladová, L. - Fučíková, E. - Veselá K.: Annotation of Selected Non-dependency Relations in a Dependency Treebank, in Proceedings of 8th Treebanks and Linguistic Theories Workshop (TLT), Milano 2009, s. 51-57.

Český jazykový atlas 5, Praha 2005.

Daneš, F.: Intonace a věta ve spisovné češtině, Praha 1957.

Daneš, F.: O identifikaci známé (kontextově zapojené) informace v textu, Slovo a slovesnost 40, 1979, s. 257-270.

Daneš, F.: Věta a text, Praha 1985.

Daneš, F.: *Naopak* z hlediska lexikálního, syntaktického a textového, Naše řeč 85, 2002, s. 113-119.

Daneš, F.: Věříš tomu? Vůbec (ne), Naše řeč 88, 2005, s. 225-231.

Daneš, F. – Dokulil, M.: K tzv. významové a mluvnické stavbě věty, in: Obsah – výraz – význam, Praha 1997, s. 209-223.

Daneš, F. - Hlavsa, Z.: K vztahu aktuálního členění a sémantické stavby výpovědi, Slovo a slovesnost 44, 1983, s. 3-11.

Encyklopedický slovník češtiny, Praha 2002.

Filipec, J. – Čermák, F.: Česká lexikologie, Praha 1985.

Firbas, J.: K otázce nezákladových podmětů v současné angličtině, Časopis pro moderní filologii 39, 1957, s. 22-42 a 165-173.

Firbas, J.: Some Aspects of the Czechoslovak Approach to Problems of Functional Sentence Perspective, in: Papers on Functional Sentence Perspective (ed. F. Daneš), Praha 1974, s. 11-37.

Firbas, J.: „Aktuální členění větné“(,) či „funkční perspektiva větná“? Slovo a slovesnost 43, 1982, s. 282-293.

Frekvenční slovník češtiny, Praha 2004.

Grepl, M.: Partikulizace v češtině, Jazykovědné aktuality 26, 1989, s. 95-100.

Grepl, M. – Karlík, P.: Skladba spisovné češtiny, Praha 1986.

Grepl, M. – Karlík, P.: Skladba češtiny, Olomouc 1998.

Grochowski, M.: On ordering of Polish particles, in: Issledovanija po slavjanskim jazykam 13, Soul 2008, s. 179-187.

Grochowski, M.: Opozycja leksemów auto- i synsyntagmatycznych (w świetle homonimów gramatycznych o postaci aż), in: Zbornik Matice srpske za slavistiku 71-72/2007. Novi Sad 2007, s. 161-171.

Grochowski, M.: Polskie partykuły. Składnia, semantyka, leksykografia, Wrocław 1986.

Grochowski, M.: Wyrażenia funkcyjne (Studium leksykograficzne), Kraków 1997.

Hajič, J.: Disambiguation of Rich Inflection (Computational Morphology of Czech), Praha 2004.

Hajičová, E.: Negace a presupozice ve významové stavbě věty, Praha 1975.

Hajičová, E.: Postavení rematizátorů v aktuálním členění věty, Slovo a slovesnost 56, 1995, s. 241-251.

Hajičová, E.: Aktuální členění věty a výstavba promluvy, in: Čeština – univerzália a specifika, Brno 1999, s. 47-54.

Hajičová, E.: Presupozice, alegace a akomodace, in: Čeština – univerzália a specifika, Brno 2000, s. 123-129.

Hajičová, E. – Panevová, J. – Sgall, P.: Úvod do teoretické a počítačové lingvistiky, I. sv. – Teoretická lingvistika, Praha 2002.

Hajičová, E.: Aktuální členění, rematizátory a kontrastivní základ, in: Užívání a prožívání jazyka (eds. S. Čmejrková, E. Havlová, J. Hoffmannová), Praha 2010, s. 247-251.

Havránek, B. - Jedlička, A.: Česká mluvnická, Praha 1981.

Heim, I.: Presupposition Projection, in: Presupposition, Lexical Meaning and Discourse Processes: Workshop Reader (ed. R. van der Sandt), University of Nijmegen, 1990. (<http://semarch.linguistics.fas.nyu.edu/Archive/GFiMGNjN/Presupp%20projection%2090.pdf>)

Hirschová, M.: K některým funkcím větných adverbialíí v češtině, in: Tradícia a perspektívy gramatického výskumu na Slovensku, Bratislava 2003, s. 195-203.

- Hirschová, M.: Pragmatika v češtině, Olomouc 2006.
- Hlaváčová, J.: Průměrná redukovaná frekvence, in: Frekvenční slovník češtiny, Praha 2004, s. 15.
- Hlavsa, Z.: Denotace objektu a její prostředky v současné češtině, Praha 1975.
- Hoffmannová, J.: Sémantické a pragmatické aspekty koherence textu, Praha 1983.
- Hrbáček, J.: Nárys textové syntaxe spisovné češtiny, Praha 1994.
- Jarošová, A. - Buzássyová, K. - Bosák, J.: Východiská a zásady spracovania slovníka, in: Slovník súčasného slovenského jazyka A-G, Bratislava 2006, s. 13-47.
- Jelínek, T.: Nové značkování v Českém národním korpusu, in: Naše řeč 91, s. 13-20.
- Jmenovitě, zejména, nanejvýš (drobnost), Naše řeč 6, 1922, s. 139-140.
- Klímová, K.: K slovnědruhovému povaze částic, in: Spisovnost a nespisovnost (ed. E. Minářová, K. Ondrášková), Brno 2004, s. 395-399.
- Koktova, E.: Sentence Adverbials in a Functional Description, Amsterdam/Philadelphia 1986.
- Koktová, E.: Segmentace výpovědi, Slovo a slovesnost 56, 1995, s. 252-266.
- Koktova, E.: Scoping expressions, in: Word-Order Based Grammar, Berlin/New York 1999, s. 117-168.
- Komárek, M.: K sémantické a syntaktické charakteristice slov *ještě, již (už)*, in: Studie ze slovanské jazykovědy, Praha 1958, s. 147-152.
- Komárek, M.: K jednomu funkčnímu rozdílu v soustavě partikulí, Slovo a slovesnost 40, 1979, s. 139-142.
- Komárek, M.: Příspěvky k české morfologii, Olomouc 2006.
- Kopečný, F.: Základy české skladby, Praha 1958.
- Krifka, M.: Association with Focus Phrases, in: The Architecture of Focus (ed. V. Molnar, S. Winkler), Berlin 2006, s. 105-136.
- Krifka, M.: A Compositional Semantics for Multiple Focus Constructions, in: Informationsstruktur und Grammatik, Sonderheft der Linguistischen Berichte (ed. J. Jacobs), Cornell Working Papers in Linguistics 10, 1991, s. 17-54.
(<http://amor.cms.hu-berlin.de/~h2816i3x/Publications/Krifka%201992%20Multiple%20Focus%20Constructions.PDF>)
- Levinson, S. C.: Pragmatics, Cambridge 1983.
- Mathesius, V.: Čeština a obecný jazykozpyt, Praha 1947.

Mathesius, V.: Řeč a sloh, in: Čtení o jazyce a stylu (ed. B. Havránek, J. Mukařovský), Praha 1942, s. 11-102.

Marešová, H.: Zásadně souhlasíte? Naše řeč 45, 1962, s. 77-81.

Mikulová, M. a kol.: Anotace na tektogramatické rovině Pražského závislostního korpusu. Anotátorská příručka, Praha 2005.
(<http://ufal.mff.cuni.cz/pdt2.0/doc/manuals/cz/t-layer/pdf/t-man-cz.pdf>)

Mistrík, J.: Častice, in: Morfológia slovenského jazyka, Bratislava 1966, s. 746-806.
(<http://www.juls.savba.sk/ediela/msj/msj-lq.pdf>)

Mladová, L.: Od hloubkové struktury věty k diskurzním vztahům (Diskurzní vztahy v češtině a jejich zachycení v anotovaném korpusu), Diplomová práce FF UK, ÚČJTK Praha 2008.
(http://nlp.shef.ac.uk/companions/publications/Mladova_Discourse08.pdf)

Mluvnice češtiny 2, Praha 1986.

Mluvnice češtiny 3, Praha 1987.

Nekula, M.: System der Partikeln im Deutschen und Tschechischen. Unter besonderer Berücksichtigung der Abtönungspartikeln. Tübingen 1996.

Oliva, K.: K otázce lexikálního systému (na materiále českém a polském), Slovo a slovesnost 29, 1968, s. 158-167.

Petkevič, V.: Reliable Morphological Disambiguation of Czech: Rule-Based Approach is Necessary, in: Insight into the Slovak and Czech Corpus Linguistics (ed. M. Šimková), Bratislava 2006, s. 26-44.

Poldauf, I.: Třetí syntaktická rovina, Philologica Pragensia 6, 1963, s. 134-145.

Pouze — jen, jedině (drobnost), Naše řeč 4, 1920, s. 270-273.

Příruční mluvnice češtiny, Brno 1995.

Příruční slovník jazyka českého, Praha 1935-1957.
(<http://bara.ujc.cas.cz/psjc/search.php>)

Quirk, R.: A Grammar of Contemporary English, London 1974.

Rangelovová, A.: Hodnotící částice v české větě v porovnání s bulharštinou, ÚJČ AV ČR, Praha 1993.

Rooth, M.: A Theory of Focus Interpretation, Natural Language Semantics 1, 1992, s. 75-116.
(http://lelu.humanities.ucla.edu/library/PDFs/rooth/1992/310_Rooth1992.pdf)

Sgall, P.: Generativní popis jazyka a česká deklinace, Praha 1967.

Sgall, P. – Hajičová, E. – Buráňová, E.: Aktuální členění věty v češtině, Praha 1980.

- Slovník české frazeologie a idiomatiky (Výrazy neslovesné), Praha 1988.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost, Praha 1978.
- Slovník spisovné češtiny - elektronická verze pro PC, Praha 2005.
- Slovník spisovného jazyka českého, Praha 1960–1971.
(<http://ssjc.ujc.cas.cz/>)
- Slovník súčasného slovenského jazyka, Bratislava 2006 a 2011.
- Spoustová, D. - Hajič, J. - Votrubec, J. - Krbec, P. - Květoň, P.: The Best of Two Worlds: Cooperation of Statistical and Rule-Based Taggers for Czech, in: Proceedings of the Workshop on Balto-Slavonic Natural Language Processing, ACL 2007, Praha 2007. s. 67-74.
- Svoboda, A.: České slovosledné pozice z pohledu aktuálního členění, Slovo a slovesnost 45, 1984, s. 22-34 a 88-103.
- Svoboda, A.: Brněnská škola funkční větné perspektivy v pojmech a příkladech, Ostrava 2007. (http://web.iol.cz/alesvo/vyuka/Brnenska_skola_FSP.pdf)
- Šimková, M.: O lexikálnom význame častíc, Slovenská reč 66, 2001, s. 37-51.
- Šimková, M.: Spracovanie malých slovných druhov v Slovníku súčasného slovenského jazyka, in: Bulharská a slovenská lexikografia v zjednotenej Európe, Bratislava 2009, 198-208.
- Šmilauer, V.: Novočeská skladba, Praha 1969.
- Šmilauer, V.: Nauka o českém jazyku, Praha 1972.
- Štěpánková, B.: K možnostem zpracování spojek a částic ve výkladovém slovníku, in: Bohemica Olomucensia 2 - Philologica Juvenilia (red. V. P. Polách), Olomouc 2010, s. 111-118.
- Štícha, F.: Slovosled a aktuální členění věty, in: Kapitoly z české gramatiky, Praha 2011, s. 733-784.
- Uhlířová, L.: K postavení tzv. větných příslovcí v aktuálním členění, in: Slovo a slovesnost 40, 1979, s. 143-148.
- Uhlířová, L.: Knížka o slovosledu, Praha 1987.
- Uhlířová, L.: Aktuální členění, Slovosled, in: H. Běličová - L. Uhlířová: Slovanská věta, Praha 1996.
- Veselá, K. - Peterek, N. - Hajičová, E.: Topic-Focus Articulation in PDT: Prosodic Characteristics of Contrastive Topic, The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics 79-80, 2003, s. 5-22.

Veselá, K. - Havelka, J.: Anotování aktuálního členění věty v Pražském závislostním korpusu. Praha 2003. (<http://ufal.mff.cuni.cz/pdt2.0/publications/VeselaHavelkaTR2003.pdf>)

Vondráček, M.: Citoslovce a částice – hranice slovního druhu, Naše řeč 81, 1998, s. 29-37.

Vondráček, M.: Příslovce a částice – hranice slovního druhu, Naše řeč 82, 1999, s. 72-78.

Zdroje

Český národní korpus - BMK. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2001.
Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>.

Český národní korpus - PMK. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2001.
Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>.

Český národní korpus - ORAL2006. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2008.
Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>.

Český národní korpus - ORAL2008. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2008.
Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>.

Český národní korpus - SYN. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha. Cit.
06.05.2012.
Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>.

Český národní korpus - SYN2010. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2010.
Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>.

Hajič J., Panevová J., Hajičová E., Sgall P., Pajas P., Štěpánek J., Havelka J., Mikulová M., Žabokrtský Z., Ševčíková-Razímová M.: Prague Dependency Treebank 2.0. Software prototype, Linguistic Data Consortium, Philadelphia, PA, USA, ISBN 1-58563-370-4, www ldc.upenn.edu, Jul 2006.

LDB Pralex (Databáze slov, slovních tvarů a slovních spojení češtiny počátku 21. století - obsahová část). Pracovní materiál Oddělení současné lexikologie a lexikografie ÚJČ, AV ČR, v. v. i.

Příloha 1: Výsledky ankety

#	1*	2*	3*	4*	5*	6*	7*	8*	9*	10*	11*	12*	13*
1			2		3_1								3
2					3_1						3_1		
3			3_1		3_1		2				2		
4	2	4	1			2							
5			1				1			2			1,4
6		4				2					2		
7				1			2			3_1			
8		4		1				2					1
9		4		1,3									1,2,3,4
10				1			3_1	2			1	1	
11							3_1				1		
12							3_2		1		3_1	3_3	
13		4		1		3_2					1		1,2,3,4
14		4	1			3_2							
15		4	3_1							2		3_1	
16	2,3		3_2			2	1						
17		1,4	1					2			1		
18					3_1		3_3						1,2,4
19		4								1		3_1	
20		1,4				2					3_2		1,4
21		5	3_1							3_3			
22	2	4		1,3		2							
23					3_2		2				1		4
24		4				3_2							
25		1,4		1				2					1
26	4	2,4								2			
27							3_1						2,3,4
28	1,2		1					2			1		
29	1,2	1,2,4						2					
30	2		1			2	1						
31		4		1				2			3_1		1
32	4	4						2					2,4
33							3_2			2			
34		1,2,4				2							
35		4							3_1				2,4
36	1,2			1				2				3_1	
37			1		3_1		1						1,2,3,4
38	2	1,2,4						2			1	1	
39				1,3	3_3								1,4
40			1					2				3_2	
41							3_2				3_1	3_2	
42	1,2,3			1					3_1		1		
43				1,2	3_1								1,2,4
44			1				2		2		3_2		
45	2	2	3_1							2			
46			1							2			
47	2,3		2						2		1	3_2	
48				1,2							1		
49	2		1		3_3						3_3		
50			1			3_1					1		
51					2		1						2,3,4
52		4	1					2					
53		4		1					1			1	
54		4		1		3_1					1		

#	1*	2*	3*	4*	5*	6*	7*	8*	9*	10*	11*	12*	13*
55				1,2					1				1,2,4
56		1,3,4	1			2					1		2,3,4
57	2	4		1						2		3_1	
58	2		1				2		2			3_1	
59							1	2					
60		4	1							2	1	1	
61	4		1							2	1		1
62				1			1		3_2		1		1,2
63					3_1						1		
64		4		3						2	1		
65	2	4							1				2,4
66				1,3	3_1		2				3_1		1,4
67		4		1						2	3_3		
68		2,4	1						3_2		1		
69			1					2					2
70						2	2				3_2	1	
71						2					3_1		1,2,3,4
72	3			1						3_1			
73		2,4		1,2,3		2						1	
74	4			1			1			2	3_3		
75	2,3			1,2			2	2			3_3		4
76							3_2			3_1			2,4
77		4	1			1					1		
78					3_1		2				2		
79				1	3_1							3_2	
80	2	4		1,2							3_1		2,3,4
81	2	5	1							2	3_1		2,4
82		4		1					2				4
83				1,3			3_3		3_2				
84		1,3											1,4
85						2	1						4
86		4		1				2			1	1	
87		2,4	3_2						3_1		3_2	3_3	
88		5			3_3								
89			3_2					2			3_1		1,2
90				1,2		3_3						1	
91				1,2			2			3_2	3_1		1,4
92	2			1				2					1
93		1,3									3_3	2	
94		1,4		1,2				2					2,4
95				1			3_2			2	1		4
96	2	1,3,4			3_3								1,2,3,4
97			3_1										
98			3_1						3_2		1		
99		4								2		2	
100				1,2	3_1						3_1		1,4
101				2			1		1				
102		4				3_3					1		4

#	14*	15*	16*	17*	18*	19*	20*	21*	22*	23*	24*	25*	26*
1			4					1,2,3	1,5	1,2,3			3
2	1,2,3						1				2,5	5	
3				2		4		1,2		1,2,3	2		
4				1,2,3						1,2	2	1,2,3,4	3
5	1,2,3						1				2,5		
6	4					2		1			3,5		
7	3		1		1		1			2	2,5		
8			1,2	2,3				1	2,5				
9			1,2		1		1	1,2,3			2		
10										1,2			
11		2,3			1	4					2		
12	2,3		4		1	4							3
13		2,3				2,4							5
14		2,3			1			2	4				5
15				2						1,2,3	1,5		
16			1	1		4			2,4		2,5	1	
17	4		1			2		1					3
18	4				4			1		2		1	3
19	4		1	4			1	1	3,4				5
20	2,3		1,2							1,2,5	2,5		
21			4	2							3		
22			1	4				1,2,3	4				5
23	2,3						1						
24			2	1,2,3		4				2			3
25	4		4		4					2,3			3
26			1,2			4				2	2,5	1,2	
27			4			2,4		3				3	3
28		1,2,3		1,2,3					2,5	2		5	
29	2,3		4	2						2,4,5			3
30	3				1	4				1,2			3
31		2,3						2		1,2		1,2	
32						4		2		4	5		3
33	2,3	1,2,3		1,2,3				2			2,5		
34		1,2,3					1	1	1,3,4			1,2,4	3
35	2,3			4				1	1,2	1,2		5	1,3
36	2,3		4	4									3
37			4			2,4			2,5			5	
38			1,2	2,3							5	1,4	
39	2,3		4	1,2,3		4			1,3,4				
40		1,2,3			1		1					1,2	3
41		1,2,3					1				2,5		
42					1		1,3				2,5		
43		1,2,3					1			2	2,5	5	
44					4		1		5		5		
45		3			1	2,4			5				3
46		1,2,3		4							5	5	1,3
47				1		4						3	
48			4	3			1	2					
49	1,2,3	1,2,3		1,2,3		2,4		1,2					
50		1,2,3		1,2,3					2	1,2,3			
51		2		4		1,4		1	2				3
52			4			4				1,2		5	3
53	1,2,3				1		1	2		1,2		1,2,4	
54	3			1,2,3			1	1,2	4		2,5		

#	14*	15*	16*	17*	18*	19*	20*	21*	22*	23*	24*	25*	26*
55					1	4				1,2		5	
56						4			2,5		2		3
57	2,3				1	4				2	2	5	
58						4		1	2,5				3
59		2,3					1,3	2		1,2,3	2,5	2	
60							1		2,4,5	1,2		5	
61	2,3		4	2						2	5		3
62			2		1	4					2		
63	4		2	1,2,3		4					2,5		1,3
64			4		1		1				5		
65	3	2,3					1	1					
66			1		1	2,4					5		3
67	1,2,3	2,3		4						1,2			
68					1	4						5	3
69		1,3		2,3		4			1,4		2	5	
70			4	2		4						5	
71			4	2,3			1,2			1,2	5	5	
72	2,3	3		1,2,3				1		2,3	5	5	3
73		5		4					4		2		3
74				4		2						5	
75										2		3	
76		1,2,3				4			2		2	1,2	3
77	4					2,4		4	2,5	2			3
78		2					1,3			1,2			
79		1,2,3						1,2	1,3,4	2			3
80	1,2		2		1					1,2,3	5		
81	1,2,3	1,2,3									5		
82		2,3		2,3			1	1,2	2				
83			1,2								2	1	
84		3				4			2	2	2		3
85			4	2				1					3
86					4		1						
87			1,2	4		4				2		1,2	
88		1,2,3			1		1	1,2		1,2,3	2	5	
89	2,3					4			1,3,4	2	2,5		
90	4					4		1					3
91			4								2,5		
92			1,2				1					1,2	3
93			2	2		1,4					2		3
94	2,3									1,2,3			3
95			1,2				1				2		
96				4		4					5		
97	2,3		4	1,2,3		4				1,2,3	2,5		
98			1		1	4				2	2,5		
99	2,3			2,3						1,2	5	4	
100				4			1	1	1,4		2,5	5	3
101	3	5					1			2			
102					1			1		1,2		3	3

#	27*	28*	29*	30*	31*	32*	33*	34*	35*
1		2				2			1,2,3
2	2	1		1			1,2,3,4		1,2
3	4								1,2
4				1			2,4		
5		2	3		1,3				1,2
6			3		2,4		4	2	
7	1,3					2,3,4			
8	4	1						1,2,3	
9		3_1				2		1,2,3	
10	1,2,3	3_1	3,4		1,2				1,2
11	2		4			2	2,3,4		1,2
12				1	1			1,3	
13		3_1					4		1,2
14						2,3	2,4	1,3	
15			3,4	1	2,4		4	2,3	
16	1,2,3		3,4						
17			5		1,2			1,3	
18						4			1,2
19	4								
20	1,2,3				1,3		5		
21	4		5		1		5	1,2,3	
22			5				2		
23	1,3	3_2		1			4	1,3	
24			4			2	1,4		1,2
25		3_1		4	2,4				
26			1,3,4	1		2			
27		3_2	5			2	1,4	1,2,3	
28		1	4		1,3				
29				1	1,3		2,4		
30		1					1,2,4		
31	4		2,3,4		1,3				
32		1	3				2,4		
33	2	1	5						1,2
34		3_1	3,4			2			1,2
35						2,3			
36		3_2	3			2,3,4			
37		2		1		1,2,3,4		1,2,3	
38	1,2,3	3_1		1					
39				1			1,2,3,4		1,2
40			5	1		2,3		1,2,3	
41	4	3_2			1		5	1,2,3	
42	1,3	3_1				4	4		
43	4	2				2,3		1	
44			3,4			2,3,4		1	
45		3_2		1					
46		2			1,2,4		1,2,3,4	1,2	
47		2	5			2			
48	2	3_2	5		1,2,4				1,2
49	4		5		1,3				
50	1,2,3		4	4					1,2
51						2,3,4			1,2
52		3_3	5					1,3	
53	3		3						
54					1,3				1,2

#	27*	28*	29*	30*	31*	32*	33*	34*	35*
55	1,3	1		1	1,2,3,4			1	
56					1,3		2,4	1	
57				1					
58					1,3		4		
59			5		1,2,4		1,2,3,4	1,3	
60	1,3	3_1			1,2,3,4				
61					1,3				
62			5				2		1,2
63		3_1	3		1,3				1,2,3
64				1	1			1,2	
65	1,2,3	3_1			2,4				
66			3						
67	1,3				1,3			1	
68		3_1		1				1,2	
69	1,3			1					
70		1	3						1,2
71			3	1		2,3			
72							1		
73		1						1,3	
74		3_1	3		2,4				
75	1,2,3		3,4				2,3,4		
76			3		1,3				
77									1
78	1,2,3	2		1		2		1,3	
79						2	1,2,3,4		1
80							1,2,4		
81		1		1					
82		3_1			1			1,3	
83		3_1	5		1,3		2,3,4	1,3	
84			5		1,2,3			1,2,3	
85		3_1	3				1,4	1,3	
86				1	4		1,4	1	
87							1,2,4		
88	1,2,3						1,2,3,4		
89				4	3				
90		3_3	5		1,3		1,2,4	1,2,3	
91	1,2,3		4			2		1,2,3	
92		3_2			1,3		1,2,4		
93				1	1,3			1	
94			5			1,2,3	1,2,4		1,2
95	2						2,4	1,2,3	
96	4			1		5	1,2		
97			3	1		2	2		
98	2			1	1,3				
99		3_1		1		2,4		1,3	
100							2		
101	3	3_1	4	1	1				
102			3			2			1,2

Příloha 2: Dotazy použité při vyhledávání v „PML Tree Query“²⁰⁸

Jako součást práce přikládáme vybrané dotazy, díky nimž jsme mohli vyhledávat aktualizátory (resp. rematizátory) v PDT 2.0.

1 - Seznam funktorů konkrétního lemmatu (*také*)

```
t-node $t := [  
    t_lemma = 'také'  
]  
>> for $t.functor give $1,count() sort by $2
```

2 - Funktor RHEM na povrchu před slovesem (v základu)

```
t-node $rhem := [  
    functor = 'RHEM',  
    ! t_lemma in {'#Neg', 'ne'},  
    parent t-node $v := [  
        ! is_generated = 1,  
        gram/sempos = 'v',  
        a/lex.rf a-node $av := []  
    ],  
    a/lex.rf a-node $ar := [  
        order-precedes $av,  
        1+x order-follows a-node [],  
        1+x order-precedes a-node [  
            order-precedes $av  
        ]  
    ]  
]
```

3 - Konkrétní rematizátor (*také*) před slovesem, v základu

```
t-node $rhem := [  
    functor = 'RHEM',  
    t_lemma = "také",  
    ! t_lemma in {'#Neg', 'ne'},  
    parent t-node $v := [  
        ! is_generated = 1,  
        gram/sempos = 'v',  
        a/lex.rf a-node $av := []  
    ],  
    a/lex.rf a-node $ar := [  
        order-precedes $av,  
        1+x order-follows a-node [],  
        1+x order-precedes a-node [  
            order-precedes $av  
        ]  
    ]  
]
```

208 Pajas Petr, Štěpánek Jan: System for Querying Syntactically Annotated Corpora, in Proceedings of the ACL-IJCNLP 2009 Software Demonstrations, Copyright © Association for Computational Linguistics, Suntec, Singapore, pp. 33-36, 2009

4 - Seznam slovních druhů, které jsou pravým sourozencem RHEM

```
t-node $rhem := [
  functor = 'RHEM',
  ! t_lemma = '#Neg',
  sibling{1,1} t-node $s := [
    order-follows $rhem
  ],
  0x parent t-node $v := [
    order-follows $rhem,
    order-precedes $s,
    gram/sempos = 'v'
  ]
]
>> for $s.gram/sempos give $1,count() sort by $2 desc
```

5 - Seznam funktorů, které jsou pravým sourozencem RHEM

```
t-node $rhem := [
  functor = 'RHEM',
  ! t_lemma = '#Neg',
  sibling{1,1} t-node $s := [
    order-follows $rhem
  ],
  0x parent t-node $v := [
    order-follows $rhem,
    order-precedes $s,
    gram/sempos = 'v'
  ]
]
>> for $s.functor give $1,count() sort by $2 desc
```

6 - Pravý sourozenec konkrétního RHEM (*zase*)

```
t-node $rhem := [
  functor = 'RHEM',
  t_lemma = 'zase',
  sibling{1,1} t-node $s := [
    order-follows $rhem
  ],
  0x parent t-node $v := [
    order-follows $rhem,
    order-precedes $s,
    gram/sempos = 'v'
  ]
]
>> for $s.functor give $1,count() sort by $2 desc
```

7 - Seznam RHEM pod kontextově zapojeným slovesem (na povrchu před slovesem)

```
t-node $v := [
  a/lex.rf a-node $va := [],
  tfa = 't',
  gram/sempos = 'v',
  echild t-node $rhem := [
    a/lex.rf a-node $ra := [
      order-precedes{1,1} $va
    ],
  ],
```

```

        functor = 'RHEM',
        ! t_lemma in { '#Neg', 'ne', 'nikoliv' }
    ]
]
>> for $rhem.t_lemma give $1,count() sort by $2 desc

```

8 - Konkrétní RHEM (*ještě*) v ohnisku (v ohnisku jsou více než 2 sourozenci)

```

t-node $rhem := [
    functor = 'RHEM',
    ! t_lemma in { '#Neg', 'ne' },
    t_lemma = 'ještě',
    2+x sibling{1,} t-node $s := [],
    1+x eparent t-node [
        order-precedes $rhem
    ]
]
>> for $rhem.t_lemma give $1, count() sort by $2 desc

```

9 - Kontextově nezapojený funktor na povrchu před rematizovaným slovesem

```

t-node $rhem := [
    functor = 'RHEM',
    a/lex.rf a-node $ar := [],
    parent t-node $v := [
        gram/sempos = 'v',
        a/lex.rf a-node $av := [
            order-follows{1,1} $ar
        ],
        echild t-node $af := [
            tfa='f',
            a/lex.rf a-node $aaf := [
                order-precedes $ar
            ]
        ]
    ]
]

```

10 - RHEM na povrchu za zapojeným slovesem, v hloubkové rovině vlevo

```

t-node $tv := [
    gram/sempos = 'v',
    tfa='t',
    a/lex.rf a-node $av := [],
    echild t-node $tr := [
        functor = 'RHEM',
        order-precedes $tv,
        a/lex.rf a-node $ar := [
            order-follows $av
        ]
    ]
]

```

11 - RHEM na povrchu za nezapojeným slovesem, v hloubkové rovině vlevo

```

t-node $tv := [
    gram/sempos = 'v',
    tfa='f',
    a/lex.rf a-node $av := [],
    echild t-node $tr := [

```

```

    functor = 'RHEM',
    order-precedes $tv,
    a/lex.rf a-node $ar := [
        order-follows $av
    ]
]
]

```

11 - RHEM má za sourozence přívlástek

```

t-node $t := [
    functor = 'RHEM',
    sibling{1,1} t-node $tattr := [
        a/lex.rf a-node $aattr := [
            m/tag ~ '^A'
        ]
    ]
]
]

```